

У. С. Р. Р.

НАРОДНИЙ КОМІСАРІЯТ ОСВІТИ

ДЕРЖАВНА КОМІСІЯ ДЛЯ ВПОРЯДКУВАННЯ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОПИСУ

*Харківському Державному Университету
ім. М. Горького з нагоди 150-ти річчя його
заснування*

УКРАЇНСЬКИЙ ПРАВОПИС

*Цей „Укр. правопис“ був виданий
для учасників з'їзду по затвердженню
правопису.*

Ів. Ів. Ів. - Мартиненко

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ

1928

59 64

Укрголовліт № 1699.

Зам. № 1271.

Тираж 100.

УКРАЇНСЬКИЙ АЛЬФАБЕТ

А, Б, В, Г, І', Д, Е, Є, Ж, З, И, І, Ї, К, Л, М, Н, О, П, Р, С,
Т, У, Ф, Х, Ц, Ч, Ш, Щ, Ю, Я, Ъ.

Примітка 1. Апостроф (') в алфавет не входить, отже на розміщення слів у словникові не впливає, напр., *з'явище* і *з'явище* стоятимуть поруч, ніби як гомоніми.

Але Ъ має місце в алфаветі, отже *тѡпнути* в словникові стоятиме перед *тѡпнути*, а між ними будуть слова на *тр...*, *ту...*, *тю...*, *тя...*

Примітка 2. *дж* і *дз* (для означення африкат) не входять в алфавет, отже такі слова, як *джерело*, *дзига*, стоять у словникові під літерою *д*.

MEMORANDUM FOR THE RECORD

TO : THE SECRETARY OF THE ARMY
FROM : THE CHIEF OF THE BUREAU OF MILITARY HISTORY
SUBJECT: [Illegible]

Reference is made to the report of the [Illegible] dated [Illegible] and to the [Illegible] of the [Illegible] dated [Illegible]. It is recommended that the [Illegible] be [Illegible] and that the [Illegible] be [Illegible].

I

ПРАВОПИС НЕВІДМІНЮВАНОЇ ЧАСТИНИ СЛОВА

А. Правопис окремих літер і знаків

ГОЛОСНІ

ЗАГАЛЬНІ УВАГИ ДО ВЖИВАННЯ ЗНАКІВ

§ 1. У вимові часто ненаголошене **о** наближається до **у**, і таким чином ці звуки змішуються, але писати треба за етимологією (походженням) слова, напр., *коліно*, *голубка*, *обід*, *тобі*, *мою*, *твою*, *чоловік*, *домовина*, *розуміє* і т. ін.

О чи У

Примітка. Під наголосом голосні звуки в українській мові звичайно вимовляються чисто, виразно, тому не важко їм визначити, **о** чи **у** треба в слові, коли можна підшукати іншу форму слова або інше слово того самого пня (кореня) з наголосом на сумнівному звукові: *бої́ться*, бо *об'я́зно*, *голу́бка*, бо *го́луб*, *розу́мний*, бо *ро́зум* і т. ін. Проте див. § 20₃₇.

Але коли не можна визначити, що треба—**о** чи **у**, таким способом, то слід брати на увагу правила чергування (див. § 7), а в окремих випадках звертатися до словника, напр., *будя́к*, *вору́шити*, *ма́рмур*, *ма́чуха*, *па́рубок*, *я́блуко*, *я́струб*, *зо́зля*, *мордува́ти* й ін.

§ 2. Ненаголошене **е** в українській мові звичайно вимовляється невиразно, дуже наближаючись до **и**, як також і навпаки, і таким чином ці звуки змішуються, але писати треба за етимологією слова, напр., *вели́кий*, *перелі́чити*, *бе́регти*, *перед ти́м*, *несу́*, *мені́*, *держати́*, *учи́тель* і т. ін., як і *трима́ти*, *криве́*, *миле́нький*, *сине́нький*, *минеші́* і т. ін.

Е чи И

Примітка. Найлегше визначити, що треба написати в слові—**е** чи **и**, знов же через наголос (див. § 1 Примітка): *вели́кий*, бо *вели́ч*, *вели́ко*, *несу́*, бо *несений*, *держати́*, бо *одержати́*, як і навпаки *трима́ти*, бо *отри́мати*, *криве́*, бо *крі́во* і т. ін.

Про такі випадки, як *уме́р*—*умира́ти* тощо, див. § 11₂.

Надійна ознака для визначення певного **е** й **и** те, що воно в певних випадках зникає: випадне буває **е**, а не **и**, отже, *пра́ведний*, бо *пра́вда*, *бе́резень*, бо *бе́резня*, *ві́тер*, бо *ві́тру*, *мі́тел*, бо *мі́тля* і т. ін. (див. іще § 72а).

Слід також запам'ятати деякі постійні групи в словах з **е**, напр., *-ере-, -еле-*: *бе́рег, бе́рест, се́лезень, ше́лест* і т. ін. (див. іще § 7_{2в}), на́ростки *-есеньк-, -ечк-, -еньк-, -енк-, -еро-, -тель-, -ен-*: *чорне́сенький, ту́течки, се́меро, крúчений* і т. ін. (див. § 20).

В окремих сумнівних випадках, як от *лева́да, ле́мш, кишéня, пи́ріг* тощо, треба звертатися до словника.

и чи і

§ 3. 1. Звук **и** іноді зміщується у вимові з звуком **і**, особливо після **г, к, х** та **ж, ч, ш, щ**, але писати треба за етимологією слова, напр., *гíнути, кивáти, кíслий, хитáтися, жéто, чимáло, щíро* й ін., але *гіркий, кíнь, тхíр, жéнка* і т. ін.

Примітка. Звук **і** після цих літер у середині слова звичайно буває пізнього походження, себто з **о** або **е** (див. § 7). Про **и** чи **і** після цих літер у закінченнях див. відповідні §§ II розділу цієї книжки.

В окремих сумнівних випадках, як от *блaкíть, зимá, письмó* тощо, треба вдаватися до словника.

у чи о

2. В початку слова **и** ніколи не пишеться, тільки **і**: *Івáн, і́мі, і́ду, ім'я́, і́мєння, Іллі́я, і́нба́р, і́нжéр, і́скра, і́стик, і́снувáти, і́сто́та, і́стина, і́нший, і́ноді, і́нколи, і́ній, І́род* і т. ін.

ї чи і

§ 4. Літеру **ї** пишемо тільки на початку слова або на початку складу (себто після голосної), коли треба означити звукосполучення **йі**: *і́ду (але і́ду), і́дець, і́джий, і́жа, і́жак, І́ва, і́зда, і́здити, і́ї, і́й, і́сти, і́хати, і́х, Украї́на, украї́нізува́ти, твої́ми, мої́, трої́стий* і т. ін. (див. іще § 6₂, Увага).

Після голосних **і** ніколи не буває, лише **ї**, за винятком тільки таких спросткованих слів, як: *поі́нформува́ти, преі́сторі́чний, переі́на́кшити* і т. ін.

Після приголосних звуків ніколи не пишемо літери **ї**, хібащо з апострофом (*з'і́зд* і т. ін. — див. § 6. Див. іще § 69).

Примітка. Таким чином літеру **і** пишемо і після м'яких приголосних, як от *лі́з (лі́зу), ті́к (течу́), ні́ж* (сполучник), *у суді́, лі́вий, ті́ло, ні́мий* і т. ін., і після нем'яких, як от *лі́з (лоза́), ті́к (то́ку), ні́ж* (ножа́), *тверді́ (твердий), лі́стівка, сні́п, столі́в* і т. ін. Див. іще §§ 36, 37.

йо чиьо

§ 5. На означення звукового сполучення **й + о** пишемо **йо**, на означення м'якого приголосного **+ о** пишемо після приголосного **ьо**.

йо пишеться на початку слова або складу (себто після голосного): *йо́го, йо́му, йо́лоп, чийо́го, заво́йований, гайо́к* і т. ін., а також і після приголосних, коли треба означити вимову: *приго́лосний + й + о*, як от *вйо́-вйо́, вйо́кати, розйо́катися*,

зйбржитися, Воробйбв, Соловйбв, серйбзний, курйбз, курйбзний і т. ін.

Приклади до вживання **ьо**: льох, льон, сьогбдні, всього, сьбмий, трьох, трьома, цього, Ліньов, Кореньов, Кошелььов.

§ 6. Літери **я, ю, є** двозначні: на початку слова й складу **я, ю, є, ї** та (себто після голосних) вони визначають **й + а, й + у, й + е**, як от **яма, знаю, моє** і т. ін., після приголосних же вони визначають пом'якшення тих приголосних **+ а, у, е: сяду, люди, сине** й ін.

Але коли літери **я, ю, є**, як також і **ї**, стоячи після приголосних, вимовляються як на початку складу, себто як **йа, йу, йе, йі**, то між ними й тими приголосними ставимо апостроф ('). Це буває:

1. Після губних приголосних (**б, п, в, м, ф**): **б'ю, б'є, б'ється, баб'ячий, жаб'ячий, безхліб'я, голуб'ята, н'ять, н'ятниця, н'ятá, реп'ях, пуп'янок, н'яний, н'є, пов'язáти, в'язи, в'ялий, в'юн, безголів'я, здоров'я, в'ється, м'який, тім'я, плém'я, м'ясо, ім'я, м'яло, рум'яний, солбм'яний, на тім'ї, безріб'ї** і т. ін.

Без апострофа пишуться: **святйй, свáто, мертв'як, цв'ях, дв'якати, дв'якнути, рíздв'яний, моркв'яний, медв'яний, голтв'янський, тьм'яний** та інші, де перед губним звуком стоїть приголосний, але коли цей приголосний належить до приростка, то апостроф пишеться як і в тому слові без приростка: **в'язáти — зв'язбк, зв'язáти, розв'язувати, обв'язувати, підв'язувати, зв'ялйти, обн'ялáся, сп'яніти, сп'янілий, розм'якиййти** і т. ін.

Примітка 1. У живій вимові замість **зв'язáти, розв'язáти, підв'язáти** й под. вивідних слів від **в'язáти** звичайно чути **з'язáти, роз'язáти** (= **зйазáти, розйазáти**) і т. ін.

Примітка 2. Не вважаючи на дуже поширену по народніх говорах вимову: **мясо, мята, здоровя, деревляний** і т. ін., писати ці слова треба тільки з апострофом: **м'ясо, здоров'я** і т. ін. (див. вище).

Щодо **л у 3 ос. множ. дієслів** як **сплять, лóвлять, лóмлять** тощо, то див. § 49, Увага 4.

Примітка 3. У запозичених словах німецьке **й** й французьке **и** після губних передаємо без апострофа: **Вюртемберг, Мюллер, Бельвю, бюрб, бюдэсét** і т. ін. (див. §§ 67 та 68).

2. У деяких словах після **р**: **нір'я, бур'ян, підгір'я, подвір'я, зневір'я, мáтір'ю, по підгір'ю, у зневір'ї** і т. ін. (де чути інакшу вимову, ніж у таких словах, як **рябий, довір'яти, рясний** тощо), а також у таких чужих словах, як **жур'єр, кар'єра** і т. ін. — див. § 68.

3. В окремих словах після задньопіднебінних: *Лук'ян, слух'яний* (звичайніше *слухняний*).

4. Після приростків, що кінчаються приголосним, перед **я, є, ю, ї**: *з'явитися, роз'яснити, без'язикий, з'явище* (пор. *з'явище*, що відповідає рос. «хайло»), *з'єднаний, об'єднати, під'юджувати, з'їхати, під'їхати, в'їхати, від'їхати, з'їсти* і т. ін. (див. § 19₆).

Також у запозичених словах після приростків **об-, суб-**: *об'єкт, суб'єкт* і т. ін. Пор. § 68.

ЧЕРГУВАННЯ Й ЗМІНИ ГОЛОСНИХ

§ 7. Чергування звука **і** з звуком **о** або **е** в укр. мові є таке явище, що його не можна усвідомити в усіх подробицях без знання історії мови. Істота цього звукового закону чергування **і—о, і—е** полягає в тім, що праслов'янське **о** й **е** в українській мові перейшли в **і**, коли в сусідньому дальшому складі колись були глухі звуки (**ъ** та **ь**), що потім зникли, або звук **і** (**н**), що скоротився в **й**. Але в нашій мові єсть **о** й **е** і не праслов'янські, а пізніші, і вони звичайно не підлягають законам чергування. Крім того, в українській мові є ряд таких випадків, коли **і** з'являється на місці **о** й **е** не в згоді з законом чергування, а з аналогії, або й навпаки — **о, е** залишаються тоді, коли треба б ждати замість них **і***). Отже, не знаючи добре живої мови або маючи сумнів до окремого слова, тільки з словника можна довідатись, **о** (**е**) чи **і** треба вживати в якомусь слові чи формі слова.

Та все ж для практичних потреб можна подати ряд указівок щодо цього явища української мови.

Закон чергування **О—І, Е—І** і приклади

1. Як уже зауважено, **і** з'являється з старого **о** або **е** тоді, коли в суміжному складі зник глухий звук (**ъ** або **ь**), або колишнє **н** скоротилося в **й**, отже **і** буде в закритому складі, у відкритому ж **о** й **е** залишаються: *сніп—снопа, ніч—нічі, гній—гною* (старі: *снопъ—снопа, пеуъ—пеун, гнон—гною*).

Примітка. Таким чином, як бачимо, «закритість» і «відкритість» складу для цього явища визначається тим, був глухий звук, чи не було його далі, напр., у слові *розбійти* маємо *роз* (а не *різ*), тому що після з глухого не було, але *різно*, бо й у минулому після з був **ь** (*розыно*). Так само маємо *міст—моста* (*мостъ—моста*) і т. ін.

*) А до всього цього треба ще додати, що в укр. мові є **і** й зовсім іншого походження (з **ѣ**): воно зовсім не чергується з іншими звуками, напр., *сніг—снігу* й ін.

Таке правильне чергування *о — і, е — і*, або правильне походження *і* з стар. *о, е*, між іншим, ми маємо в ось-яких розрядах слів і форм:

а) *ніс — нѳса, віл — волá, дім — дѳму, кіл — колá, ніж — ножá, кінь — конá, біль — бѳло, ніч — нѳчі, лій — лѳю, вигін — вигону, захід — заходу, ўстрій — ўстрою, вїтвїр — вїтвору, гість — гѳстя, гўркіт — гўркоту, кукіль — куколѳ, кір — кѳру, сік — сѳку, стѳгін — стѳгону, ячмінь — ячмѳню, камінь — камѳня, папір — папѳру, пѳпіл — пѳпелу, ѳсїнь — ѳсени, лѳбїдь — лѳбеда, лемїш — лемѳшá і баг. ін.; також паслінь — пасльѳну, кѳлір — кѳльору, лїд — льѳду, сім — сѳѳмий (але семї);*

б) *радість — радѳсти, вартість — вартѳсти...* (з наростком *-їсть* завжди так);

в) *вільний* (порів. *вѳля*), *рідний* (пор. *родїна*), *гіркий*, *божесвільний*, *дрїбний*, *згїдний*, *слобїдський*, *сільський*, *рівний*, *дорїдний*, *пїзний*, *кінчати*, *гїлчáстий*, *кісник*, *маківник*, *будівник*, *керівник*, *колісник*, *робітник*, *робітниця*, *спїдниця*, *дїйниця*, *кінчик*, *кірчик*, *гірчїця*, *гірчáк*, *рівчáк* та ін. (у цих словах *і* буде при всіх відмінах, бо склад завжди закритий);

г) У словах, що мають окрім кореня ще й наросток, *о, е* в закритому складі звичайно замінюються на *і*, коли за цим складом іде наросток з випадним *о* або *е*, напр., наросток *-(о)к, -(е)ць, -(е)нь* в іменниках чоловічого роду, *-ка* (в родов. множ. *-ок*), *-на, -ня* (в родов. множ. *-ен, -ень*) в іменниках жіночого р., *-ко, -це* (в родов. множ. *-ок, -ець*) в іменниках ніякого роду:

а) *кілká, на гвїздкѳ, за місткѳм, стїжкї, кінцá, червїнцї, дзвїнкї, гребїнцѳм, корїнцїв, на рївні і т. ін.*

б) *ніжска, кіска, гірка, жїнка, рївня, двїйна, тїтка, щїтка і т. ін.*

в) *вїчко* (пор. *ѳко*), *плїчкѳ, слївцѳ, кїльцѳ, колїсцѳ, вїйцѳ і т. ін.*

г) *зілля, кілля, обїддя, кіссá, гїлля, подвїр'я, межї-гір'я, пїднїжска, перенїссá і т. ін.*, але в іменниках ніякого роду на *-ня* від дісприєметників на *-ений* (див. § 52₃ Увага) і звичайно буває лише під наголосом, а без наголосу *-ення*: *ходїння, носїння, плетїння і т. ін.*, але *збїльшення, змѳнищення, завѳршення, поáяснення і т. ін.*;

д) *сілля, нічю, рѣжкѣшю, злістю, радістю, півністю* і т. ін. (обов'язково так, коли тільки в назовн. відм. і);

е) *ніг* (родов. множ.) — *нога, гір — гора, кіз — коза, бджіл — бджола, кіс — коса, піл — пола, підків — підкова, топіль — тополя, підвід — підвода, робіт — робота, панчів — панча, ягід — ягода, осіб — особа, слів — слово, коліс — колесо, сіл — село, пліч — плечі, кіл — коло, решіт — решето* і т. ін., але *вод* (від *вода*), *рож* (від *рѣжа*), *прѣб, перепѣн, устанѣв, поста- нѣв, чеснѣт, істѣт, печѣр, потрѣб* і деякі інші (це *о й е* замість *і* в род. множ. буває, головним чином, у тих словах, що від них немає зменшених слів, де так само повинно було б стояти *і*, пор.: *нога — ніжка — ніг*, але *вода — вод*);

є) *мігши, міг* (дієсл. минулого часу, але *могла, могли, могли*), *ріс* (але *росла, росло, росли, рості*), *вів* (але *вела . . .*), *пів* (але *пекти . . .*), *утів* (але *утекла, утекти . . .*), *ніс* (але *несла . . .*), *плів* (але *плели . . .*), *замів* (але *замела . . .*) та ін., а з аналогії й *ліг* (хоч *лягла, лягли, лягти*), *запріг* (хоч *запрягти . . .*). Але *мѣж, утѣн*.

Примітка. Такого ж походження *і з о* або *є і* в закінченнях:

- 1) родового множини іменників чоловіч. роду (спорадично ніякого та жіноч.): *братів, синів, ковалів* і т. ін.;
- 2) давальн.-місц. однини прикметників (займенників) жіночого роду: *стар- шій сестрі, по всій українській землі* і т. ін.;
- 3) місц. однини прикметників (займенників) чолов. й ніякого роду: *у зеле- ній лісі* і т. ін.

О і Е, що не переходять в І, та прикл.

2. *о й е* нового походження (тобто не праслов'янські), як уже сказано, в закритих складах не переходять в *і*. Таких *о й е* кілька розрядів:

а) Коли вони бувають випадні (такі *о й е* вийшли з глухих *ъ і ь*), напр.:

а) *сон (снѣ), пісѣк (піскѣ), снісѣк (сніскѣ), день (дня), хлопець (хлопця)* і т. ін.

Примітка. Таке *о й е* іноді зберігається й у відкритому складі: *на лѣбі, лѣбі, ротѣ, мѣху, тѣстя, дощѣ, мудреця, гостеця, вітереця* (але *вітерець — вітереця*) й ін.

б) *книжок* (родов. множ. — пор. *книжка*), *дочок* (дочка), *овців (вівця), вікон (вікно), букв (буква), тиков (тійква), церкв (церква), також верств, ночов, рихов, шахов* і т. ін.;

в) роздѣр (роздѣрла, роздѣрти, пор. дра́ти), ві́тер (тру), запѣр (пру), умѣр (мру) й ін.

б) У групах -ор-, -ов-, -ер- між приголосними: *торг* (тор́гу), *горб* (горба́), *вовк* (во́вка), *шовк* (шова́ку), *смерть* (сме́рти) і т. ін.*).

в) У групах -оро-, -ере-, -оло- (так званій повноголос; у старо-болгарській мові їм відповідають сполучення -ра-, -рѣ-, -ла-, -лѣ-): *горба́х*, *морба́з*, *во́рог*, *во́рон*, *со́ром*, *по́рон*, *поворо́т* (ві́ворот, на́ворот...), *по́дорож*, *го́лод*, *хо́лод*, *со́лод*, *жо́лоб*, *око́лот*, *сто́рож*, *моло́тник*, *во́лос*, *ко́лос*, *бе́рег*, *че́реп*, *оче́рѣт*, *ве́ред*, *пе́ред*, *се́ред*, *че́рез* і т. ін., а так само *морба́зний*, *безсо́робний*, *поворо́тний*, *подоро́жний*, *голо́дний*, *необере́жний*, *безбере́жний*, *посере́дній* і т. ін.

Але винятково: *по́ріг*, *смо́рід*, *мо́ріг*, *обо́ріг*.

г) В запозиченнях з інших мов, як от із ст.-слов'ян.: *за́кбн*, *на́рба́д* (але й *на́рі́д*), *ба́г* та ін., з російськ.: *погрома́*, з польськ.: *сло́вник*, з неслов'ян. мов: *то́м*, *агроно́м*, *президе́нт* і т. ін.; також у словах літературного походження, як *ділово́д*, *основний* (але народне *осні́вний*), *дієйме́нник* тощо.

3. Але правила, накреслені під 1 і 2, іноді порушуються, а саме — **І замість О**
з аналогії до слів, де маємо **і** з старого **о** й **е** в закритому складі, **і** **Е** з аналогії
в деяких розрядах слів доволі послідовно маємо **і** й у складах відкритих, при тім аналогії підлягають і групи -оро-, -ере-, -оло-:

а) Під впливом таких форм, як *кі́лка*, *кі́лком* (див. 1га), виникли й установилися форми: *кі́лок*, *зві́збок*, *сті́жок*, *дзві́нок*, *рі́жок*, *сні́жок*, *мі́сток*, *ві́зок*, *ді́мок*, *ті́мок*, *зна́ді́бок*, *дорі́бок*, *ві́дробі́ток*, *очі́пок*, *прі́пі́чок*, *за́пі́чок*, *камі́нець*, *ремі́нець*, *обі́дець*, *кі́нець*, *гребі́нець*, *сті́лець*, *олі́вець*, *уді́вець*, *черві́нець*, *покрі́вець*, *ні́готь*, *лі́коть*, *кі́готь*, *кі́поть* і т. ін., а далі й такі, як *кі́ло́чок*, *зві́здо́чок* і т. ін.

Також із наростком -івець: *ха́рківець*, *ки́йвець*, *черні́гівець*, *ка́нівець*, *пет.мо́рівець*, *фа́хівець*, *ве́рхівець*, *сирі́вець* та ін.

Але й з **о**: *го́нець* — *гі́нця́*, *бо́єць* — *бійця́*, *ко́рець* — *кі́рця́*, *тво́рець* — *творця́*, *чудо́творець* — *чудо́твора́ця*, *по́пък* — *по́пка́*, *ко́ток* — *ко́тка́*, *но́сок* — *но́ска́*, *оте́ць* — *отця́* (і *ві́тця́*); на -о́вець (з наголосом на **о**) здебільшого так: *у́рядо́вець*, *у́годо́вець*, *слу́жбо́вець*, *наро́до́вець* та ін. (переважно нові слова).

*) Ці **о** й **е** теж вийшли з старих **ѣ**, **ѣ**, але в цих групах вони не випадають у відкритому складі.

б) Під впливом таких форм, як *ніжка, ніжки* . . . (див. 1гб), виникли й установились форми з *і* в родов. множ.: *ніжок, гірок, жінок* і т. ін.; також *писарівен (писарівна), королівен, бондарівен* і т. ін., а далі й такі, як *ніженька, гіронька, гірочка, перепілочка* і т. ін.

в) Під впливом таких форм, як *гір, гірка, гіронька, слів, слівце* . . . (див. 1е, 1гб, 1гв, 3б), виникли й установились форми з *і* замість *-оро-, -ере-, -оло-*: *доріг* (родов. множ.), *доріжка, доріжечка, борід, борідка, борідонька, сторін . . . , борін . . . , корів . . . , сковорід . . . , голів . . . , черід . . . , воріт, ворітця, ворітечка, доліт . . .* і деякі ін., а також зрідка *запоріжець — запоріжця* (звичайніше *запоріжець — запоріжця* *).

Але завжди: *колбд (колбдка, колбдочка), сорбж, огорбж, морбж, корбн* (від них немає й зменшених форм із *і*).

г) Під впливом таких форм, як *перенісся, підніжся* . . . (див. 1г), виникли й такі форми, як *роздоріжся, подоріжся, підборіддя, підворіття, Запоріжся, хоч побережся, надбережся, Лівобережся, Правобережся, полоття, вороття*.

г) Під впливом таких форм, як *переміг, приніс* (див. 1є), з'явилися й форми: *віволіж* (але *віволокла, віволокти* . . .), *зберіг* (*зберегти* . . .), *стеріг* (*стерегти* . . .), але коли дієслово кінчається на *-в*, то *о* не переходить в *і*: *попорбв, борбв* . . .

О з Е після
ж, ч, ш, щ,
дж, й

§ 8. *о* після *ж, ч, ш, щ, дж, й* в укр. мові (як і в інших слов'янських) являється не споконвічним: воно з'явилося у певних умовах з старого *е* (або *ь*).

Як правило, *е* після *ж, ч, ш, щ, дж, й* в українській мові залишається перед пом'якшеними складами або пом'якшеними приголосними, а також перед складами з *е й и*, що походить з старого *н*; перед складами ж із *а, о, у та и* з старого *ы*, а також перед твердими приголосними буде *о*: *вчбра, вчора, вчором, вечорі*, але *вечеря, жонатий, жонá, але жєніти* (пор. рос. «женить»), *чотіри*, але *четвєртий, четвєр, чбрний*, але *чернєць, черніця, пиноб*, але *пшеніця, шбстий*, але *шєстий, дуббчок, гайбж, острішок* і т. ін., але *учєнь, сáжєнь, окрáєць* і т. ін., *книжжок, бочок (ббчка), копійжк* і т. ін., але *вишєнь, стаєнь* і т. ін., *чоловік, щокá, бджолá, жєрєтбжий, чолб, жєрєствá, чотá* і т. ін., але *жєрєсть, чєпíга, щєтíна* і т. ін.

*) Під цим же впливом з'явилися і форми: *сліз, слізка, слізєнька, бліх, блішка, брієв, брієвка, брієвєнька* (на місці *ь* і *ь*).

Проте частенько знаходимо **о** або **е** після цих приголосних і не в згоді з правилом (як наслідок різних аналогій), напр., завжди в діспригметниках: *крѹчений*, *озбрбений* і т. ін. (пор. *ухв́лений* і т. ін.), *бѣльшости*, *в бѣльшости*, *свѣжости*, *пекѹчости* і т. ін. (пор. *пѣвности* . . .), *на щоці*, *бджолі*, *по вѣчорі* і т. ін., а також в окремих словах, як от *чепурний*, *щѣдрий*, *щезати*, тощо (про такі слова див. у словничку). Див. іще § 20_{4,14}.

§ 9. В деяких словах старе **о**, головним чином перед постійно наголошеним **а**, здавна перейшло в **а** (хоч і не по всіх говірках): *багáтий* (*багáто*, *багáцько*, *багáтство*, а далі й *багáтйр* . . .), *гаря́чий* (*гаря́чка*, пор. *горі́ти*), *гара́зд*, *кажáн*, *качáн*, *калáч* (*калáчки*), *хазáйн*, *халáва*, *чабáн*, *ганчáр*, *калатáти*, *калатáло*, *манасти́р*, *палама́р*, *шаравáри*, *каламѹтний*, *шкаралѹ́жа*.

Але: *погáний*, *ноговѹ́ці*, *коря́вий*.

§ 10. 1. На початку слова ненаголошене **у** в укр. мові чергує **у—в, і—й** ється з звуком **в**: *учѹ́тель* — *вчѹ́тель*, *ужѹ́є* — *вжѹ́є* і т. ін. Так само старе **в** на початку слова перед приголосним, навпаки, може переходити в **у**: *вдова́* — *удова́*, *вчѹ́ра* — *учѹ́ра* і т. ін. Таким чином **у й в** у цій позиції ніби змішались, підлягаючи тому самому чергуванню. У початку фрази слова з таким **у—в** писати можна і з **у** і з **в**: *Учѹ́ра . . .* і *Вчѹ́ра . . .*, однак частіше пишуть **у**. В середині ж речення такі слова звичайно вживають з **у**, коли попереднє слово кінчається приголосним, і з **в**, коли попереднє слово кінчається голосним: *наш учѹ́тель*, *наша вчѹ́телька*, *він удѹ́вець*, *вона вдова́* і т. ін. Але це правило не має сили, коли поміж такими словами є розділовий знак або павза, як також і в віршах.

Правило чергування **в—у** звичайно не пристосовується до чужих слів: *Врѹ́бель*, *Врѹ́на*, *Устрѹ́лов*, *Угѹ́рщина*, *Ура́л*, *университѹ́т* і т. ін. Також звичайно *Украї́на*.

Крім того, деякі слова вживаються взагалі тільки з **в**, або тільки з **у**, як от, напр.: *впра́ва* (=exercitatio), *упра́ва* (=administratio), *вда́ча* (характер), *упра́д* (іменн.), *вла́да*, *вплив* тощо.

Примітка 1. Як наслідок змішування початкових **в й у**, в укр. мові не розрізняються значінням прикметники **в й у**: *у дѹ́щини чорні брови* і *в дѹ́щини чорні брови*, *у люди вийшов* і *в люди вийшов*, *був у хаті*, *були в Одесі* і т. ін. З тією ж метою уникати збігу голосних чи приголосних зрідка вживають і **ув, уві**.

Примітка 2. Щодо приголосного **в** перед **у**, то воно буває майже виключно перед корінним (а не пристосковим) і переважно наголошеним **у**, напр., *ву́лиця*,

вус, вує, вузько (вузький), вулик, вузол, ву́глля, ву́дка, ву́хо, ву́ста, ву́здечка (але обов'язково: у́рвище, у́сміх, у́стрій, у́тиски, у́збіч і т. ін., де у з приростка).

Іноді таке в може бути й перед о: по вогонь.

2. Так само й початкове ненаголошене і в деяких (головним чином народніх) словах чергується з й в тих же умовах, що й у (див. 1): Іван — на Йвана, іду — не йду, він і я — вона й він і т. ін.

Примітка. В подібних же умовах у деяких словах у початку з'являється і: вода ллє — дощ іллє, така мла — тут імла, вони реалі — він ірє і т. ін. Прийменники із — а (як і приростки) не розрізняються значінням: брат із братом — сестра з братом, вийшов із хати — вийшли з хати і т. ін.

Чергування
голосних у
дієсловах:
А — О

§ 11. В деяких групах дієслів зберігається старе (праслов'янське) чергування голосних:

1. а (в формах наворотних) з о (в формах протяжних): ганя́ти — гоні́ти, змага́ти, помага́ти, знемага́ти, вимага́ти і т. ін. — мо́гті, змо́гті, помо́гті, знемо́гтіся і т. ін., кача́ти — коті́ти, лама́ти — ломі́ти, скака́ти — скочи́ти, хана́ти — схоти́ти, ма́чати — мочи́ти.

Але вимовля́ти, мовля́ти і т. ін., потопі́ати, моті́ати, догори́яти, проща́ти, умочи́ти, вклоні́тися і виведені від них слова.

И — Е
випадне

2. и з випадним е: виби́рати, наби́рати, заби́рати і т. ін. (теп. час ви́бираю, за́бираю, на́бираю і т. ін.) — ви́брати, за́брати, на́брати (ви́беру, за́беру, на́беру і т. ін.), уми́рати, обмо́рати, зами́рати, прими́рати, як і сти́рати, ви́ди́рати, по́жирати, ви́жирати, про́кли́нати, на́пинати, ви́сти́лати, розти́нати, (але зні́мати, підні́мати, відні́мати і т. ін., хоч замість останніх краще вживати форм: зді́ймати, піді́ймати і т. ін.).

І — Е

3. і з е: вигри́бати (гре́бті), заплі́мати (плес́ті), ті́кати (теќті), замі́мати (мес́ті), випі́кати (пеќті), чі́пляти і чі́пати (при́ченіти), нарі́кати (нареќті), при́щипати (щепі́ти), лі́мати (леті́ти), засті́бати (застебну́ти), викорі́нати (ві́коренити).

З аналогії і в словах засте́рігати (застере́гті), обері́гати (обере́гті), спостере́гати, перестере́гати і т. ін., а так само і в словах виво́лікати (де і чергується з о: ви́волокти) і стрі́ляти, розстрі́лювати (але стрéлити, ви́стрелити і стрéльнути поруч стрі́лити, ви́стрілити, стрі́льну́ти).

З наростком **-ува-**, коли наголос на корені: *набріхувати* (б^рехати), *вичісувати*, *зачісувати*, *перечісувати* (ч^сати), *затісувати* (т^сати), *вишпінтувати* (ш^птати), *очіжувати* (ч^кати), *приціплювати*, *виціплювати* (щ^піти), *перечіплювати* (переч^піти), *підперізуватися* (підпер^зітися), *викорінювати* (ві^коренити).

Так само (з аналогії) і в слові *виполіскувати* (ві^полоскати), але *виверчувати*, *заверчувати* (вер^тіти), *вивершувати*, *завершувати*, *перевершувати* (вер^шіти), *засмерджуватися* (с^мердіти). Без наголосу: *потребувати*.

§ 12. Сполучення **р** та **л** із глухими (**т**, **ь**) між приголосними у відкритих складах в українській мові перейшли в **ри**, **ли**, і в словах, де ці сполучення знаходяться в постійно відкритих складах, треба й писати послідовно **ри**, **ли**. Це такі слова: *блищати* (б^лискавка, б^лискавіця і т. ін.), *глитати* (г^литай...), *грімати*, *гриміти*, *дрігати*, *стриміти*, *дрижати* (др^ижакі, здриг^ну-тись...), *кривавий* (закр^ив^ав^итись), *кришити* (кр^іхта, кр^ішка), *стрижень*, *тривати*, *стривати* (але стр^івати = зустр^ічати), *тривога* (тр^ив^ож^итись), *тримати*, *христитись* (нехр^іщений), *чорнобривий* (чорнобр^івка).

Але *кров* (також кр^ови...), *крівця*, *крівля*, *хрест* (хр^еста...), *бровá*, *хребét*.

ри, ли

ПРИГОЛОСНІ

М'ЯКШЕННЯ ПРИГОЛОСНИХ (правопис **ь**)

§ 13. Знаком **ь** значимо м'якість приголосних звуків **н**, **л**, **д**, **т**, **с**, **з**, **ц**, **дз**, **р**: поперше в кінці слова й складу перед приголосним твердим, напр., *кінь* (пор. к^ин), *стань* (пор. ста^н), *гудзь* (пор. буд^з), *батько* (пор. та^тко), *редька* (пор. гр^ідка), *Ониська* (пор. Па^раска), *Галька* (пор. га^лка), *безпалько* (пор. па^лко), *письмо* (пор. па^смо), *нянька* (пор. ст^інка) і т. ін., подруге після пом'якшених приголосних перед **о**, напр., *тьопав* (пор. то^пав), *сьомий*, *двоготь*, *трьох* і т. ін. (див. § 5) і потретє в чужих словах після приголосних **н**, **л**, **д**, **т**, **с**, **з**, **ц** перед йотованими голосними, як, напр., *рельсф*, *барельсф*, *Твер*, *мільйон* і т. ін. (див. § 69).

Коли ь пишеться взагалі

Зокрема **ь** пишеться:

§ 14. 1. У закінченнях **-ський**, **-цький**, **-зький** (**-ськість**, **-цькість**, **-зькість**, **-цькізм**...), **-сько** та в зменшених наростках **-енько**, **-енька**, **-онько**, **-онька**, **-енький**, **-есенький**, **-ісінький**, **-юсінький**: *селянський*, *песький*, *стрілецький*, *отецький*, *запорізький*,

-ський,
-сько,
-цький,
-зький і ін.

близький, низький, вузький, грузький, слизький, близькість, видобисько, козаченько, рученька і т. ін. Так само: *таменьки, тютеньки* і т. ін.

Лише в окремих словах **ь** не пишеться в групах **-зкий, -ский** (тут і вимова інша): *боязкий, баский, різкий, дерзкий, в'язкий, жаско*.

Правопис **ь**
після **л**

2. Після **л** перед іншим приголосним (тільки не між двома **л**) майже в усіх українських словах, за винятком групи **лк** (**лч, лц**) і **лн** (див. § 15₅ та Увагу 1 і 2):

а) *гультай, гольті́пака, сі́льський, комсомольський, польський, ковальський, рибальський* і т. ін.;

б) *пальця, пальцем, пальці..., кі́льце, весі́льце, барильця, бі́льня, цегі́льно, їда́льня, Львів* і т. ін. (але *зі́лля, весі́лля...*);

в) *неві́льник, ме́льник, неві́льниця, па́льчик, ковальчу́к, бувальщина, бі́льший, недба́льство, учі́тельство, кова́льство, ві́льний, насті́льний, зага́льний, пі́льно, ці́льно, нага́льно* і т. ін.

ь в родов.
множини

3. У закінченнях іменників жі́н. р. в родов. відм. множ. м'якої групи: *пісе́нь, више́нь, со́тень, кухо́нь, друкаре́нь, їдале́нь, Лубе́нь* і т. ін. (але не після **р** — див. § 15₂).

ь після **ц**

4. Після **ц** в кінці слів: *стріле́ць, хло́пцець, за́сць, кі́лець (кі́льце), лисі́ць, робі́тніць* і т. ін. (про **ц** без **ь** в запозичених словах див. § 23_{1,3}).

ь в дієсловах

5. В дієсловах наказового й дійсного способу: *прині́сь, кині́те, тра́тьте, не се́рдься, вині́сься, спи́ть* (він), *бері́уть, бері́уться* і т. ін. (див. §§ 50 і 49. Див. іще § 15₅ Увагу 1 й 2).

Знак **ь** не пишеться:

Коли **ь** не
пишеться

§ 15. 1. Ніколи після губних (**б, в, м, п, ф**) та шепелесних (**ж, ч, ш, щ, дж**): *го́луб, сте́п, си́п, сі́м, кро́в, кро́в'ю, сі́м'я, ста́вте, ні́ж, пі́ч, не́хворо́щ, рі́ж, іде́ш, бере́шся, ба́чте* і т. ін. Але див. § 82₉.

2. Після **р** в кінці складу: *зві́р, пи́сар, кі́р, лі́кар, шко́ляр, поводи́р, тепе́р, зі́р* (род. мн. від *зор'я*), *не ві́р, гі́ркий, Ха́рків* і т. ін.

3. Поміж пом'якшеними приголосними (крім **л** — див. § 14₂) і взагалі поміж приголосними, коли за ними йдуть **я, ю, є, і, ь**: *слі́д* (вимовл. сьлі́д), *сві́т, смі́х, цві́т, святи́й, кі́сть, на ми́слі, со́нця, ві́конця, ко́ристю, пі́знь, молоди́ця, куба́нський, украї́нський, кі́нський* і т. ін., а так само поміж двома однаковими м'якими приголосними, як от: *жи́тт'я, безла́ддя, воло́сся, ка́міння, весі́лля, міддю́, сі́ллю, ле́ється, ля́ти, Ілля́* і т. ін.

4. Після **н** перед **ш, ч, щ, ж** та наростком **-ство**: *ме́нший, то́нший, кінчи́к, кінча́ти, кінча́стий, ві́ншувати, хорóнжый, па́ниця, се́лянство* і т. ін., але див. § 5 Увага 1.

5. У наростках **-ално, -илно**: *де́ржа́лно, істи́чильно* і т. ін. (див. § 20₁).

Увага 1. Знак **ь** не пишеться в групі **лч**, коли вона походить із **лк**: *гори́лка — гори́лка́ний, спі́лка — спі́лка́ний, спі́лка́нський* (пор. *спі́льний* і т. ін.), *Ната́лка — Ната́лчин, га́лка — галче́ня, риба́лка — риба́лчик, риба́лчин, риба́лчити, риба́лченко* (пор. *риба́льний, риба́льство*) і т. ін., але *Га́лька — Га́лчин, Гальче́нко, барі́льце — барі́льчи́на* і т. ін.

ЛЧ — ЛЬЧ
і т. ін.

У присвійних прикметниках на **-ин, -ий** так само й після інших приголосних **ь** пишеться, коли той прикметник походить від слів із **ь**, і не пишеться, коли і в іменниках його немає: *до́нька — до́ньчин, ді́дько — ді́дьчий, Ре́дька — Ре́дьчин, Ва́ська — Ва́счин, Ку́зька — Ку́зьчин, кі́цька — кі́цьчин* і т. ін., але *Коло́дка — Коло́дчин, Моту́зка — Моту́зчин* і т. ін.

Але *цві́рінжа́ти — цві́рінча́ти* і т. ін.

Увага 2. У словозмінах **ь** послідовно пишеться після всіх приголосних, коли тільки він є у початковій формі; коли ж його тут немає, то й у словозмінах не пишеться: *Га́лька — Га́льці, але га́лка — га́лці, ре́дька — ре́дьці, але грі́дка — грі́дці, Ганну́ська — Ганну́сьці, але гу́ска — гу́сці, сторі́нка — сторі́нці, але сторі́нонька — сторі́ноньці, письмо́ — на письмі́, але па́смо — у па́смі, кі́цька — кі́цьці* і т. ін.

ЛЦ — ЛЬЦ
і т. ін.

Увага 3. Перед наростком **-ченко, -чук...** після приголосних (тільки не **л** — див. Увагу 1) **ь** звичайно не пишеться: *ба́тько — безба́тченко, Радче́нко, Радчу́к* (від *Радко́*), *Федче́нко* (від *Федко́*), *Сенче́нко* (від *Сенко́*) і т. ін. Про такі ж, як *Феще́нко* (від *Феська*), *Ваще́нко* (від *Васька*), див. § 16₁ Увага.

-ТЧЕНКО
і т. ін.

Увага 4. Щодо живої вимови правописного **ль**, то воно далеко не скрізь буває м'яким. Так, перед твердими зубними (особливо перед **н, с і ц**) та перед шелесними (**ж, ч, ш, щ**) **ль** завжди вимовляється як «середнє л», а не м'яке (тобто так, як і перед **е, и**), напр., правописне *си́льний, щі́льно* і т. ін. вимовляються цілком так, як і *істи́чильно, ну́жально* і т. ін.

Вимова Ль

ЗМІНИ ПРИГОЛОСНИХ ПРИ ЗБІГОВІ ЇХ

§ 16. Приголосні звуки, зустрічаючись у середині слова з іншими приголосними, іноді так чи інак змінюються. Часом ці зміни відбиваються й на письмі, іноді ж тільки в вимові.

Зміни приго-
лосних перед
ч

1. Перед ч у вимові й на письмі змінюються:

а) к, ц на ч, напр.: *ту́рок* — *туре́цький* — *Туре́ччина*, *коза́ччина*, *гайдама́ччина*, *чума́ччина*, *німець* — *німе́цький* — *Німе́ччина*, *Хмельни́ччина*, *кріпа́ччина* і т. ін.;

б) х, с на ш (пишемо щ): *воло́х* — *воло́ський* — *Воло́щина*, *Русь* — *ру́ський* *) — *ру́щина*, *ру́щити*, *ко́лесо* — *коли́щ*, *пісо́к* — *пи́щина*, *пи́щуга*, *пи́щаний*, *ліс* — *ли́щина*, *Полі́сся* — *поли́щук*, *міска* — *ми́щина*, *щастя*, *щасли́вий*, *нащодо́к* і т. ін.;

в) г, з на ж, напр.: *Водола́га* (село) — *водола́зький* — *Водола́женко*, *показа́ти* — *пока́жчик*, *бря́зкати* — *бря́жчати*, *дзи́зкати* — *дзи́жчати*, але див. § 15 Увага 1.

Інші приголосні перед ч на письмі зберігаються: *Шве́дчина*, *бра́тчик*, *кві́тчастий*, *ті́тчин*, *неві́стчин*, *тчу* (*тка́ти*) і т. ін.

Увага. У прізвищах від власних імен на -ська, -зька, -сько, -зько перед закінченням -ченко, чук . . . сь і зь змінюються так, як і с, з: *Ва́ська* — *Ва́ценко*, *Ва́щин*, *Они́ська* — *Они́ценко*, *Они́щук*, *Кузько́* — *Ку́жченко* і т. ін. Про такі прізвища, як *Радо́ко* — *Ра́дченко* і т. ін. див. § 15 Увага 3.

Про присвійні прикметники, як *Пара́ска* — *Пара́счин*, *Ва́ська* — *Ва́счин* і т. ін., див. § 15 Увага 1.

Зміна приго-
лосних перед
-СТВО, -СЬКИЙ

2. Перед наростками -ство й -ський деякі приголосні змінюються, змінюючи й самі наростки:

а) к, ч, ць + -ство, -ський зливаються в -цтво, -цький, напр.: *коза́к* — *коза́цтво*, *коза́цький*, *грек* — *гре́цький*, *ткач* — *тка́цтво*, *тка́цький*, *молоде́ць* — *молоде́цтво*, *молоде́цький*, *Га́дяче* — *Га́дяцький*, *Га́лич* — *Га́лицький*, *Прилу́ка* — *Прилу́цький*, *Кро́левєць* — *Кро́левєцький* і т. ін.;

б) х, ш, с + -ство, -ський зливаються в -ство, -ський, напр.: *пта́х* — *пта́ство*, *воло́х* — *воло́ський*, *чех* — *че́ський*.

*) А російський від Росія.

товари́ми — товари́ський, на́ш — на́ський, ру́ський, пе́рський, полі́ський, підля́ський (від Підля́шшя), ля́ж — ля́ський і т. ін.

В) **Г, Ж, З + -СТВО, -СЬКИЙ**, зливаються в **-СТВО, -ЗЬКИЙ**, напр.: убо́гий — убо́зтво, Пра́га — пра́зький, Ри́га — ри́зький, поро́ги — запо́різький, Пари́ж — па́різький, киргі́з — киргі́зький, Кавка́з — кавка́зький, францу́з — францу́зький.

У рідко вживаних чужоземних словах, переважно географічних назвах, приголосні **х, ш, г, ж** не змінюються: Цю́ріхський, аде́жський, ша́жський.

Інші приголосні перед наростками **-СТВО, -СЬКИЙ** на письмі зберігаються: бра́тство, бра́тський, сирі́тство, сирі́тський, студе́нтський, інтенда́нтський, президе́нтський, аге́нтство, інтеліге́нтський, марксі́стський, фаши́стський, лодський, городе́ський, шве́дський, ба́бський і т. ін.

Про **ь** у таких, як село́ — сі́льський, кінь — кі́нський і т. ін., див. §§ 14₂ та 15₃.

3. У 2-му ступені прикметників (прислівників), коли до пня додається наросток **-ШИЙ (-ше, -ша)**, то **з + ший** змінюється в **-жчий**, а **с + ший** у **-щий**: низький — ни́жчий, вузький — ву́жчий, кра́сний — кра́нций, висо́кий — ви́щий і т. ін.

2-й ступінь
прикмети.

Усі інші приголосні перед **-ШИЙ** на письмі зберігаються: солба́дший, шви́дший, корба́дший, то́нший, м'я́кший і т. ін.

Так само в дієсловах: ву́жчати, кра́нцати, м'я́кшати, бага́тшати і т. ін. та в віддіслівних іменниках, коли вони походять від дієслів із пнями 2 ступ. приємтн.: збі́льшення (збі́льшити), погі́ршення (погі́ршити), зме́ншення (зме́ншити), пом'я́кшення (пом'я́кшити) і т. ін., але подоба́ження (подоба́жити), скоро́чення (скоро́тити), погли́блення (погли́бити), здеше́влення (здеше́вити) і т. ін.

4. Перед **н** треба писати **ч**, коли воно походить із **к, ч, ц**: безпе́чний (безпе́ка), сагайда́чний (сагайда́к), вдя́чний, зру́чний, ві́чний, набі́чний, пше́нний, безко́нечний, мі́сячний, помі́чник, помі́чний, я́чний, око́личний (від око́лиця) і т. ін.

ЧН — ШН

Але: ру́шник, ру́шниця, міро́шник, со́шник, я́бшня, серде́шний, а також у всіх прислівникових прикметниках: вра́нці — вра́ншиний, то́ршиний (то́риняк), ту́тешний, (як) ко́лишиний, око́личиний, тамте́шиний і т. ін.) — див. § 37₂.

5. Приголосні **ж, ч, ш, т** перед **ц** у вимові змінюються, але на письмі зберігаються: запо́рѣжець — запо́рѣжці, кні́жці, ді́жці,

Ж, Ч, Ш, Т
перед Ц

дочка — дочці, у сорочці, юшка — юшці, квітка — квітці, братця, отця, пелюстці, долітці і т. ін.

Щодо правопису таких, як *редьці* — *грудці*, *Гальці* — *галці* і т. ін., то див. § 15 Увага 2.

-ЖСЯ, -ЧСЯ,
-ШСЯ, -ТЬСЯ
в дієсловах

6. У дієсловах частка **-ся** хоч і впливає на вимову попередніх **ж, ч, ш, щ** і **ть**, але на письмі вони зберігаються: *маж* — *ма́жся*, *морочи* — *морочи́ся*, *мориц* — *мори́цяся*, *руш* — *ру́шся*, *береш* — *береш́ся*, *спить* — *спить́ся*, *беруть* — *беруть́ся* і т. ін.

Глухі перед
дзвінками й
дзвінкі перед
глухими

7. Корінні глухі приголосні перед дзвінками на письмі зберігаються, хоч у вимові звичайно переходять у дзвінкі: *боротьба* (бо *бороти*), *молотьба* (бо *молотити*), *пробьба* (бо *просити*), *великдень*, *отже* і т. ін.

Так само й дзвінкі перед глухими зберігаються на письмі: *нігті* (бо *ніготь*), *кігті*, *дігтяр*, *легкий*, *вожкий*, *надхнути*, *надхнений* (пор. *надихати*), *зідхнути*, *зідхання*, *жердка* (пор. *жердина*).

СПРОЩЕННЯ В ГРУПАХ ПРИГОЛОСНИХ

З(Д)Н, Ж(Д)Н,
С(Т)Н

§ 17. 1. У сполученнях **здн, ждн, стн** зубні **д** і **т** випадають: *празник*, *борозна*, *пізно*, *тїжня*, *ко́жний*, *пісний*, *че́сний*, *ка́посний*, *на́пасник*, *про́пасниця*, *власний*, *зві́сний*, *ві́сник*, *існува́ти*, *нещасний*, *пе́рсня*, *перехре́сний*, *ненаві́сний*, *ко́рісний*, *пе́рвісний*, *кі́лькісний*, *які́сний* і т. ін.

Виняток: *ші́стна́дцять*.

С(Т)Л

2. У сполученні **стл** звук **т** зникає, а тому й пишемо: *ца́сливий*, *заві́сливий*, *жа́лісливий*, *розі́сла́ти* (розстелю), але *пестли́вий*, *кістля́вий* та в таких, як *Естля́ндія* тощо.

С(Л)Н

3. Сполучення **слн** спрощується в **сн**: *масний*, *умі́сний*, *навмі́сне*.

Увага. Сполучення **рг** у кінці слова не слід спрощувати, і тому треба писати: *торг*, *про́торг*, *бо́рг* і т. ін.

Але *четве́р* (четверга́), *на́бір*.

ПОДВОЄННЯ ПРИГОЛОСНИХ

§ 18. Довгі приголосні звуки віддаються на письмі двома літерами. Подвоєні приголосні пишуться в таких випадках:

Подвоєння
при збігові

1. При збігові однакових приголосних у слові, як от:

а) приросток + корінь слова, напр.: *оббі́ти*, *ві́дда́ти*, *зза́ду*, *розза́вити*, *завва́жити* (інше значіння *завва́жити*), *завва́жики* і т. ін.

Увага. Не слід писати подвоєних приголосних у таких словах, як *отой, оцей, отут, отак, отам, отепер, отоді* тощо. Інакше значіння мають сполучення *от той, от цей, от тут, от так* і т. ін.;

б) корінь (пень) + закінчення, напр.: *нісся, трясся, ознайомлю* і т. ін. Див. іще § 14₅;

в) корінь (пень) на **н** + наросток **-ний** (**-ник, -ниця**), **-ній**: *сон — сонний, ранок (рано) — ранній, бсінь — осінній, причина — причинний, впинити — невпинний, вина — безвинний* (безвинність, повинність), *годінник, кінний, війниця, багатинник, старовинний, письменний* (старий пенъ *письмен-*) і т. ін.;

г) у наросткові **-єнний** для збільшених прикметників: *здоровєнний, силєнний, числєнний, старєнний, давнєнний* і т. ін., а також із аналогії в деяких прикметниках, що походять із дієприкметників і визначають можливість чи неможливість дії, висловленої відповідним дієсловом: *незлічєнний, незчислєнний, нескінчєнний, незмірєнний, неблагєнний, неказєнний, недозволєнний, спасєнний* та ін.

Увага. У дієприкметниках же ніколи не пишеться подвоєне **н**: *зроблений, спечений, зварений, запроханий, віструганий, побраний, сказаний, заборгований* (заборгованість) і т. ін., як і в прикметниках на **-єний** з відповідних (з іншим наголосом) дієприкметників: *печєний* (пор. дієприкм. *печений*), *варєний, свячєний, хрищєний, скажєний, тороплєний, навіжєний*, отже й *варєник, мучєник, кришєник* і т. ін. (пор. *водяний — водяник, гречаний — гречаник* і т. ін.).

Отже треба розрізняти такі словотвори, як *непритіпінний — непритіпєний, заборонний — заборонєний* і т. ін.

г) в окремих словах, як *ссати, ввесь, овва, Ганна, панна, манна, ванна, бонна* (*бон* — квітє), *вілла*. Про подвоєні приголосні в чужих словах див. § 61.

2. На місці старих неподвоєних, коли за ними колись був **ь** + йотований голосний:

а) *життя, сміття, Поділля, насіння, знання, ходіння, бобовиння, волбєся, Порбєся* (річка *Рось*), *безладдя, безуряддя, галуззя, мотуззя, збіжжя, роздоріжжя, підбашися, обліччя, війя* (= *війя*), *лушпайя* і т. ін.;

Нове
подвоєння

б) *судд'я, Ілл'я, браття, стаття*, але *свин'я, ігуменя, попад'я, кут'я*.

Примітка. При відмінюванні таких слів подвоєння залишається перед голосними: *житт'ю, в житт'і, життям* і т. ін., як також і в таких словотворах, як *життєвий* (або *життьовий*), *життєпис, гіллястий* і т. ін.

в) *міддю, маззю, сіллю, тінню, поstattю, нічю, різкишию, віссю, міццю* і т. ін.;

г) *іллє, іллю, наллю, лляти, налляв...*

Про такі, як *Турєчина, Німєчина*, див. § 16_а.

Увага 1. Ніколи не подвоюються в таких випадках губні (б, п, в, м) і р: *безхліб'я, підгір'я, мятір'ю, пір'іна* і т. ін.

Не подвоюються й усі інші приголосні, коли перед ними стоїть теж приголосний (інший): *щаст'я, лист'я, пересєрд'я, підзамч'я, розтєрж'я, у щаст'і, старістю, чєстю, шєрстю, жєвчю, хєрчю, нєхворєцю* і т. ін., а після р у таких випадках апострофа не пишемо: *новітр'я, вістр'я*.

Увага 2. Не треба аналогічно з цими випадками переносити подвоєння на чужі слова та ймення.

Треба писати: *Вал'ян* (не Валлян), *Тал'яжоццо, імбрєльйо, міл'йєн, Мол'єр, барел'єф, Т'єр, Гот'є* і т. ін. — див. §§ 68, 69.

Увага 3. Ніколи не подвоюємо приголосних у таких прикметників (числівників), як *тел'їа, трєт'я, трєтю, трєтьої* тощо.

Б. Приrostки — прийменники

§ 19. Щодо правопису й уживання приrostків та прийменників, то треба додержуватися таких правил:

Прийменники

1. Прийменники ніколи не міняються на письмі перед глухими приголосними дальшого слова: *з поля, з хати, із тоб'ю, без потреби* і т. ін. (як і *з обму...*).

з — с-

2. Приrostок з- (або із- — див. § 10₂ Примітка) перед глухими приголосними к, п, т, х змінюється на с- (іс-): *сказати, спитати (іспитати), стулити, схил, сходити* і т. ін.; перед усіма іншими приголосними приrostок з- (із-) не змінюється: *збавити, звєсти, зжєлитися, зчарувати, зцідити, зшивати, зсадити, зцілитись, зформувати* і т. ін.

3. Приrostки **роз-, без-, від-, над-, об-** і всі інші перед глухими приголосними ніколи не змінюють **з** на **с**, **д** на **т** і т. ін.: *безко́стий, безпíтний, безта́ланний, безха́тний, безча́сний, безща́сний, розки́дати, розкі́шний, розпи́ста, розтя́гти, розхо́дитись, розчи́стити, розшма́тувати, відти, відси, відки, відті́ля, відсі́ля, підти́нати, обпа́трати* і т. ін.

РОЗ-, БЕЗ-
та інші

Примітка. У літературній мові вживається прийменник-приrostок **від** і **од**, але **від** переважно.

4. Складені прийменники, коли в початку їх не **з-** (**із-**), пишуться вкупі: *поза, поміж, понад, посеред, задля, заради* і т. ін., але *із-за, з-поміж, з-посеред* і т. ін. (див. § 94₂₆).

Складені
прийменники

5. Не слід плутати приrostків **пре-** й **при-**: **пре-** вживається тільки на означення високого ступеня і то не тільки в прикметниках, а й в іменниках: *прега́рний, прехоро́ший, пречу́до* і т. ін. (але: *приста́ржуватий, приду́ржуватий, при́горок* і т. ін.).

ПРЕ-, ПРИ-,
ПРІ-

Приrostок **прі-** (з **про-**, див. § 7) уживається в словах: *прі́рва, прі́звище*, і його не слід плутати з **при-**: *при́ємний, спри́яти, прі́язнь* і т. ін.

6. Після приrostків, що кінчаються на приголосний, перед йотованими голосними **я, ю, є, ї** ставимо апостроф: *з'я́витися, об'єдна́ти, від'ї́хати* і т. ін., але: *зокре́ма, зосі́бна, розора́ти, зекonóмити, зукраїнізува́ти* і т. ін. Див. § 6₄.

Апостроф
після при-
rostків

Щодо чергування **у — в**, то див. § 10₁.

Про те, як розрізняти приrostки й прийменники в сумнівних випадках, див. § 94₂ Примітка 1.

В. Правопис наrostків

(іменникових, прикметникових, дієслівних)

§ 20. 1. Наросток **-ално, -илно** пишемо без **ь**: *де́ржа́лно, ну́жжа́лно, зітжа́лно, грабі́лно, засту́пно, істи́чно, лопа́ти́лно* і т. ін.

2. Наростки **-альний, -яльний, -ильний, -ільний** (**-альник, -ільник, -альність** . . .) пишуться з **ь**: *відповідальний, подавальний, спальний, огрівальний, ідеальний, соціальний, офіційальний, принципіальний, матеріальний, гострільний, синільний, доїльниця* і т. ін. Пор. іще § 14₂.

-АЛЬНИЙ,
-ЯЛЬНИЙ
і т. ін.

3. Див. §§ 15₂, 23_{1,4,7}.

-АР, -ИР . . .

4. Прикметниковий наrostок **-евий** (**-евий**) уживається при м'яких пнях (також після **ж, ч, ш, щ**), коли на **е** (**є**) падає

-ЕВИЙ, -ОВИЙ

наголос: *вишнєвий, тижнєвий, королєвий (цвіт), сажнєвий, місцєвий, життєвий, почуттєвий, парчєвий, рождєвий, грушєвий, бабєвий* і т. ін.; коли ж наголос на іншому складі, то після таких приголосних **-овий (-йовий)**: *грошовий, біржовий, дощовий, життьовий, вольовий, польовий, гайовий, крайовий, бойовий, лойовий, ройовий* і т. ін.

-ЕНИЙ у діє-
прикметниках 5. Наросток **-ений, -єний** (з *е, є*) вживається завжди в дієприкметниках, коли вони витворені з дієйменників з приголосним, **-и- (-ї-)**, або **-ну-** перед закінченням **-ти**: *нєстий — нєсений, ловити — лоблений, вигоїти — вигоєний, загорніти — загорнений* і т. ін. Щодо неподвоєння **н**, то див. § 18_{1г} Увага.

**-ЕНКО (-ЄН-
КО), -ЕНЬКО
(-ЄНЬКО),
-ЕНЬКА** 6. Треба розрізняти наросток **-енко (-єнко)** в синівських назвах, створених від професії або ймення (прізвища) батьків, від зменшених наростків **-енько, -енька**: *Коваленко, Шевченко, Науменко, Бондаренко, бондарєнко, ковалєнко, шевчєнко* і т. ін., але: *коничєнко, сєрдєнко, гєрєнко, рұченька, Гордієнко, Івасєнко* (пор. прізвища *Гордієнко, Івасєнко*) і т. ін. Пор. іще § 16₁ Увага та § 14₁.

-ЄННИЙ 7. Див. § 18_{1г}.

-ЕННЯ 8. Див. § 7_{1г}.

-ЕНЯ, -ЄНЯ 9. На означення дітей, молодих тварин і взагалі малих речей уживається наросток **-еня, -єня** (з *е, є, а не и, і*): *левеня, кошеня, вовченя, перепеленя, чаєня, оченята, рученята, ножєнята, грошенята* і т. ін.

-ЕНЬ 10. У наросткові **-ень е** випадає: *пєрстєнь (пєрсня), дұрєнь (дұрня), травєнь, блазєнь* і т. ін. Пор. **-інь**.

-ЕРО 11. У збірних числівниках наросток **-єро** (з *е, а не и*): *сємеро, п'ятєро, одинадцятєро* і т. ін.

**-ЕСЕНЬКИЙ,
-ІСІНЬКИЙ** 12. Для зменшених та пестливих прикметників уживається наросток **-єсєнький: білєсєнький** і т. ін., наросток же **-ісінький** указує на найвищий ступінь прикмети: *білїсінький* (=зовсім білий).

Плутати їх не можна.

-ЕЦЬ, -ЄЦЬ 13. Див. § 14₄.

**-ЕЧКА, -ЕЧКО,
-ЕЧОК(-ЕЧКА,
-ЕЧКО, -ЕЧОК)** 14. Щодо цих наростків зменшено-пестливих слів, то поперше їх не слід плутати з наростк. **-ичка, -ичок**: ці останні бувають тільки при словах із наростками **-иця, -ик**: *вұлиця — вұличка, палиця — паличка, коник — коничок, кошик — кошничок* і т. ін. В інших випадках з *е*: *кнїжєчка, подушєчка, гєрєчко, мїшєчко, кружєчок, мїшєчок, дрючєчок, крабєчок, двбєчко, чаєчка, копїєчка* і т. ін. (як і *тепєрєчки, тўтєчки*).

тáмечки . . .) — отже після ж, ч, ш, щ, й тут не -очок, а -ечок (-єчок).

Але *пеньо́к* — *пеньо́чок*, *напа́льок* — *напа́льочок* і т. ін.

15. Для збірного значіння матерії чи матеріалу вживаємо на-ростка **-иво**: *ме́ливо*, *пе́чиво*, *пря́диво*, *ку́риво*, *па́ливо*, *плé-тиво*, *ма́риво*, *мере́живо* і т. ін.

16. У зменшених іменниках пишемо нарізок **-ик** (а не -ік і не -ек): *ко́ник*, *во́зик*, *хло́пчик*, *во́лик*, *ву́лик* і т. ін. (а також у вивідних словах, як *серéдник* від *серéдній*, *трику́тник* від *трику́тній* тощо). Після голосних, звичайно, **-йк**: *поко́йк*. Як ви-няток *бра́тйк*.

17. Див. **-ално**.

18. Див. **-альний**.

19. У присвійних прикметниках не пишемо **-ін** (-іне, -іна), а тільки **-ин** (-ине, -ина), а після голосної **-йін** (-йіне, -йіна): *На́стин* (*На́стя*), *Мару́син* (*Мару́ся*), *Га́лин* (*Га́ля*), *Ната́лин* (*Ната́ля*), *ня́нин* (*ня́ня*), *Агла́йін* (*Агла́я*), *Ра́йін* (*Ра́я*) і т. ін.

Увага. Звуки г, к, х перед нарізком **-ин** заміняються на ж, ч, ш: *Ольга* — *Ольжин*, *Лука́* — *Лукийн*, *дочка́* — *дочкийн*, *сва́ха* — *сва́шин*, *Шульжинá*, *Ча́йчина*, *Му́шина* і т. ін.

20. У прикметниках, що показують приналежність, відношення або походження речі, нарізок **-иний**, **-йний** (з одним н): *горо-бйний*, *орли́ний*, *солов'йний* і т. ін.

21. Не слід змішувати нарізки **-іння** в словах збірного зна-чіння, утворених від іменників, з нарізком **-іння** (-ення), що вживається здебільшого у віддіслівних іменниках: *бобови́ння*, *картоплі́ння*, *багові́ння*, *бурячй́ння*, *гарбузі́ння*, *квасолі́ння*, *горохві́ння*, *макові́ння*, *со́няшини́й*, *жабу́ри́ння*, *паву-тй́ння*, *ластові́ння*, *работй́ння* і т. ін., тільки *волосі́ння*. Але *ході́ння* (*ходити*), *носі́ння* (*носити*) і т. ін. — див. § 7^{1г}.

22. У рідко вживаному нарізкові **-иня́**, рівнозначному з на-різком **-ина́**, що визначають міру здебільшого в просторовому розумінні, пишемо **и** (а не і, е): *височи́ня́*, *широ́чя́*, *далечи́ня́*, *глибо́чя́*, *вели́чя́*, *бистри́ня́*, *глиби́ня́*, *тепли́ня́* і т. ін. (= *височи́на* . . .). Тільки в назовному та орудному відмінках однини вживається однозначних форм із закінченням **-інь**, **-інню**: *височи́нь*, *широ́чінь*, *далечи́нь*, *глибо́чінь* і т. ін., *височи́нню*, *широ́чінню* і т. ін.

-ИВО

-ИК, -ЙК

-ИЛНО
-ИЛЬНИЙ
-ИН, -ЙН-ИННЯ —
-ІННЯ§ 16, 4 *созидник*

-ИНЯ — -ІНЬ

-исько
(-їсько),
-ище (-їще)

-иця, -ця

-ичний,
-ічний,
-їчний

-ів, -їв, -івна

В інших відмінках — від *височиня* або *височина*, отже в родов. одн. *височині* або *височині*, у давальному *височині* і т. ін.

23. У наростках **-исько** (**-їсько**) та **-ище** (**-їще**) пишеться **и** (після голосних **ї**), а не **і**, **е**: *хлопчїсько*, *огнїсько*, *станівсько*, *гноїсько*, *стбвїище*, *горїище* і т. ін. Щодо **ь**, то див. § 14₁.

24. Іменники з наростком **-иця** (**-ця**) належать до м'якої відміни: *гбрлиця*, *гбрлиці* і т. ін. — див. § 23₉.

25. У чужих словах уживається наросток **-ичний**, **-ічний**, (після голосних **-їчний**) на загальних правилах (див. § 62): *медїчний*, *академічний*, *технічний*, *архаїчний* і т. ін.

26. **і** (**ї**) в присвійних прикметникових наростках **-ів** (**-їв**) чергується з **о** й **е** (**є**) у відкритих складах: у твердих пнях з **о**, у м'яких і мішаних (див. § 22) з **е** (**є**), напр.: *Петрїв* — *Петрбве*, *Петрбвого* . . ., *Василїв* — *Василєва*, *Василєвої* . . ., *ковалїв* — *ковалєве*, *ковалєвій* . . ., *палїїв* — *палїєва* і т. ін.*). Аналогічне чергування **і** (**ї**) з **о** або **е** (**є**) маємо й у прізвиськах та в географічних назвах: *Петрїв* — *Петрбва*, *Петрбву* . . ., *Яцкїв* — *Яцкова*, *Воронькїв* — з *Воронькбва* . . ., *Канїв* — з *Канєва* і т. ін. Див. іще §§ 77, 78, 7₁.

У власних назвах людей «по батькові» при чоловічих іменнях перед наростком **-ич** зазвичай пишемо **-ов-** (не тільки з **-ов-**, а й з **-єв-**): *Петрбвич*, *Юрович*, *Ігорович*, *Карпович*, *Лазарович*, *Васільович*, *Витальович*, *Олексійович*, *Сергійович*, *Лукішович* і т. ін., при жіночих же перед наростком **-на** зазвичай **-ів-** (**-їв-**): *Петрївна*, *Михайлівна*, *Макарївна*, *Василівна*, *Миколайівна*, *Сергійівна*, *Лукішівна* і т. ін.

Від таких імен, як *Якїв*, *Іллїя*, *Лукїя*, *Сїва*, *Хомїя*, *Микїта*, відповідні «по батькові» будуть: *Якович* (і *Яковлевич*), *Ільбвич* (але *Ленін* — *Ільїч*), *Лукбвич*, *Сївович*, *Хбмович*, *Микїтович* і т. ін., *Яківна* (і *Яковлівна*), *Хомївна*, *Ільївна*, *Лукївна*, *Сївівна*, *Микїтівна* і т. ін.**)

-іж

27. У наростковій **-іж** у відкритому складі **і** переходить на **е**: *крутїж* — *крутежїу*, *правїж* — *правежїу*, *карбїж* — *карбежїем* і т. ін.

*) В українській мові присвійні прикметники на **-ів** бувають і від іменників на **-а**: *Микїта* — *Микїтів*, *Хомїв* і т. ін.

**) Імена «по батькові» рівнобіжні вживаються залежно від рівнобіжних імен власних: *Олексїндрович* від *Олексїндр*, *Олєлькович* від *Олєлька*, *Костянтинівич* від *Костянтин*, *Кбстьович* від *Кбсть*, *Миколїйович* від *Миколїй*, *Микблович* від *Микбл* і т. ін.

28. Див. **-іння**.

29. У наросткові **-інь** у відкритому складі і заміняється на **е**: *грéбінь* — *грéбeня*, *курíнь* — *курeн'я*, *ячмінь* — *ячмéнем*, *стúпінь* — *стúпен'я*, *крутінь* — *крутeн'я*, *волосінь* — *волосéні*, *прóмінь* — *прóмeня*, *камінь* — *каменeві*, *ко́рінь* — *ко́рeня* і т. ін., як і у вивідних словах: *ячменіще*, *крутeник*, *каменістий*, *каменіюка*, *променістий* і т. ін., крім зменшених на **-інець** — див. § 7_{3а}. Див. іще **-іння**.

30. Див. **-есенький**.

31. Див. §§ 7₁₆, 8, 18.

32. У 2-му ступені прикметників пишемо **-іший** (а не **-ійший**, **-іцій**): *старі́ший*, *милі́ший*, *добрі́ший*, *веселі́ший*, *сильні́ший*, *гарячі́ший* і т. ін.

Про **-ший** після приголосних (**-дший**, **-тший** і т. ін.) див. § 16₃.

33. Див. **-ин**.

34. Див. **-иний**.

35. Див. **-исько**.

36. Див. § 18_{2а}.

37. Наросток **-ова-** (**-ева-**, **-ива-** зовсім немає*) в українській мові зберігається лише тоді, коли наголос падає на **о**, без наголосу ж переходить в **-ува-** (**-юва-**):

а) *купувáти*, *купувáв* . . . — *купбáний*, *вкупбóувати* . . . , *малювáти*, *малювáли* . . . — *мальбáний*, *вимальбóувати* . . . , *воювáти*, *воювáв* . . . — *звойбáний*, *завойбóувати* . . . , *вбуду́ваний* — *перeбóудбáний* і т. ін.

Також у пнях: *плювáти*, *клювáти*, *блювáти*, *кувáти* (хоч *ковáль*, *ковáдло*), але *ховáти*, *вповáти*.

б) *дружувáння*, *панувáння*, *дарувáння*, *царювáння*, *горювáння*, *воювáння*, *вико́хувáння*, *вихбóувáння*, *перебрíхувáння*, *виго́дбóувáння*, *перемальбóувáння*, *завойбóувáння* і т. ін., але *малювáння* (дія) — *мальбáння* (= малюнки — тільки з таким значінням), *буду́вáння* (дія) — *будбáння* (= будóва), *муру́вáння* (дія) — *мурбáння* (= щось муроване, мур), *ришту́вáння* (дія) — *риштбáння* і т. ін.

Примітка. У дієсловах чужомовного походження, зокрема з німецької мови на **-igen**, перед наростком **-ува-**, **-юва-** (**-ова-**) майже ніколи не буває чужомовного наростка **-ір-** (**-ир-**): *формувати* (зформбáний), *формуловати*

*) У таких словах, як *уживáти*, *забивáти*, *наливáти* . . . , **и** належить до кореня.

-іння

-інь

-ісінський

-ість

-іший, -ший

-ін

-інний

-іще

-ння

-ова — ува

(зформульований), адресувати, реструвати, анулювати, апелувати, протоколювати, інструктувати, ігнорувати, маскувати, коментувати і баг. ін. Див. іще § 54₂г.

в) *сивуватий* (*сивуватість*), *рудуватий*, *винуватий*, *забуджуватий*, *гледуватий* і т. ін., але *стовббатий*, *плискбватий* і т. ін.

-ОВИТИЙ

38. У цьому наросткові завжди **о**: *сумовитий*, *грошовитий* і т. ін.

-ОВИЧ

39. Див. **-ів**.

-ОК

40. Після приголосних уживається наросток **-ок** (не **-ек**), отже й після **ж, ч, ш, щ, й**: *смійшок*, *острішок*, *сніжок*, *відрійок* і т. ін. Пор. іще **-ечок**.

-ОНЬКА,

41. Див. § 14₁.

-ОНЬКО

-СТВО, -ЦТВО

42. Див. § 16₂.

-СЬКИЙ,

43. Див. § 14₁.

-ЦЬКИЙ

-ТЕЛЬ

44. У цьому наросткові завжди **е** (а не **и**): *учитель*, *гнобитель* і т. ін.

-УВА, -ЮВА

45. Див. **-ова**.

-ЯЛЬНИЙ

46. Див. **-альний**.

ПРАВОПИС СКЛАДЕНИХ СЛІВ

§ 21. 1. Коли перша частина складеного слова прикметник, то сполучний звук буде **о**, а тому пишемо: *синьоцвіт*, *синьобкий*, *задньопіднебінний*, *передньоязиковий*, *третьорядний*, *чужоземний*, *чужомовний*, *першорядний*, *пішоходи*, *робітничо-селянський* і т. ін., але *божесвільний*, *божесвільти*, *божесвільля*.

Увага. З цим не слід плутати таких складених слів, де в першій частині 2-й ступінь прислівника з **е**: *вищезада-ний*, *нижчепідписаний* і т. ін.

2. Коли перша частина складеного слова іменник, то сполучним звуком буває:

а) Після шелесних **ж, ч, ш, щ** звук **о**: *душолюб*, *кашовар*, *грошолоб*, *вішомаз*, *мишоїд*, *книшохап*, *клишоногий*, *тисячоліття*, *мечоніша*, *мечонісець*, *ночовід*, *печоглядини*, *кожом'яка* і т. ін., але *очевидний*, *очевидячки*, *очевидьки*.

б) Після **й** та подвоєних м'яких приголосних **є**: *воевода*, *краєвїд*, *краєзнавство*, *життєпис*, *життєздатний* і т. ін.

в) Після інших приголосних у м'яких пнях іменників почасті **е** (головним чином після **л, р, ц**), почасті **о**: *землемір, земле-трис, мореплавець, працездатний, лицемір* та ін., але *коно-крад, конб'язь, костогриз, свинопас, повітромір* і т. ін.

3. Коли перша частина складеного слова числівник, то:

а) У словах із числівниками *одін, два* сполучним звуком буває **о**: *одноповерховий, одnodénний, двогубний* (і *двогубий*), *двоногий, дворучка, двоаршинний* і т. ін.

б) У словах із числівниками *три, чотири*, а також із тими, що в родов. відмінку можуть мати **и** (див. § 46), сполучним звуком буває **и**: *тринбги, триніжок, тризубець, трипілля, три-жуйтний, трижлятий, чотирискладовий, п'ятизлотник, се-миліток, тридцятилітній* і т. ін., але див. іще § 47.

Примітка. В декількох словах натрапляємо сполучення й з *двоє, троє*: *дводушиний* (замість звичайного *двдушиний*), *троєручця*.

4. Приросток **межи-** у складених словах не змінюється: *межй-гір'я, межйгірець, межйсітка, межйсвятки, межйріччя* і т. ін., (*міжпартійний, міжнародний* і т. ін. — прирост. **між-**). Див. § 7.

Щодо інших приростків, то див. § 19.

Щодо розділки (-) в складених словах, то див. § 94.

II

ЗАКІНЧЕННЯ ВІДМІНЮВАНИХ СЛІВ

Іменник

Увага до таблиці відмін

§ 22. Зважаючи на закінчення іменників у назовному відмінку однини, а також на характерні ознаки закінчень в інших формах однини й множини, усі іменники української мови можна поділити на 3 відміни, а крім того 1 відміну на 3 групи — тверду, мішану й м'яку. Хоча до 1 відміни належать іменники всіх трьох родів, і іменники чоловіч. й ніякого род. зовсім інакше відмінюються євпроти іменників цієї ж групи жіночого роду, та все ж із погляду практичної доцільности їх вигідно саме так згрупувати. бо в основі цього угруповання лежать як єсть ті ознаки, що мають найбільшу вагу в практиці. Так, напр., мішана група зразу виступає з своїми характерними ознаками: після **ж, ч, ш, щ, дж** не буває в закінченнях **о й и**, а тільки **е й і** (*кни́гою — ї́жею, кни́ги — о́горо́жі* і т. ін.). Щодо іменників чоловічого роду на **-р**, що належать до всіх 3-х груп, то з таблиці ще не видно, які саме іменники відносяться до котрої з цих груп, але ці вказівки не важко знайти в наступному параграфі (23), де подаються й усі інші вказівки щодо вживання іменникових закінчень. («Таблиця» на 32 — 33 ст.).

ОДНИНА

НАЗОВНИЙ ВІДМІНОК

Тверді іменники чоловіч. роду

§ 23. 1. До твердих іменників чоловічого роду (див. § 22 відм. 1 гр.) належать іменники на **-г, -к, -х, -г . . .**, тобто такі, як *плуг, робітні́к, гля́г, степ, го́луб, громадя́нин, літо́пис, ко́ц* (*Перетц, пала́ц, принц . . .* з чужих мов), *будз, мі́няйло* й інші, а також на **-р**: *дві́р, дар, жар, пир, вир, шнур, мир, мур, яр, ху́тір, папі́р, узва́р, нава́р, уба́р, това́р, тхі́р, ко́мір, ма́йстер, тяга́р, тяжа́р, мо́ча́р, кома́р, база́р, хаба́р, пожа́р, шар, інжа́р, куши́р, ка́чур, куши́р, жовні́р, ну́мер, бузува́р,*

цур, те́нор, комуна́р, коміса́р, каси́р, акто́р, команді́р, інспекто́р, дире́ктор, профе́сор, проту́ар, семіна́р, тракти́р, ма́ляр, кав'я́р, футля́р, та́ляр, фуля́р, монта́ньяр, Абе́ляр, Кастеля́р, бакаля́р, вахля́р (на -я́р звичайно чужі слова). Див. § 30 Примітка.

2. До твердих іменників ніякого р. (див. § 22 I відм. 1 гр.) на- Тверді імен.
лежать іменн. на -го, -ко, -хо . . . , тобто такі, як *бля́го, я́блукo, ніяк. р.*
добро́, гніздо́, залізо́, плесо́, депо́ й ін.

3. До твердих іменників жіноч. роду (див. § 22 I відм. 1 гр.) нале- Тверді імен.
жать іменн. на -га, -ка, -ха . . . , тобто такі, як *смю́га, шту́ка, жін. р.*
заду́ха, дзю́га, тюрма́, сту́па, графа́, журба́, грома́да, погрозá, кукурю́да, карю́ца (-дза, -ца тільки в словах із чужих мов) й ін., а також такі, як гайдама́ка, недба́ха тощо.

4. До мішаної групи іменників чоловічого роду (див. § 22 Мішані імен.
I відм. 2 гр.) належать: а) *біля́р, вапня́р, тесля́р, фігля́р, чол. р.*
смоля́р, голя́р, вугля́р, маля́р, муля́р, повіста́р, газетя́р, бараня́р, повста́р, воля́р, сидля́р та ін. (звичайно назви професій на -я́р). Пор. 7.

Примітка. Іменники на -я́р цієї групи з наголосом не на закінченні звичайно мають -ові́, -ом (а не -еві́, -ем): *сто́лярові́, муля́ром* і т. ін.

б) усі на -ж, -ч, -ш, -щ, -дж: *сто́рож, слуха́ч, товариш* . . .

5. До мішаної групи іменників ніякого роду (див. § 22 I відм. Мішані імен.
2 гр.) належать усі іменники на -же, -че, -ще: *ло́же, ві́че, ніяк. р.*
прізви́ще . . . , а також такі, як *діди́ще, бабуди́ще* і т. ін.

Примітка. Але до твердої групи належать такі іменники, як *леда́що,*
(з *леда́щом*), *Санчо (Санчо́м)*.

6. До мішаної групи іменників жіночого роду (див. § 22 Мішані імен.
I відм. 2 гр.) відносяться всі іменники (також і чоловічого роду) жін. р.
на -жа, -ча, -ша, -ща, -джа: *мере́жа, бу́ча, порба́ша, гу́ща, га́нджа, міхонба́ша* . . .

7. До м'яких іменників чоловічого роду (див. § 22 I відм. М'які імен.
3 гр.) належать іменники на -дь, -зь, -ль . . . , тобто такі, як чол. р.
ле́бідь, коло́дязь, учи́тель, кре́міль, кара́сь, зять, їзде́ць, гудзь, рій, Іва́сьо й ін., а також на -р (головним чином з на-
ростками -ар, -ир): *вівча́р, байка́р, господа́р, інвента́р, вівта́р, бляха́р, віспа́р, ліма́р, ворота́р, чобота́р, дима́р, бо́ндар, калама́р, пролета́р, секрета́р, цві́нтар, ца́р, кобза́р, бага-
ти́р, проводи́р, поводі́р, гузі́р, боби́р, уні́р* і т. ін. Пор. 4.

Таблиця відмін

П Е Р Ш А

1 ГРУПА (тверда)

2 ГРУПА (мішана)

е відповідно до о твердих

і » » и »

Зразки
відмінювання

Однина

Назов.	явір	ліжк - о	книг - а	школяр	огнищ - е	круч - а
Клич. ф.	явор - е	ліжк - о	книг - о	школяр - е (-у)	огнищ - е	круч - е
Родов.	явор - а	ліжк - а	книг - и	школяр - а	огнищ - а	круч - і
Дав.	явор - ові	ліжк - у	книз - і	школяр - еві	огнищ - у	круч - і
Знах.	Наз. або Род.	ліжк - о	книг - у	школяр - а	огнищ - е	круч - у
Орудн.	явор - ом	ліжк - ом	книг - ою	школяр - ем	огнищ - ем	круч - ею
Місц.	явор - і, ові	ліжк - у	книз - і	школяр - і, еві	огнищ - і, -у	круч - і

Множина

Назов.	явор - и	ліжк - а	книг - и	школяр - і	огнищ - а	круч - і
Родов.	явор - ів	ліжк	книг	школяр - ів	огнищ	круч
Дав.	явор - ам	ліжк - ам	книг - ам	школяр - ам	огнищ - ам	круч - ам
Орудн.	явор - ами	ліжк - ами	книг - ами	школяр - ами	огнищ - ами	круч - ами
Місц.	явор - ах	ліжк - ах	книг - ах	школяр - ах	огнищ - ах	круч - ах

і зразки відмінювання

В І Д М І Н А			ДРУГА ВІДМІНА	ТРЕТЯ ВІДМІНА
3 ГРУПА (м'яка)				
е (я) відповідно до о твердих				
і » и »				
я » а »				
ю » у »				
Чолов. р.	Ніяк. р.	Жіноч. р.	Ніяк. р.	Жіноч. р.
р			я (-ят-)	ж
дь			[після ж, ч, ш, щ	ч
зь			а (-ат-)]	ш
ль			я (-ен-)	щ
нь				в
сь				р
ть				дь
ць				зь
дзь				ль
-ьо	-е	(-я)		нь
(-я)		-я		сь
й				ть
				ць
токар	місц - е	обличч - я	орля	повість
токар - ю	місц - е	обличч - я	орля	повіст - е
токар - я	місц - я	обличч - я	орлят - и	повіст - и
токар - еві	місц - ю	обличч - ю	орлят - і	повіст - і
токар - я	місц - е	обличч - я	орля	повість
токар - ем	місц - ем	обличч - ям	орля - м	повіст - ю
токар - і, -еві	місц - і	обличч - , -ю	орлят - і	повіст - і
токар - і	місц - я	обличч - я	орлят - а	повіст - і
токар - ів	місць	облич (-чів)	орлят	повіст - ей
токар - ям	місц - ям	обличч - ям	орлят - ам	повіст - ям
токар - ями	місц - ями	обличч - ями	орлят - ами	повіст - ями
токар - ях	місц - ях	обличч - ях	орлят - ах	повіст - ях

М'які імен.

ніяк. р.

Бездогедж

8. До м'яких іменників ніякого роду (див. § 22 I відм. 3 гр.) належать: а) всі на **-ре, -ле, -це** (перша підгрупа), як от *го́ре, се́рце* й ін., та б) ті на **-я**, що відмінюються без наростків **-ят-, -ат-, -ен-** і здебільшого мають перед закінченням подвоєний приголосний: *оби́ддя, галу́ззя, весі́лля, писа́ння, воло́сся, війи́я* (себто *війи́я*), *зби́жся, облі́ччя, підда́шся, підза́мчя, розто́ржся, рі́чця, лі́стя, ві́стря, пі́р'я, ду́б'я, стру́н'я, безду́м'я, здо́ров'я* і т. ін.; також *сі́м'я, ті́м'я, ві́м'я, побу́м'я, пле́м'я*.

М'які імен.

жіноч. р.

9. До м'яких іменників жіночого роду (див. § 22 I відм. 3 гр.) належать іменники на **-ря, -дя, -зя . . .**, тобто такі, як *бу́ря, Ві́вдя, во́ля, леге́ня, мату́ся, статт́я, робо́тниця, Га́ндзя, нади́я, сі́м'я . . .*; також і чоловічого роду такі, як *судд́я, те́сля*.

Імен. ніяк. р.

з наростками

-ЯТ-, -АТ-,**-ЕН-**

10. До іменників ніякого роду II відміни (див. § 22) належать: а) Назви малих істот і речей, як *теля́, козен́я, гуся́, вут́я, кача́, качен́я, курча́, лоша́, вовчен́я, дитинча́, дівча́, голу́б'я, горі́ця, ко́лиця́, горня́* (не плутати з іменниками ніякого роду, зазначеними під 8б);

б) *ім'я́* (з наростком **-ен-**).

Імен. жіноч. р.

на приголос-

ний

11. До іменників жіночого роду з приголосним на кінці (див. § 22 III відм.) належать такі, як *подо́рож, ніч, ро́зкіш, не́хво-рощ, кро́в, тва́р, мо́лодь, па́морозь, сі́ль, тінь, вісь, вість, мі́ць*. Так само відмінюється й *ма́ти*. Але див. § 25.

КЛИЧНА ФОРМА

§ 24. У кличній формі іменники однини мають закінчення **-у, -ю, -о, -е (-є)**.

-у

1. **-у** мають іменники чоловічого роду:

а) Доволі послідовно ті, що мають наросток **-ко, -ик, -ук, -ок**: *ба́тьку, голу́бчику, кова́льчику, сінку, ко́ничку, кониче́нку . . .*

б) Доволі послідовно з закінченням **-ж, -ч, -ш**: *му́жу, по-го́ничу, това́ришу . . .*

в) Окремі іменники тверді: *ди́ду, та́ту, сінну, сва́ту*. Також такі, як *Ге́бру* . . .

-ю

2. **-ю** мають іменники:

а) Чоловічого роду м'які, крім тих, що кінчаються на **-ець** (див. § 22 I відм. 3 група): *коба́рю, ведме́дю, міся́цю, кня́зю, кова́лю, ко́ню, Іва́сю, за́тю, кра́ю, Корні́ю . . .*

б) Жіночого роду м'які (див. § 22 I відм. 3 гр.) нестливі: *до́ню, мату́сю, Гали́нцю, Мару́сю* (і *Мару́се*) . . .

3. **-о** мають усі без винятку тверді іменники на **-а** жіночого й чоловічого р. (див. § 22 I відм. 1 гр.): *Україно, сестро, Ганно, гайдамако, бідоліхо*...

-о

4. **-е** мають іменники:

-Е (-е)

а) Усі жіночого роду нетверді, тобто I відміни 2 й 3 групи, за винятком указаних під 2б, та з закінченням на приголосний (III відміна): *робо́е, до́ле, зе́мле, вдові́це, Ка́тре, сме́рте, но́че, тва́ре*...

Але: *ма́ти*.

Після голосних **-є**: *Ма́ріє, збро́є*...

б) Ті чоловічого роду тверді, що не входять в 1а, 1в і 3: *со́коле, лі́се, го́лубе, моро́зе, грóме, Дні́пре, Па́вле, Пе́тре, громадя́нине, наро́де, во́вче, коза́че, чума́че, лу́же, ля́ше, па́рубче, во́яче* (від *во́як*), *Джордо́же*...

5. Іменники чоловічого роду на **-ець** мають закінчення **-е**, рідше **-ю**: *моло́дче, крíвче, же́нче, хло́пче, ні́мче, за́йче* (і *зайцю́*), *злочі́нцю, пере́мощу́*...

-Е, -Ю (-У)

Так само й іменники чолов. р. на **-р** мішаної групи (див. § 22 I відм. 2 гр.) мають закінчення **-е** і лише зрідка **-у**: *тесля́ре, газетя́ре, повістя́ре* (і *повістя́ру*)...

6. Іменники ніякого роду в кличній формі не мають окремого закінчення. Ніякий рід

Примітка. Лише зрідка іменники ніякого роду з наростком **-к-** приймають у кличній формі закінчення **-у** під впливом подібних іменників чоловічого роду: „Ой сонечку-батьчку, догоди, догоди“.

РОДОВИЙ ВІДМІНОК

§ 25. В родовому відмінку однини іменники мають закінчення **-а (-я), -у (-ю), -и (-яти, -ати, -ени), -і (-ї)**.

1. **-а (-я)** мають:

-А (-Я)

а) Усі без винятку іменники ніякого роду I відміни (див. § 22) — **-а** 1-ї й 2-ї групи, **-я** — 3-ї: з *се́ла, до я́чмені́ща, з по́ля, ли́ця, роздо́ріжся, клóччя, підза́мчя*...

б) Іменники чоловічого роду (крім тих, що кінчаються в назовн. відмін. голосними): **-а** 1-ї й 2-ї групи, а **-я** — 3-ї (див. § 22), коли вони означають точно оформлені предмети, або взагалі точно визначені в розмірі й формі речі й поняття, як напр., живі істоти: без *бра́та, до хло́пця, з ли́ході́я, від ко́ня, проти со́кола, метéлика*...; предмети: *коло плу́га, без но́са, з па́льця, до олі́вця, димаря́, гвинта́, автомобі́ля, дощомі́ра, перері́-*

вача, барометра, фонбграф, грамофона, мікроскопа, мотора . . . ; певні міри: з гярця, до пйда, без карббванця, аришйна, метра (= міри), грама, січня, листопада, вівтірка, тійжня, місяця . . .

-у (-ю)

2. -у (-ю) мають іменники чоловічого роду, коли вони означають поняття гуртові, масові або абстрактні, як от родові, збірні; ті, що означають одноманітну масу, середовище: *без маку, з молочаю, до перцю, від часнику, проти народу, пролетаріяту, міру, базару, бору, всесвіту, піску, снігу, гною, меду, квасу, льоду, туману, цукру, тютюну, ячменю, пшени, вогню, дьогтю, льону, жиру, горіху, кисню (кисень), водню (водень) . . . ; безформні явища природи: з віхру, від грону, до дощу, без морозу, проти вітру, граду, жаю . . . , чинність, враження, душевний стан: до почину, без розбю, від дару, з болю, жаю, плачу, реготу, гніву, страху, сміху, ляку, сну, дотену, запаху, заходу, клопоту . . . ; взагалі поняття розумові, в тім числі установи, особливо чужомовного походження: без побуту, до побуту, від стану, проти поділу, звичаю, уряду, закладу, акту, факту, стилю, метру (= розміру), курсу, імперіялізму, комісаріяту, університету, колективу, штабу, архіву, декрету; також такі скорочення, як до лікнепу («ліквідації неписьменности»), від Комгоспу («Комунального господарства»), коло Наркомосу («Народн. Комісаріату Освіти»), до Разалуку («Ради залізничників України»), Ліфу («лівого фронту»), Вуану («Всеукр. Акад. Наук»).*

-а (-я) —
-у (-ю)

3. -а (-я) або -у (-ю) вживається в тих самих іменниках чоловічого роду, коли вони мають і значіння 1 і значіння 2: *нема́ каменя (= однієї каменюки) — нема́ каменю (= будівельного матеріалу), без листá (= одного листка) — без листу (= листя), з звіра́ (= вовка, лисиці . . .) — з звіру́ (= звір'я), без жблудя́ (= одного плода) — без жблудю́ (= жолуддя), без папéра (= «справи» в канцеляр. значінні) — без папéру (= матеріалу до писання . . .), від морóзу — від Морóза (прізвище).*

Підвести геть усі інші іменники чоловічого роду під норми щодо -а (-я) чи -у (-ю) в родовому відм. однини неможливо. Так, напр., від таких назв часу, як *рік, вік, ранок*, родовий відм. *року, віку, ранку*, але *вечір — вечора*.

Так само від іменників-назов місцевостей, країв, річок, міст тощо родовий однини вживається то з -у, -ю (далеко частіше),

то з **-а, -я**: з *стѣну, коло лісу, без лісу, до горόδу, край ста́ву, проти са́ду, майдáну, я́ру, слі́ду, Сибі́ру, Турке-ста́ну, Кавка́зу, Крі́му, До́ну, Ура́лу, Берлі́ну, Лондо́ну, Пари́жу, Рі́му, Нью-Йо́рку, Херсо́ну*, але коло бе́рега, до кря́жя, бі́ля горба́, з Ха́ркова, Черні́гова, Ки́сва (міста на **-ів** тільки так), *Остра́, Кам'я́нця, Переми́шля, Жито́мира, Відня́*. Зменшені ж звичайно тільки з **-а (-я)**: з *я́рка, до ліска́ бі́ля ставочка́, горобця́, Дінця́* (як з **-а** й усі з закінченням ніякого роду **-о** в назовному відмінку: *Дніпрó* — з *Дні́пра*).

Зрідка є й винятки з вищенакреслених правил, напр., *завсі́ди без хлі́ба, ві́ска*, наперекі́р прав. 2.

Деякі ж уживаються в обох формах: *без сти́да — без стиду́, без соромá — без соро́му, до моста́ — до мосту́, з двора́ — з двору́*.

4. **-и** мають:

а) Усі іменники жіночого роду тверді (див. § 22 I відміна 1 гр.): *коло води́, без кни́жки* . . .

б) Іменники жіночого роду III відм. (див. § 22) на **-ть** за другим приголосним: *від ра́дости, з ві́сти, до сме́рти, без чве́рти* . . .

Також винятково: *до осе́ни, без со́ли, кро́ви, мобо́ви, Ру́си*.

в) Усі іменники ніякого роду з наростками **-ят-** (після **ж, ч, ш, щ** **-ат-** — див. § 22 II відміна): *до теля́ти, горця́ти* . . . і слово *імени́*.

5. **-і** мають усі іменники жіночого роду м'які та мішані на **-жа, -ча, -ша, -ща, -джа** (див. § 22 I відм. 3 і 2 групи): *без до́лі, бу́рі, лисі́ці, са́жжі, поро́ші, кру́чі, гу́ці* . . .

Після голосних та ' **-ї**: *без наді́ї, Мари́ї, сім'ї* . . .

Також **-і** мають усі іменники жіночого роду на приголосний, що не входять в 4б: *до но́чі, без по́дорожжі, від ро́зжожжі, тва́рї, мо́лоді, па́морозі, тіні́, Росі́, арті́лі, мора́лі, жо́вчі, ма́тері* . .

Щодо чергування **о — і, е — і** (*Харкі́в — Харко́ва, Ки́їв — Киє́ва, ка́мінь — каменя́, раді́сть — радості* тощо), то див. § 7.

ДАВАЛЬНИЙ ВІДМІНОК

§ 26. В давальному відмінку однини іменники мають закінчення **-ові (-еві, -єві), -у (-ю), -і (-ї, -яті, -аті, -ені)**.

1. **-ові (-еві, після голосних та ' -єві)** мають:

а) Майже всі іменники чоловічого роду (див. далі) — **-ові** I відм. групи, **-еві** I відміни 2 і 3 групи (див. § 22): *брато́ві, ду́бові,*

-и

п'яти, шість, жовтий, але: нарости,

-і (-ї)

-ОВІ (-ЕВІ,
-ЄВІ)

Михайлові, повістярєві *), *стóрожєві, слухачєві, товаришеві, куцєві, косарєві, ведмєдеві, учітелеві, гóстєві, хлопцеві, рóєві, курієві* . . .

б) Зрідка іменники ніякого роду I відміни, головним чином назви живих істот на **-ко**: *ягн'яткові, тел'яткові, вит'яткові, немов'яткові* . . ., навіть *ліхові, військові, св'яткові, серцеві, сонцеві* . . .

-у (-ю)

2. -у (-ю) мають:

а) Майже всі іменники ніякого роду I відміни — **-у** 1 і 2 групи, **-ю** 3 (див. § 22): *дєреву, гнізд'ю, сел'ю, стóвпичу, лицю, обліччю, підзámчю, знáнню* . . . (порівн. 16).

б) Усі іменники чоловічого роду з закінченням **-ів** (**-їв**), **-ов** у назовн. відмінку: *Львів — Львóву, Млїв — Млївву, Драгомáнів — Драгомáнову, Воробйóв — Воробйóву, Ковалів — Ковалєву, Стеблів — Стеблєву, Чугуєву, óстрову, боліголову* . . .

Це закінчення буває і в іменниках, зазначених під 1а при збігові їх: *товáришеві Гавришчу* і т. ін. — див § 78.

-і (-ЯТІ,
-АТІ, -ЕНІ)

3. -і (-ї) мають:

а) Усі іменники жіночого роду (усіх відмін і груп), як також і чоловічого на **-а, -я**: *сестрі, жінці, дочці, свєкр'усі, нозі, гирлізі, огорóжі, г'уці, Мар'усі, молодійці, нóчі, рóзкоші, крóві, тварі, міді, пóвісті, солі, пріязні, бідолáсі, старшині* . . . Також *Мєкка — Мєцц'і* і т. ін.

Після голосних та ' -ї: *надії, Марії, шії, сім'ї*.

Примітка. Але в Західній Україні подекуди пишуть **-и** в імен. жін. р. III відм. (див. § 22) на **-сть, -рть**, як також і в формах місцев. одн. та наз. — знах. множ.

б) Усі іменники ніякого роду з наростк. **-ят-** (після **ж, ч, ш, щ -ат-**): *тел'яті, курч'аті* . . . і в слові *імені*.

ЗНАХІДНИЙ ВІДМІНОК

§ 27. У знахідному відмінку однини іменники мають закінчення **-а** (**-я**), **-у** (**-ю**), або вживаються у формі назовного відмінку.

-А (-Я)

1. **-а** (**-я**) мають усі іменники чоловічого роду на приголосний та **-о** (**-ьо**), коли вони означають живі істоти, а крім того можуть мати й інші іменники, означені в § 25₁₆: за *хлопця, метєлика* . . ., на *дуба, за олівця, карбóванця, плуга, каганця* . . ., навіть *університєта, декрєта* й ін.

*) Див. § 23_{4а} Примітка.

2. **-у (-ю)** мають усі іменники жіночого й чоловічого роду на **-а (-я)**: *на радіу, старшиню, суддю* . . .

Усі інші іменники (отже всі ніякого роду й жіночого на приголосний) у знахідному відмінку мають форми назовного, але від слова *мати* знахідн. однини *ма́тір*.

В іменниках гол. р. ??

ОРУДНИЙ ВІДМІНОК

§ 28. В орудному відмінку однини іменники мають закінчення **-ом (-ем, -єм), -ою (-єю, -єю), -ю, -ям (-ам)**.

1. **-ом** мають усі іменники чоловічого роду тверді, крім тих, що кінчаються на **-а**, та всі іменники ніякого роду тверді, **-ем** (після голосних **-єм**) усі мішані й м'які іменники чоловічого й ніякого роду, крім тих, що кінчаються на **-а** й **-я** (див. § 22 I відміна): *над степом, під тягаром, за базаром, перед бакаляром, селом, повістярём**), *товаришем***), *бичём, бондарем, кобзарём, гостем, хлопцем, конём, стовпником, вічём, лицём, татунём, полем, краём, куріём* . . .

-ом (-ем, -єм)

2. **-ою** мають усі іменники жіночого й чоловічого роду тверді, **-єю** (після голосних **-єю**) всі м'які й мішані іменники жіночого й чоловічого роду на **-а** та **-я** (див. § 22 I відміна): *з сестрою, перед коморою, над міхонбшею, за душею, під кручею, гу́щею, їжею, землею, облею, Вівдею, піснею, колотнёю, суддею, статтею, ріллею, революцією, Марією, зброєю* . . .

-ою (-єю -єю)

Не плутати з прикметниками: *під сінньою, над свіжою* . . ., а також не скорочувати **-ою (-єю, -єю)** в **-ой (-ей, -ей)**, див. § 384 Примітка 1 й 2.

3. **-ю** мають усі іменники жіночого роду на приголосний (див. § 22 III відміна): *над молоддю, пámороззю, сіллю, тінню, Россю, пáпороттю, мiццю, глибочiнню, смёртю, пóвiстю, кров'ю, твáрю, мáтiр'ю, пóдорожжю, нiччю, рóзкiшню, нéхворощю, хáрчю, жóбчю* . . .

-ю

Щодо **і й о** в таких випадках, як *пóвiстю, пámороззю* . . ., то див. § 7_{1д.2в}.

4. **-ям** мають усі іменники ніякого роду на **-я**, тобто як I відміни м'які (див. § 22 I відм. 3 гр.), так і II відміни (див. § 22 II відм.) не після **ж, ч, ш, щ**: *з бадiллям, за безлáддям, над галúззям, за смiтт'ям, перед волóссям, дуб'ям, пiр'ям, луш-*

-ям (-ам)

*) Див. § 234а Примітка.

**) Див. § 23_б Примітка.

пайям, підзámчям, розтóбрям, тел'ям, голуб'ям, горобен'ям, ім'ям (рідко *іменем*).

Після **ж, ч, ш, щ -ам**: з *ведмеж'ам, над курч'ам, перед лош'ам, горщ'ам* і т. ін.

МІСЦЕВИЙ ВІДМІНОК

§ 29. В місцевому відмінку однини іменники мають закінчення **-і (-ї), -у (-ю), -ові (-еві, -єві)**.

-і (-ї)

1. **-і** (після голосних та ' -ї) мають:

а) Усі іменники жіночого роду, а також чоловічого на **-а** та **-я**: *на воді, у руці, на тітці, по землі, при статті, поліції, кручі, мережі, надії, збрóї, сім'ї, поборожі, пéчі, крóві, твáрі, міді, пóвісті, мáтері, бідолáсі, міхонóші, судді*...

Примітка. У прислівниках, втворених з іменників жіночого роду на приголосний, задержується старе закінчення **-и** місцевого відмінку: *почáсти, восені* або *увосені* (порівн. *по óсені*). Див. іще § 263а Примітка.

б) Усі іменники ніякого роду з наростком **-ят-** (після **ж, ч, ш, щ -ат-** — див. § 22 II відміна): *на тел'яті, горщ'аті*..., також у слові *імені*.

в) Іменники чоловічого роду, переважно ті, що без наростків: *у байраці, на язиці, при стóбі, на порóбі, в дýсі, лýзі, на по́версі, кожýсі, горóсі, бéрезі, місяці, коні, зúбі, хресті, коті, вóбі, образі, дóмі, дýбі, чоботі, рóці, хлібі, грýнті, світі, стовпí, листі, хвості, пні, дні, сні, лóбі, рóті, пáльці, рéготі, налігачі, молоча́ї, тра́вні, злóчині, камінці, ка́мені*... (див. іще 4).

г) Іменники ніякого роду тверді (див. § 22 I відміна 1 гр.) без наростка **-к-**: *на селі, у гнізді, при я́блуці, в óці, молоці, вóсі, слові, письмі, чолі, болóті, полотні, в пальті, у бюрі, збóлоті, добрі́, мáслі, ві́кні, ба́гні, дні, пáливі, заступі́льні, товари́стві*..., а також іменники ніякого роду мішані та м'які (див. § 22 I відміна 2 й 3 гр.), особливо під наголосом: *на лиці, у яйці, при кі́льці, в денці, плечі, житті, смі́тті, гі́ллі, грудді*..., також: *на со́нці, у мо́рі, в по́лі, го́рі, се́рці, ві́конці, стóвпниці, зга́рниці, стано́вниці, в пита́нні, у збі́жжі, роздо́ріжжі, карто́плинні, прокля́тті, облі́ччі, в лу́пні*... (див. іще 3).

-у

2. **-у** мають переважно іменники тверді чоловічого й ніякого роду з наростком **-к-** (**-ик, -ок, -ак, -ко**...): *на ко́нику, при*

звіздк^у, у мішк^у, ба́теньк^у, в буди́нк^у, на ри́нк^у, бідак^у, пуче́к^у, до́щик^у, ставк^у, грабу́нк^у, жовтк^у, у військ^у, на ліжк^у, у вічк^у, містечк^у, се́рденьк^у, горща́тк^у, я́чк^у, видо́виськ^у . . . , а також і деякі інші ім. чоловічого роду тверді: на воск^у, в сок^у, на сніг^у, по мох^у, у міх^у, в полк^у, слід^у, бор^у, мед^у, степ^у, ток^у, шлях^у, яр^у, льод^у, знак^у . . . Також такі, як при Ге́бру . . .

3. То -у (-ю), то -і (після голосних -ї) мають деякі іменники чоловічого роду: на род^у — на рбді, в ліс^у — в лісі, в гаю — в гаї, у сад^у — у саді, у склеп^у — в склепі, на став^у — на ставі, на торг^у — на торзі, в бор^у — в борі, в капишк^у — в капищі, в по́тягу — в по́тязі, на козак^у — на козаці, на чума^у — на чумаці, на това́риш^у — на това́риші, на школя́р^у — на школя́рі, на косарю — на косарі (див. іще 4).

Також іменники ніякого роду I відміни мішані й м'які (див. § 22) з наголосом не на закінченні вживаються то з закінченням -і (-ї), то з закінченням -ю (-у): на со́нці — на со́нцю, у мо́рі — у мо́рю, на по́лі — на по́лю, при го́рі — при го́рю, на се́рці — на се́рцю, у стовпи́ці — у стовпи́щ^у, на ві́чі — на ві́чу, в пита́нні — в пита́нню, у збі́жжі — у збі́жжю, в роздо́ріжжі — в роздо́ріжжю, на облі́ччі — на облі́ччю (див. іще 1г).

Особливо часто вживається закінчення -у (-ю) після прийменника **по**: по Дні́пр^у, по дну, по сло́ву, по кож^уху, по олі́вцю, по я́блук^у . . .

4. -ові (-еві, після голосних -єві) мають іменники чоловічого роду рівнобіжно з вищенаведеними закінченнями, переважно в н а з в а х живих істот: на ба́тькові, при ко́никові, на бра́тові, на това́ришеві, вб́кові, кобза́реві, Корні́єві, у рю́хові . . .

Навіть іменники ніякого роду з наростком -к- можуть приймати це закінчення: на теля́ткові, при дитя́ткові і т. ін.

-у (-ю)
— і (-ї)

-ові (-еві,
-єві)

МНОЖИНА

НАЗОВНИЙ ВІДМІНОК (= КЛИЧНА ФОРМА)

§ 30. У назовному відмінку множини іменники мають закінчення -и, -і (-ї), -а (-я).

1. -и мають:

а) Усі іменники чоловічого роду тверді (див. § 22 I відміна 1 гр.) за винятком кількох слів (див. 3б): ро́ги, бере́гі, вовк^и,

-и

городі́, холоді́, міхі́, лісі́, голосі́, руко́писи, по́лози, гро-
мадя́ни, селя́ни, тата́ри, цига́ни, болгарі́, се́рби, брата́ї,
листе́, ко́ли, кли́н, сині́, кумі́, чорті́, пала́ци, голу́би,
сусі́ди, батькі́, старості́, міня́йли, інспекто́рі, професо́рі,
коміса́ри, кушні́ри, база́ри, тенори́, футля́ри, жовні́ри...

Примітка. Але деякі з іменників цієї групи на -р (див. § 23,) неодно-
складові приймають під наголосом і закінчення -і: хуторі́, тягарі́, комарі́,
майстрі́, хабарі́.

б) Усі іменники жіночого роду тверді (див. § 22 I відміна 1 гр.): но́ги, рі́жки, се́стри, брѳви́, хаті́...

в) Іменники, що вживаються тільки у множині: лю́ди, оку-
ля́ри, шарава́ри, штани́, кѳри́, гу́си, ді́ти, сі́ни, са́ни,
бала́си, грѳди́, же́бри, за́шпори́, ма́ндри й інші, при чім -и
завжди після -к, -г, -х, -ин, -їн, -б, -в, -м (ві́жки, обста́вини,
збѳїни...).

-і (-ї)

2. -і (після голосних та ' -ї) мають:

а) Усі іменники чоловічого роду нетверді, тобто I відміни 2
і 3 гр. (див. § 22): кова́лі, ведме́ді, ячме́ні, зяті́, хло́пці,
місяці́, гаї́, солов'ї́, проводи́рі, ліка́рі, ножі́, орачі́, ку́щі,
міхонѳші́, столя́рі, тесля́рі, школя́рі, дігтя́рі...

Крім того, хазя́їн — хазя́ї і хазяї́ни (у різних значіннях),
дру́г — дру́зі і дру́ги.

б) Усі іменники жіночого роду нетверді (див. § 22 I відміна
2 і 3 гр.) та жіночого роду на приголосний (III відміна): бу́рі,
дѳні́, молодѳці́, шѳї́, сім'ї́, крѳчі́, дѳші́, рого́жжі́, бу́чі, но́чі,
пѳдорозжі́, ро́зкобі́ші, тва́рі, ті́ні, по́статі́, по́вісті́, ві́сті,
бе́сі..., але див. § 26_{3а} Примітка.

в) Іменники, що вживаються тільки у множині: двері́, драглі́,
граблі́, коно́плі, на́кожні́, бе́сті..., при чім -і завжди після
-ц, -ж, -ч, -ш, -щ, -дж, а -ї після голосного (манѳвці́, но́жиці́,
стогна́чі, го́рдощі́, хи́трощі́, дрі́жджі́, помѳї́...).

г) Два слова ніякого роду: о́чі (о́ко), плѳчі́ (плече́).

Увага. З числівниками два, обѳдва, три й чоти́ри
іменники чоловічого роду мають закінчення назовного множини
(а не родового), себто -и, -і (-ї), а не -а, -я: два сини́,
три брата́и, обѳдва стовпи́, чоти́ри вчителі́, голу́би,
товариши́, школя́рі, гаї́...

Іменники жіночого роду тверді (див. § 22 I відміна
1 гр.) з числівниками дві́, обѳдві́, три́, чоти́ри можуть

мати закінчення **-і** (як *м'які*), при чім **г, к, х** перед **-і** змінюється на **з, ц, с**, обов'язково з таким наголосом, як у родовому відмінку однини того слова: *дві кни́зі, три верб́і, хат́і, руці́, три квітц́і, пісн́і, чоти́ри нор́і* і т. ін.

Але замість таких форм твердих іменників жіночого роду звичайно уживаються форми з **-и**, особливо після **г, к, х**: *дві квітќи, три руќи, кни́ги, чоти́ри бочќи* . . .

Прикметники в таких словосполученнях уживаються у формах назовн. відмінку множини: *два висоќі дуби, три крайні́ хати* і т. ін.

3. а) **-а** мають усі іменники ніякого роду нем'які, тобто тверді, мішані та з наросте. **-ят-** (після **ж, ч, ш, щ, -ат-**), також поодинокі з **-ен-, -ес-** (див. § 22 I і II відміни): *гні́зда, я́блука, теля́тка, дере́ва, словес́ка, пе́ра, кри́ла, чо́ла, стреме́на, ві́ча, ло́жся, стовпи́ща, ягн'я́та, лош'я́та, іме́на, небеса́* . . .

-А (-Я)

б) **-а** мають кілька іменників чоловічого роду: *в'у́са* (також *в'уси́*), *рука́ва* (і *рукави́*), *грунтá* (і *грунт'и́*), *ві́вса* (і *вівси́*), *хліба́* (*хліби́* з іншим значінням).

в) **-а** мають деякі іменники, що вживаються тільки у множині: *ві́ла, я́сла, я́сна, вороба́, гу́сла, ле́щата, дверча́та*.

г) **-я** мають усі іменники ніякого роду м'які (див. § 22 I відміна 3 гр.): *поля́, крильця́, серця́, оповіда́ння, пита́ння, подві́р'я, прислі́в'я, облі́ччя, підда́шшя, підза́мчя* . . ., як і деякі, що вживаються тільки у множині: *ві́нця, даві́льця*.

Увага. Іменники ніякого роду тверді на **-о** (див. § 22 I відміна 1 гр.) при числівниках *дві, обидві, три, чоти́ри* іноді мають закінчення **-і** з таким наголосом, як у родовому відмінку однини: *дві відр́і, дві слов́і, три я́блуц́і, чоти́ри ві́кн́і* і т. ін., але звичайно *дво́е ві́дер, два відрá* . . .

РОДОВИЙ ВІДМІНОК

§ 31. У родовому відмінку множини іменники мають закінчення **-ів (-їв)**, чистий пень (відсутність звукового закінчення). **-ей**.

1. **-ів** (після голосних та ' **-їв**) мають:

-ІВ (-ЇВ)

а) Майже всі іменники чоловічого роду (див. 2б): з *ро́ків, від бере́гів, до осокóрів, проти зві́рів, без ярмарќів, коло син́ів, кум́ів, степ́ів, чорт́ів, насип́ів, підпис́ів, літопис́ів, школя́рів, товариш́ів, меч́ів, дощ́ів, косар́ів, ковал́ів, княз́ів,*

карасі́в, дні́в, ведме́дів, сту́пенів, женці́в, зяті́в, гаї́в, краї́в, солов'ї́в... Також деякі іменн. чоловічого роду на **-а (-я)**: до старості́в, ме́слів, сї́ддів.

б) Винятково іменники ніякого та жіночого роду: без при-
слів'їв, подві́р'їв, во́лів (від во́ло), ба́гнів (і ба́гон), по́лів (рідко
пі́ль), мо́рів, місці́в (і місць), облі́ччів (і облі́ч), роздо́ріжжів
(і роздо́ріж), сто́впичів (і сто́впич), пита́ннів (і пита́нь),
баб'їв, хаті́в (і хат), губ'їв (від губа = labium), ро́зкоші́в,
по́дорожжів, матері́в, статті́в (і статте́й), відпо́відів (і від-
повіде́й), тва́рів (і тва́рей) (див. іще 3а).

в) Іменники, що вживаються тільки у множині:

а) всі на **-щі**: ра́дощі́в, мо́лодощі́в, клі́щі́в й под.;

б) ті, що конструкцією закінчення стоять поряд із імен-
никами чоловічого роду: мані́вці — від мані́вці́в (порівн.
хло́пці — хло́пці́в), галі́нці́в, майо́рці́в, микола́йці́в,
Черні́вці́в (і Черніве́ць), Соробі́нці́в (і Соробине́ць),
Які́вці́в, багла́їв (порівн. гаї́ — гаї́в), дра́гли́в та ін. (див.
іще 2в);

в) деякі інші: без ба́йдики́в, з бе́льбужи́в, по́зіхи́в,
бе́бехи́в, ви́крута́сів, ви́хила́сів, за́льотів, ма́ндрів,
дрі́жджів, но́шів, наймі́в, на́рітників, на́чосів, обжигі́в,
окуля́рів, о́хрестів, в'я́зів, сходи́в, штані́в, шара-
ва́рів, грабл'ів (і грабе́ль).

Чистий пень
(без закін-
чення)

2. Чистий пень мають:

а) Майже всі іменники ніякого роду (див. § 22 I й II від-
міна) та іменники жіночого роду на **-а, -я** (I відміна): без слів,
до дере́в, з гнізд, серце́в (частіше серде́ць), озі́р (і озе́р), яблук,
ві́жон, ко́ліс, кі́л (ко́ло), во́локо́н, по́лотно́в, дже́ре́л, віде́р,
кі́лець, яє́ць, сі́л (се́ло), ягня́т, ягня́ток, пита́нь, роздо́ріж
(див. 1б), іме́н, небе́с . . .; до гі́р (гору́), без кі́з, з панчі́х,
проти́ блі́х, від боро́їн, сторо́їн, дорі́г, бур (бу́ря), за́дiach, шкі́л
(шкі́ла), ро́ж, рі́с (роса́), груш, барв, форм, книжо́к, дощо́к,
свічо́к, чайо́к (ча́йка), ко́пійо́к, со́сон (і со́сен), на́зов, мі́тел,
во́єн (війна́), по́півен, карто́пель, со́те́нь, кухо́нь, ове́ць, церко́в,
бу́ков, версто́в, дро́хов, кро́ков, коро́гов, відьом, земе́ль, пісе́нь,
і́гор, і́сгор (Див. іще § 71e, 2aб).

Також деякі іменники чоловічого роду на **-а, -я**: коло стар-
ши́н, міхоні́ш, п'яни́ць.

б) Іменники чоловічого роду:

а) з наростком **-ин** в однині, але цілком послідовно тільки ті, що з наростком **-ан-** (**-ян-**) перед **-ин**: *без міщан, до селян, з галичан, проти заробітчан, татар* (і *татарів*), але звичайно *болгарів, волбхів, сербів, хазяїв* (і *хазяїнів*);

б) поодинокі після числівників: *сім день* (і *днів*), *сто раз* (частіше *сто разів*), *пара чобіт*, *сім чоловік* і ін. (але *разів сто . . .*).

в) Іменники, що вживаються тільки у множині, особливо з ознаками ніякого й жіночого роду: *лещата* — без *лещат*, *вил*, *давілець*, *вінець*, *козел*, *ясел*, *ясен*, *воріт*, *обставин*, *запробсин*, *зббін*, *вечерніць*, *ножиць*, *помій*, *конопель*, *вісівок*, *гін* (і *гонів*), *віжок*, *ночов*, *круп* (і *крупів*), *Яс*, *Атєн*, *Черкас*, *Бендєр*, *Карпат*, *Лубєнь*.

3. **-ей** мають:

а) Майже всі іменники жіночого роду на приголосний (див. § 22 III відміна): з *ночєй*, *біля печєй*, *від вістєй*, *тіней*, *костєй*, *речєй* . . ., але *рєзкошієв*, *пбдорєжієв* і деякі інші (див. 16).

б) З іменників чоловічого роду тільки: *кобєй*, *грбшеєй*, *гостєй*; жіночого на **-а**, **-я**: *свинєй*, *мишєй*, *вбшеєй*; ніякого: *очєй*, *плєчєй* (і *пліч*).

в) Іменники, що вживаються тільки у множині: *грудєй*, *дверєй*, *дітєй*, *модєй*, *курєй*, *гусєй*, *сінєй*, *санєй*.

ДАВАЛЬНИЙ ВІДМІНОК

§ 32. Усі іменники всіх родів і відмін у давальному відмінку **-ам** (**-ям**) множини мають закінчення **-ам** або **-ям**.

Закінчення **-ям** приймають усі іменники м'які та жіночого роду на приголосний **-р**, **-дь**, **-зь**, **-ль**, **-нь**, **-сь**, **-ть**; усі інші — **-ам** (див. § 22): *чоловікам*, *школярям*, *тучам*, *гноїщам*, *ягн'ятам*, *ночам* . . ., але *ковал'ям*, *косар'ям*, *тіням*, *твар'ям*, *обличч'ям*, *підзамч'ям* . . .

Ті іменники, що вживаються тільки в множині, приймають **-ам**, коли в назовному відмінку мають тверде закінчення (**-и**, **-а**), **-ям**, коли м'яке (**-і**, **-ї**, **-я**). Але після (неподвоєних) **ж**, **ч**, **ш**, **щ**, як і завжди, буде **-а**, а не **-я**: *гбрдощі* — *гбрдоц'ам* і т. ін. Винятки: *люд'ям*, *шт'ан'ям*, *кур'ям*, *гус'ям*, *діт'ям*, *сін'ям*, *сан'ям*, *груд'ям*.

ЗНАХІДНИЙ ВІДМІНОК

§ 33. У знахідному відмінку множини іменники вживаються або в формі = назовному множ., або = родовому множини: *по ко́ні, за теля́та, про гу́си, корови́, волі́, свині́, метели́ки, на ковалі́в, про госте́й, за молоді́ць (і молоді́ці) і т. ін.*

ОРУДНИЙ ВІДМІНОК

§ 34. В орудному відмінку множини іменники мають закінчення **-ами (-ями), -ми, -има**.

-АМИ (-ЯМИ)

1. **-ами і -ями** мають майже всі іменники всіх родів у тих самих випадках, що й у давальному множини (див. § 32): *перед чоловіка́ми, школяра́ми, буба́ми, гні́щами, ягня́тами, но́чами, коваля́ми, косаря́ми, ті́нями, облі́ччями, тва́рjami, підза́мчями . . .*

-МИ

2. **-ми** після приголосних (поруч звичайних на **-ами, -ями**) мають лише поодинокі іменники: чоловічого роду, як от з *кі́ньми, перед гістьми́, грішми́ (і грошма́), чобітьми́, жолудьми́*; ніякого роду, як от *колі́ньми (колі́но в значінні частини тіла), крильми́ (крило́ у птиці), дівча́тьми*; жіночого роду: *свиньми́*. Також деякі, що вживаються лише у множині: *під грудьми́ (і груди́ма), перед ворітьми́, дверми́ (і дверма́), сіньми́, курми́, гусьми́, дітьми́, лодьми́, саньми́* і деякі інші.

-ИМА

3. **-има** вживається в словах *очи́ма, плечі́ма, ушма́ (і ву́хами)* — див. іще 2.

МІСЦЕВИЙ ВІДМІНОК

§ 35. У місцевому відмінку множини **-ах, -ях** в тих самих випадках, що **-ам, -ям** у давальному множини: *на чоловіка́х, на школяра́х, облі́ччях, лю́дях* і т. ін.

Прикметник

§ 36. Звукові закінчення твердих і м'яких прикметників в українській мові майже нічим не розрізняються, і найхарактернішою ознакою поміж ними виступає приголосний перед закінченням: у твердих він твердий, у м'яких — м'який, при чім, як видно вже з таблиці, м'які прикметники обмежені майже одним приголосним **н** (перед закінченням). Характерною ж ознакою закінчень м'яких прикметників супроти твердих є і відповідно до **и** твердих.

Таблиця відмін і зразки відмінювання

Тверда відміна			М'яка відміна		
Чолов. р.	Ніякого р.	Жіноч. р.	Чолов. р.	Ніякого р.	Жіноч. р.
г-ий	-е	-а			
к					
х					
ж					
ч					
ш					
щ					
б					
п					
в					
м					
Р					
ц					
д					
с			(с)-ий(-ій)	-е	-я
з			(з)		
л			(л)		
т			(т)		
н			н		
			(й)		

Зразки відмінювання

Однина

Назов. гарн-ий (Кл. ф.)	гарн-е	гарн-а	син-ій	син-е	син-я
Род. гарн-ого	гарн-ого	гарн-ої	син-ього	син-ього	син-ьої
Дав. гарн-ому	гарн-ому	гарн-ій	син-ьому	син-ьому	син-ій
Знах.=Наз. або Род.	гарн-е	гарн-у	= Наз. або Род.	син-е	син-ю
Оруд. гарн-им	гарн-им	гарн-ою	син-ім	син-ім	син-ьою
Місц. гарн-ому, -ім	гарн-ому, -ім	гарн-ій	син-ьому, -ім	син-ьому, -ім	син-ій

Множина

Наз.	гарн-і	син-і
Род.	гарн-их	син-іх
Дав.	гарн-им	син-ім
Оруд.	гарн-ими	син-іми
Місц.	гарн-их	син-іх

ОДНИНА

НАЗОВНИЙ ВІДМІНОК

§ 37. 1. До твердих прикметників, як видно з схеми (див. § 36), Тверді прикметники належать, між іншим, усі прикметники на -гий, -кий, -хий, -чий, -жий, -ший, -щий, -ций: тугий, гіркий, глухий, телячий, старіший, го́бий, тям'ючий, к'ю́ций . . .

До твердих належать і прикметники без звичайного для чоловічого роду закінчення **-ий**:

а) з наростками **-ів** (після голосних та ' **-їв**) та **-ин** (після голосних та ' **-їн**): *Шевчєнків* (*Шевчєнкове, Шевчєнкова*), *шевцїв* (*шевцєве, шевцєва*), *Палїїв* (*Палїєве, Палїєва*), *Квітчин* (*Квітчине, Квітчина*), *доччїн* (*доччїне, доччїна*), *нянин* (*нянине, нянина*), *Марїїн* (*Марїїне, Марїїна*).

б) *війнен, варт, гбден, ладєн, готєв, пєвен, повїнен, пєвен, рад, займенники — всяк, кобєсен, жадєн, сам* (в поезії ще *велик, дрібен, дївен, жив, здоров, молод, нємоцен, недїуж, стар, щаслив, ясєн* і деякі інші).

Усі ці прикметники, вказані під б), вживаються поруч форм із закінченням **-ий** (*пєвний . . .*) без ніякої відмінності в значінні.

М'які прикметники

2. До м'яких прикметників належать майже виключно прикметники на **-ній** після приголосного. Група ця невелика й не стала. До м'яких відносяться: *безбєдній, братєрній, братній, бїдній, великобдній, вєрхній, вечїрній, вїшній, всєсвітній* (*досвітній, цілосвітній . . .*), *горбдній, давній, доробжній* (*подоробжній . . .*), *достатній, дрєвній, дружній* (*подружній*), *житній, забутній, задній, західній, зїтній, крайній, кїтній* (*трикїтній . . .*), *літній, літошній, майбїтній, матерній, могутній, мїжній, надвїрній, нїжній, новїтній, обїдній* (*пообїдній . . .*), *осїнній, останній, остатній, перєдній, пїзній, поробжній, послїдній, присїтній, пїтній, ранній, самотній* (але *самїтній*), *серєбній* (*посерєбній . . .*), *сїній, сїдній, сторєбній, субїтній* (також *субєтній*), *сусїдній, схїдній, хїтній, худобжній*; усі прислівникові на **-шній, -жній**: *вчорашній, домашній, завтрашній, тутєшній, блїжній, справжній, облішній, поздобжжній* і т. ін., як і аналогічного творення — *прийдєшній, недїлєшній, сїнєшній . . .*, а також дуже рідко вживані: *кобїй, брлїй, пєсїй* (звичайно *кобзчий, орлїчий . . .*), слово *трєтїй*, власні назви *Жаб'є, Кабанє* і небагато інших *).

Крім того, прикметники на **-їй** (після голосних): *безкраїй, довговїїй, короткошїїй, бїїй*.

*) Але: *безбєжжній, безладній, безпорядній, безробітній, величний, відповідній, господарній, довїчний, замобжжній, кнїжжній, майстерній, мєдній, нагїрній, отрїтній, поперєчний, природній, продажжній, рїдній* (*свосрїдній, благорєдній . . .*), *семирїчний, тогобїчний, тотобжжній . . .* і багато інших, в тім числі всі на **-ній** (*забутній . . .*). Проте, деякі прикметники вживаються в обох варіантах, напр., *нарєдній* і *нарєдній*.

3. Іноді, головним чином у поетичній мові, замість форм жіночого й ніякого роду на **-а (-я)**, **-е (-є)** від неприсвійних прикметників уживаються старіші форми на **-ая (-яя)**, **-еє (-єє)**: *чорная хмара, давняя давнина, чистее поле, синєє море* і т. ін.

ВІДМІНЮВАННЯ ПРИКМЕТНИКІВ

§ 38. В інших (непрямих) відмінках однини прикметникові закінчення такі:

	чолов. й ніяк. р.	жіноч. р.
Родов. відм.	-ого -ього -його	-ої -вої -її
Давальн. відм.	-ому -ьому -йому	-ій -їй -їй
Знах. відм.	= Назовн. або Родов.	
		-у -ю -ю
Орудн. відм.	-им -ім -їм	-ою -вою -їю
Місцев. відм.	-ому, -ім -ьому, -ім -йому, -їм	-ій -їй -їй

1. Приклади до родов. відм.: *до білого, синього, безкрайого* (стену, моря), *з білої, синьої, безкрайої* (хмари), *Шевченкового, Шевченкової, тітчиного, тітчиної*.

Родовий
відмінок

Примітка. Закінчення прикметників жіночого роду **-ої** ніколи не скорочується в **-ой**.

2. Приклади до давальн. відм.: *зрадів білому, синьому, безкрайому* (стені, морю), *білій, синій, безкрайій* (хмарі), *Шевченковому, Шевченковій, тітчиному, тітчиній*.

Давальний
відмінок

Примітка. Закінчення прикметників жіночого роду **-їй** не скорочується в **-і**.

3. Приклади до знахідного відм.: *про білого* (ведмєдя), *синій, безкрайій* (стен), *біле, синє, безкрає* (море), *білу, синю*,

Знахідний
відмінок

безкра́ю (хма́ру), Шевче́нків, Шевче́нкового, Шевче́нкову, ті́тчин, ті́тчиного, ті́тчину.

Примітка. Замість наведених форм прикметників жіноч. р. у знахід. відм. уживаються й форми на -ую, -юю: *бі́люю хма́ру* . . . — див. § 37.

**Орудний
відмінок**

4. Приклади до орудного відм.: з *бі́лим, ті́хим, сі́нім, безкра́їм (сте́ном, мо́рем), бі́лою, сві́жою, сі́ньою, безкра́йною (хма́рою), Шевче́нкови́м, Шевче́нковою, ті́тчини́м, ті́тчиною.*

Примітка 1. Закінчення прикметників жіноч. р. -ою ніколи не скорочується в -ой, як і в іменниках: *бі́лою габі́ю* — див. § 28.

Примітка 2. Не плутати прикметникових закінчень жіноч. р. з іменниковими: *сві́жою ї́жею, да́вньою пі́снею* . . . — див. § 28.

**Місцевий
відмінок**

5. Приклади до місцевого відм.: на *бі́лому* або *бі́лім, ті́хому* або *ті́хїм, сі́ньому* або *сі́нім, безкра́йому* або *безкра́їм (сте́пу, мо́рі), бі́лій, сі́ній, безкра́їй (хма́рі), Шевче́нковому* або *Шевче́нкови́м, Шевче́нкові́й, ті́тчиному* або *ті́тчинї́м, ті́тчинї́й.* Див. 2 Примітка.

МНОЖИНА

ВІДМІНЮВАННЯ ПРИКМЕТНИКІВ

§ 39. У множині прикметникові закінчення однакові для всіх родів:

Назовн. відм.	-і
(= Клична форма)	-і
	-ї
Родов. відм.	-их
	-їх
	-їх
Давальн. відм.	-им
	-їм
	-їм

Знахідн. відм. = Назовн. або Родовому.

Орудн. відмін.	-ими
	-їми
	-їми

Місцев. відм.	-их
	-їх
	-їх

1. Приклади до назовн. відм.: *білі, тіхі, сіні, безкраї* (стені, моря, хмари), *Шевченкові, шевцеві, тітчині*.

Назовний
відмінок

Примітка. Замість наведеного закінчення в назовн. відмін. множини вживається й закінчення -її (-ї): *добрії люди, синії хмари* . . . — див. § 37з.
Про сполучення з числівниками **два, три** тощо див. § 30з Увага.

Див. іще § 78.

2. Приклади до род. відм.: *до білих, тихих, синіх, безкраїх* (стенів, морів, хмар), *Шевченкових, шевцевих, тітчиних*.

Родовий
відмінок

3. Приклади до давальн. відм.: *зрадив білим, тихим, синім, безкраїм* (степенам, морям, хмарам), *Шевченковим, шевцевим, тітчиним*.

Давальний
відмінок

4. Приклади до знахід. відм.: *про білі (коні, телята, качки), тихі, сині, безкраї* (стені, моря, хмари), *давніх (людей), Шевченкові, Шевченкових, тітчині, тітчиних*.

Знахідний
відмінок

5. Приклади до орудного відм.: *перед білими, тихими, синіми, безкраїми* (степенями, морями, хмарами), *Шевченковими, шевцевими, тітчиними*.

Орудний
відмінок

6. Приклади до місцев. відм.: *на білих, тихих, синіх, безкраїх* (степенях, морях, хмарах), *Шевченкових, шевцевих, тітчиних*.

Місцевий
відмінок

Увага. Усі прикметникові іменники, як от *будівничий, лютий (місяць), подорожній* . . . , *возові, мостові, придані* . . . , відмінюються як звичайні прикметники — *до будівничого, будівничі, з будівничими, без молодбі, з возового* і т. ін.

Щодо власних імен (прізвищ та географічних назв) прикметникових, то див. §§ 78 та 81.

Займенник

§ 40. Особовий і зворотний займенник.

	Однина			Множина	
Наз. в.	я	ти		ми	ви
Род. в.	мене	тебе	себе	нас	вас
Дав. в.	мені	тобі	собі	нам	вам
Знах. в.	мене	тебе	себе	нас	вас
Оруд. в.	мною	тобою	собою	нами	вами
Місц. в.	на мені	на тобі	на собі	на нас	на вас

Наз. в.	<i>він вонó</i>	<i>вона́</i>	<i>вони́</i>
Род. в.	<i>його (ньо́го)</i>	<i>її́ (неї́)</i>	<i>їх (них)</i>
Дав. в.	<i>йому́</i>	<i>їй</i>	<i>їм</i>
Знах. в.	<i>його (ньо́го)</i>	<i>її́ (ню, неї́)</i>	<i>їх (них)</i>
Оруд. в.	<i>ним, їм</i>	<i>нею́ (єю́)</i>	<i>ні́ми, ї́ми</i>
Місц. в.	<i>на ньóму, нím, ї́óму</i>	<i>на ній, їй</i>	<i>на них, їх</i>

Форми займенника 3-ї особи після прийменників уживаються з **н** (*до ньóго, за неї́, на ню . . .*), хоч можна й без **н** (*до ї́óго, на ї́óму . . .*). Лише в орудному відмінку можна вживати форми з **н** без прийменника: *ним, нею́, ні́ми*.

§ 41. Присвійні займенники.

	Однина	Множина
Наз. в.	<i>мій мо́б</i>	<i>мо́я мої́</i>
Род. в.	<i>мого́</i>	<i>моє́ї мої́х</i>
Дав. в.	<i>моє́му</i>	<i>мої́й мої́м</i>
Знах. в.	= Наз. або Род.	= Наз. або Род.
Оруд. в.	<i>мої́м</i>	<i>моє́ю мої́ми</i>
Місц. в.	<i>на моє́му, мої́м</i>	<i>на мої́й на мої́х</i>

Так само відмінюються *твій, свій*.

§ 42. Вказівні займенники.

	Однина	Множина
Наз. в.	<i>той те́ та</i>	<i>ті́</i>
Род. в.	<i>того́</i>	<i>ти́х</i>
Дав. в.	<i>тому́</i>	<i>ти́м</i>
Знах. в.	= Наз. або Род.	= Наз. або Род.
Оруд. в.	<i>ти́м</i>	<i>ти́єю тими́</i>
Місц. в.	<i>на тому́, ти́м</i>	<i>на ти́й на ти́х</i>

Так само відмінюються *отóй, тамто́й*.

Наз. в.	<i>цей це́ ця</i>	<i>ці́</i>
Род. в.	<i>цього́</i>	<i>ци́х</i>
Дав. в.	<i>цьому́</i>	<i>ци́й цим</i>
Знах. в.	= Наз. або Род.	= Наз. або Род.
Оруд. в.	<i>ци́м</i>	<i>ци́єю цими́</i>
Місц. в.	<i>на цьому́, ци́м</i>	<i>на ци́й на ци́х</i>

Так само відмінюються *оце́й* та рідше вживане *сей* (але звичайне у таких виразах, як *сього́ ро́ку, сю́ ні́ч, се́бто* тощо).

§ 43. Питальні займенники.

Наз. в.	<i>хто</i>	<i>що</i>
Род. в.	<i>кого́</i>	<i>чого́</i>
Дав. в.	<i>кому́</i>	<i>чому́</i>
Знах. в.	<i>кого́</i>	<i>що</i>
Оруд. в.	<i>ким</i>	<i>чим</i>
Місц. в.	<i>на ко́му, на кім</i>	<i>на чо́му, на чім</i>

	Однина		Множина
Наз. в.	<i>чий чие́</i>	<i>чи́я</i>	<i>чи́ї</i>
Род. в.	<i>чийого́</i>	<i>чие́ї</i>	<i>чи́їх</i>
Дав. в.	<i>чие́му</i>	<i>чийі́</i>	<i>чи́їм</i>
Знах. в.	= Наз. або Род.	<i>чию́</i>	= Наз. або Род.
Оруд. в.	<i>чи́їм</i>	<i>чие́ю</i>	<i>чи́їми</i>
Місц. в.	<i>на чие́му, на чи́їм</i>	<i>на чийі́</i>	<i>на чи́їх</i>

§ 44. Неозначені займенники.

	Однина		Множина
Наз. в.	<i>увесь (весь) усе</i>	<i>уся́</i>	<i>усі́</i>
Род. в.	<i>усього́</i>	<i>усіе́ї</i>	<i>усі́х</i>
Дав. в.	<i>усьому́</i>	<i>усі́й</i>	<i>усі́м</i>
Знах. в.	= Наз. або Род.	<i>усю́</i>	= Наз. або Род.
Оруд. в.	<i>усі́м</i>	<i>усіе́ю</i>	<i>усі́ма</i>
Місц. в.	<i>на всьому́, на всі́м</i>	<i>на всі́й</i>	<i>на всі́х</i>

§ 45. Складені займенники.

Складені займенники відмінюються лише в основній частині:

Хтось — *кого́сь* — *кому́сь* — *кимсь* і *кі́мось*...

Щось — *чого́сь* — *чому́сь* — *чимсь* і *чи́мось*...

Чийсь — *чийого́сь* — *чие́сь* — *чийі́сь* і *чи́їсь*...

Котрійсь — *котрого́сь* — *котро́мусь*...

Де́хто — *де́кого* — *де́кому* — *де́* на *кі́м* і на *де́кі́м*...

Де́який — *де́якої* — *де́яким* — на *де́яких* і *де́* на *яких*...

Ніхто́ — *ніко́го* — *ніко́му* — *ні* на *ко́му* і на *нікі́м*...

Ні́якиа — *ні́якого* — *ні́якому* — *ні* на *які́м* і на *ні́які́м*...

Щобу́дь — *чогобу́дь* — *чому́будь* — на *чому́будь*...

Хтонéбу́дь — *кого́небу́дь* — *комунéбу́дь*...

Аби́хто — *аби́кого* — *аби́кому*...

Аби́який — *аби́якого* — *аби́які́й*...

Щодо розділки (-), то див. § 94.

Усі інші займенники: *наш, ваш, ко́жен, жаден* (ко́жний, жа́дний), *всѣкий, який, котрий, інший, іна́кий, всенѣкий, всі́лѣкий, са́мий, сам* відмінюються як прикметники, (від займенника *сам* назовний відмінок множини *самі́ і самі́*).

Примітка 1. Після всіх прийменників наголос переходить з останнього складу на перший у таких займенникових формах: *до ме́не, за те́бе, на се́бе, з йо́го, у не́ї, бі́ля ко́го (ко́гось), від то́го, чо́го (чо́гось), цьо́го, усьо́го, на то́му, при цьо́му, ко́му (ко́мусь), чо́му (чо́мусь), всьо́му.*

Але коли такий займенник залежить не від прийменника, то й наголос не переходить: *до йо́го, і́ти* і т. ін.

Примітка 2. Замість форм *та, ту*, вживаються ще *та́я, ту́ю* (зокрема в значінні артикула). Про це, як також і про можливість *ті́й, це́...*, див. § 37.

Примітка 3. Замість деяких із наведених форм займенників в українському письменстві трапляються й інші, як рівнобіжні: а) *мойо́го, тво́його, свойо́го* (= *мого, твого, свого*), б) *мойо́му, мойму́, мо́му, свойо́му* ... (= *моєму* ...), в) *то́ї, ті́й, те́й, це́ї, ці́й, усе́ї, усі́ї* (= *ті́єї, ці́єї, всі́єї*), г) *то́ю, це́ю, все́ю* (= *ті́єю, ці́єю, всі́єю*), г) *усі́ми* (= *всі́ма*).

Числівник

§ 46. Відмінювання числівників.

Числівник *оді́н, одно́ (одне́), одна́* відмінюється так, як займенник *той, те, та* (див. § 42): *одно́го, одні́єї*...

Примітка. Про рівнобіжні форми *одно́ї, одно́ю*... див. § 45 Примітка 3.

Інші відмінюються так:

Наз. в.	два́ дві́	три́	чоти́ри
Род. в.	дво́х	трьо́х	чотирьо́х
Дав. в.	дво́м	трьо́м	чотирьо́м
Знах. в.	= Наз. або Род.	= Наз. або Род.	= Наз. або Род.
Оруд. в.	двома́	трьома́	чотирма́
Місц. в.	на дво́х	на трьо́х	на чотирьо́х

Наз. в.	п'я́ть	ші́сть	сі́м	ві́сім
Род. в.	п'я́тьо́х	ші́стьо́х	сі́мо́х	ві́сьмо́х
Дав. в.	п'я́тьо́м	ші́стьо́м	сі́мо́м	ві́сьмо́м
Знах. в.	= Наз. або Род.	= Наз. або Род.	= Наз. або Род.	= Наз. або Род.
Оруд. в.	п'я́тьма́	ші́стьма́	сі́мома́	ві́сьмома́ або ві́сьма́
Місц. в.	на п'я́тьо́х	на ші́стьо́х	на сі́мо́х	на ві́сьмо́х

Цілком так, як *п'ять* або *шість*, відмінюються числівники *дев'ять*, *десять*, *одинадцять*, *дванадцять*, *тринадцять*, *чотирнадцять*, *п'ятнадцять*, *шістнадцять*, *сімнадцять*, *вісімнадцять*, *дев'ятнадцять*, *кільканадцять*, *стонадцять*, *двадцять*, *тридцять*, *п'ятдесят*, *шістдесят*, *сімдесят*, *вісімдесят*, *дев'яност*, *кількадесят*, але всі вони в родов., давальн., місц. відмін. іноді вживаються з закінченням (старішим) **-и**: з *п'ятьо**х** душ* — з *п'ят**и** (шест**и**, сем**и**, восьм**и**) душ*, рад і *двадцятьо**м** карбованця**м*** — рад і *двадцят**и** карбованця**м***, *шістдесят**о**х робітників* — *шістдесят**и** робітників* і т. ін.

Складені числівники на означення сотень — *двісті* (не «двіста»), *триста*, *чотиріста*, *п'ятсот*, *шістсот*, *сімсот*, *вісімсот*, *дев'ятсот* відмінюються, розпадаючись: з *двох сот душ*, рад *п'ятьо**м** стам карбованця**м***, без *дев'ят**и** сот душ*, з *чотирма**и** стами робітників**и***, на *п'ятьо**х** стах карбованця**х*** і т. ін., але вживаються й без відміни закінчень: без *шістсот душ*, з *п'ятсот люд**ьм**и*, на *чотиріста сімдесят вісім тис**яч** шістсот п'ятдесят дев'ятьо**х** карбованця**х***... (у таких складених числівниках відмінюється тільки останній числівник, як також і в рядових числівниках: з *вісімсот тридцять п'ят**и*** і т. ін.).

Числівники *сорок*, *дев'яносто* (= *дев'яност*), *сто* вживаються в родовому, давальн., місц. відмін. з закінченням **-а**: з *сорока**и***, *дев'яноста**и***, *ста**и***, а для орудного відм. вживаються форми *стома**и***, *сорокома**и*** або *сорокма**и***.

Числівники *скільки*, *кілька*, *декілька*, *стільки*, *багато* відмінюються як два: *скількио**х***, *скількио**м***, *скількио**ма***, *багатоо**х***, *багатоо**м***, *багатома**и** (багатоо**ма**)*...

Збірні числівники *двоє*, *обоє*, *троє* не відмінюються, замінюючись у непрямих відмінках формами від *два*, *обі*, *три*: *двох*, *двом*...

Збірний числівник *обидва*, *обидві* або відмінюється як два: *обидвоо**х***, *обидвоо**м***..., або (частіше) замінюється в непрямих відмінках формами від давнього, але маловживаного тепер *обі*, *обі*: *обоо**х***, *обоо**м***, *обом**а***, на *обоо**х***.

Збірні числівники *чотверо*, *п'ятеро*, *шістеро*, *семеро*, *восьмеро*, *дев'ятеро*, *десятеро*, *одинадцят*еро... зрідка відмінюються як два: *четвероо**х***, *четвероо**м***, *четвером**а***, на *четвероо**х*** і т. ін.

§ 47. Рядові числівники.

1. *перший* (*перше, перша*), 2. *другий*, 3. *третій*, 4. *четвертий*, 5. *п'ятий*, 6. *шостий*, 7. *сьомий*, 8. *восьмий*, 9. *дев'ятий*, 10. *десятий*, 11. *одинадцятий*, 12. *дванадцятий* ..., 20. *двадцятий*, 30. *тридцятий*, 40. *сороковий*, 50. *п'ятдесятий*, 60. *шістдесятий*, 70. *сімдесятий*, 80. *вісімдесятий*, 90. *дев'ятдесятий* і *дев'яностий*, 100. *сотий*, 200. *двосотий*, 300. *трисотий*, 400. *чотирисотий*, 500. *п'ятсотий*, 1000. *тисячний* ..., 1.000.000. *мільйоновий* відмінюються як прикметники.

§ 48. Дробові числівники.

Дробові числівники вживаються так:

1. Коли чисельник 1, а знаменник будь-який числівник, то чисельник буде *одна*, а знаменник відповідний рядовий числівник жіночого роду однини: $\frac{1}{2}$ — *одна друга*, $\frac{1}{3}$ — *одна третя*, $\frac{1}{4}$ — *одна четверта* і т. ін. Відмінюються вони як звичайні рядові числівники: *діліти на одну двадцять* ...

Половина ($\frac{1}{2}$), *третина* ($\frac{1}{3}$), *четвертина* (або *чвертка*) відмінюються як звичайні іменники.

2. Коли чисельник 2, 3, 4, 5 і т. д., а знаменник 2, 3, 4, 5 і т. д., то чисельник буде *два*, *три*, *чотири*, *п'ять* і т. д., а знаменник *других*, *третіх*, *четвертих*, *п'ятих* і т. д.: $\frac{5}{2}$ — *п'ять других*, $\frac{2}{3}$ — *два третіх*, $\frac{3}{4}$ — *три четвертих*, $\frac{4}{3}$ — *чотири третіх*, $\frac{3}{5}$ — *три п'ятих*, $\frac{2}{7}$ — *два сьомих*, $\frac{9}{10}$ — *дев'ять десятих* і т. ін.

3. Числівники *півтора* (*карббванця, відрі*), *півтори* (*кварту*), *півтретя* ($2\frac{1}{2}$), *півчверта* ($3\frac{1}{2}$), *півп'ята* ($4\frac{1}{2}$), *півшоста* ($5\frac{1}{2}$), *півсьома* ($6\frac{1}{2}$), *піввосьма* ($7\frac{1}{2}$), *півдев'ята* ($8\frac{1}{2}$) ... , *півтораста* (150), *півтретяста* (250), *півчвертаста* (350) ... не відмінюються*).

Примітка. Щодо сполучення іменників та прикметників із числівниками *два*, *два*, *обидва*, *обидві*, *три*, *чотири*, то див. § 30₂ Увага.

Про правопис прислівникових числівників, як *поперше*, *подріже* ..., *уперше*, *удріже*, *вдесятеро* ..., див. § 94₂.

Про правопис числівників у складених словах див. § 21₃.

*) З іменниками *пів* пишеться разом, коли виходить у суцільно відмінне слово: *південь*, *півнірубок*, *півніркуш*, *півкварту*, *півполіжкінок*, *піврік* і т. ін. (тобто коли можливі форми *півднем*, *півнірубкові* і т. ін.); в інших випадках пишеться окремо: *пів Харкова*, *пів обповіді*.

Дієслово

§ 49. Дійсний спосіб.

1. Особові закінчення дієслів теперішнього часу та майбутнього **Теперішній простого (доконаного):**

і *наш* час

	I група	II група
	[е/у (є/ю)]	[и/я,а (ї/я)]
Однина 1 ос.	-у (-ю)	-ю, -у
2 ос.	-еш (-єш)	-иш (-їш)
3 ос.	-е (-є)	-ить (-їть)
Множина 1 ос.	-емо (-ємо)	-имо (-імо)
2 ос.	-ете (-єте)	-ите (-іте)
3 ос.	-уть (-ють)	-ять, -ать

Увага 1. За винятком лише 4 дієслів (див. Увагу 6) усі дієслова української мови щодо особових закінчень теперішнього часу належать до I або до II групи.

До II групи належать:

а) Усі з дієйменником на **-ити** (після голосних **-їти**): *хваліти* — *хвалиш*, *хвалить*, *хвалимо*, *хвалите*, *хвалять*, *гоніти* — *гониш* . . ., *варіти* — *варить* . . ., *робіти* — *робимо* . . ., *бачити* — *бачиш*, *бачать* . . ., *коїти* — *коїш* *) . . .

б) Деякі дієслова на **-іти**, **-ати**, **-ти**: *веліти* — *велиш* . . ., *сидіти* — *сидиш* . . ., *кричати* — *кричиш* . . ., *бігти* — *біжиш*, *біжать* . . . Майже всі вони мають наголошене закінчення, за винятком окремих тільки дієслів: *вісити* — *вісиш*, *вісить* . . ., *відіти* — *відеш*, *відять* . . ., *мусити* (*мусити*) — *мусиш*, *остогідіти* — *остогідить* . . .

Усі інші дієслова належать до I групи: *пасіти* — *пасеш*, *пасеш* . . ., *жбати* — *ждеш* . . ., *горніти* — *горнеш* . . ., *кляст* — *клянеш* . . ., *чїти* — *чїєш*, *чїє* . . ., *знати* — *знає* . . ., *вішати* — *вішаєш* . . ., *дарувати* — *даруєш* . . .

До цієї ж групи належать і *боріти*, *поріти*, *колоти*, *політи*, *молоти*, *орати*, *хотіти* (*хочеш*, *хочуть*, але від *хтіти* — *хтять*).

*) Дієслова *бїти* (*бїєш* . . .), *літи* (*лїєш* . . .), *ріти* (*рїєш* . . .), *шїти* (*шїє* . . .), *жїти* (*жїєш* . . .), *віти* (*вїє* . . .), *віти* (*вїє* . . .) і подібні не становлять винятку з цього правила, бо в них закінчення дієйменника не **-ити**, а **-ти**.

Усі дієслова на **-отати** I групи, на **-отіти** — II: *цокотати* — *цокочу́, цокоче́ш, цокочу́ть* . . . ; *цокотіти* — *цокочу́, цокоті́ш, цокотя́ть* . . . ; *муркотати* — *муркочу́, муркоче́ш* . . . ; *муркотіти* — *муркочу́, муркоті́ш* . . . ; *булькотати* — *булькочу́, булькоче́ш* . . . ; *булькотіти* — *булькочу́, булькоті́ш* . . . ; *гуркотати* — *гуркотіти, гримотати* — *гримотіти* . . .

Примітка. Дієслова II групи з ненаголошеним закінченням у народніх говорах часто змішуються з дієсловами I групи (через те, що ненаголошені **е** й **и** змішуються), і в українській поезії трапляються такі форми, як *ку́пе, но́се, робе́, гово́ре* . . . , замість *ку́пити, но́сити, роби́ти, гово́рити* . . .

Увага 2. Щодо розподілу дієслів обох груп на підгрупи, тобто щодо визначення правил уживання в закінченнях **у** чи **ю**, **е** чи **є**, **и** чи **і**, **-ать** чи **-ять**, то треба пам'ятати це:

а) **-є** (I гр.) й **-і** (II гр.) вживається тільки після голосних: *да́є, гра́єш, купі́ємо, ясні́єте* . . . , *ко́їть, го́їте* . . .

Примітка 1. Не становлять винятку *але, ллєш* . . . , *ллють, б'є* . . . , *б'ють, в'є* . . . , *в'ють* . . . , *п'є* . . . , *п'ють*, бо тут перед закінченням у минулому був також голосний: **лнєс, бнють** . . .

Примітка 2. У дієсловах I групи в 3 особі однини в народніх говорах ненаголошене **-є** після **а** (я) часто може відпадати, що вживається й у поезії: *пита́, співа́, зна́, гуля́* . . . (але не в дієсловах на **-а́яти**).

б) **я** і **ю** не пишуться після **ж, ч, ш, щ**: *біжа́ть, крича́ть, ді́шають, трі́щають, біжю́, кричу́* . . .

Увага 3. У дієсловах II групи в 1 особі однини приголосні **д, т, с, з** змінюються на **дж, ч, ш, ж**, а **зд, ст** — на **ждж, щ**: *води́ти* — *воджю́, верті́ти* — *верчу́, вози́ти* — *вожю́, носі́ти* — *ношю́, їзди́ти* — *їжджу́, ви́мостіти* — *ви́моцу* . . .

Також звичайно змінюються ці звуки в дієприметниках на **-ний** від таких дієслів, а також у вивідних дієсловах із нарізками **-ува-** та **-а-**: *засю́джений, крі́чений, вбже́ний* (*вози́ти*), *но́шений, прина́джувати, ви́бчувати, ви́нбушувати, розкју́шувати, походжа́ти, саджа́ти* . . .

У віддієслівних іменниках на **-ння** зміна ця обов'язкова, коли перед **-ння** **є**: *відродже́ння, розхб́дження, золоче́ння, відно́шення, розгні́дження, спрб́чення* . . . (але *води́ння, вози́ння, носі́ння, круті́ння* . . .). Див. ще § 71.

Примітка 1. Такі форми дієслова, як *скажі́сь, круті́ю, сиді́ю, носі́ю, возі́ю, розкју́ювати* тощо в народніх українських говорах досить поширені, і їх спостерігаємо й у красному письменстві.

Примітка 2. Не змішувати змін *г — ж* і *д — дж*: *напру́га* — *напру́жусь*, *напру́ження* . . ., але *ходи́ти* — *ходже́й*, *розхо́дження* і т. ін.

Увага 4. У дієсловах II групи після губних (*б, п, в, м, ф*) перед *я* (як і перед *ю*) з'являється *л*: *лю́блять*, *ку́плять*, *лю́блять*, *лю́блять* (як і *лю́блю*, *ку́плю* . . .).

Увага 5. Частка *-ся (-сь)*, як і в усіх дієслівних формах, пишеться вкупі, при тім у дієсловах I групи в 3 особі однини перед *-ся (-сь)* з'являється *-ть*: *беру́ся*, *берешся*, *беру́ться*, *береться*, *знає́ться* . . .

Примітка. Як діалектична західноукраїнська прикмета, трапляється в письменстві *ся* й перед дієсловом: *ся купів* і т. ін. Але вирази як *ся ма́ви*, як *ся ма́сте* цілком унатурені в літературній мові.

Увага 6. Чотири дієслова становлять окрему групу закінченнями теперішнього часу — це *їсти*, *бу́ти*, *да́ти*, (*розпо- відпо- . . .*) *-вісти*.

Однина

1 ос.	їм	(єсьм)	дам	відпові́м
2 ос.	їси́	(єси́)	даси́	відповіси́
3 ос.	їсть	є, єсть	дасть	відповість

Множина

1 ос.	їмо́	(єсьмо́)	дамо́	відповімо́
2 ос.	їсте́	(єсте́)	дасте́	відповісте́
3 ос.	їда́ть	суть	даду́ть	відповідя́ть

Від дієслова *бу́ти* звичайно вживається тільки форма *є (єсть)*, заступаючи всі інші форми (тобто і для 1 й 2 ос. однини і для всіх трьох осіб множини); форма *суть* трапляється лише в книжній мові, інші зрідка і в народніх говорах і в книжній мові.

2. Майбутній час недоконаний вживається в українській мові в таких формах:

Майбутній
час

а) Недоконаний дієйменник + форми теперішнього часу помічного дієслова *няти*, що стали ніби дієслівними закінченнями, цілком злившись із дієйменниками: *пекти́му*, *пекти́меш*, *пекти́ме*, *пекти́мемо*, *пекти́мете*, *пекти́муть* і т. ін.

б) Рідше вживається недоконаний дієйменник + помічне дієслово *бу́ти*: *бу́ду*, *бу́деш*, *бу́де*, *бу́демо*, *бу́дете*, *бу́дуть* *пекти́* і т. ін.

Минулий час

3. Родові закінчення для форм минулого часу: **-в** або чистий пен'я для чоловічого роду однини, **-ло** — ніякого й **-ла** — жіночого та **-ли** для множини: *брав, ніс, пік, стеріг, утік, брало, неслó, пеклó, стереглó, утеклó, брала, неслá, пеклá, стереглá, утеклá, брали, неслý, пеклý, стереглý, утеклý . . .*

Передмину-
лий час

4. Передминулий час дієслова складається з форм минулого часу його та минулого часу від помічного дієслова *бути*: *ходів був, була робила . . .*

§ 50. Наказовий спосіб.

Крім форм 2 особи однини й множини для наказового способу в українських дієсловах є ще окрема форма 1 особи множини.

Повне закінчення форм наказового способу:

2 особа	однини	-и
1 особа	} множини	-імо
2 особа		-іте

Але це закінчення в цілості вживається лише із спеціальними стилістичними намірами (як архаїзм: *идімо, ідіте . . .*) і тільки в частині дієслів, у звичайній же мові воно буває в скороченні: або без голосних на місці **и** й **і**, або без голосних **о**, **е**.

-и, -ім, -іть

1. Закінчення **-и, -ім, -іть** звичайно буває:

а) Під наголосом: *бері́й, бері́м, бері́ть . . ., печі́й, печі́м, печі́ть . . ., живі́й, живі́м, живі́ть . . .* (Також із приростком **ви-**: *ви́бери, ви́берім, ви́беріть . . .*).

б) У дієсловах із наростком **-н-** після приголосного (без наголосу): *кри́кни, кри́кнім, кри́кніть, сту́кни, сту́кнім, сту́кніть . . .*, а також у таких, як *підкрéсли, підкрéсліть, не скі́гли, скі́гли, скі́глим, прові́три . . .*

Скорочення
и й і

2. Майже в усіх інших дієсловах із ненаголошеним закінченням закінчення наказового способу буває із скороченням **и** (2 особа однини) й **і** (1 й 2 особи множини), а саме:

а) Після голосних замість цих закінчень буде **-й** (але з **-мо** й **-те**): *купі́й, купі́ймо, купі́йте, стій, стіймо, грай, гра́ймо, гра́йте, ший, шіймо, шійте . . .*

б) Після приголосних, що надаються до пом'якшення (**д, з, л, н, с, т**), замість голосних **и, і** в закінченні лишається лише пом'якшеність тих приголосних (але з **-мо, -те**): *сядь, ся́дьмо, ся́дьте, зляз', зля́зьмо, зля́зьте, візволь, візвольмо, віз-*

вольте, стань, ста́ньмо, ста́ньте, повісь, повісьмо, повісьте, тра́ть, тра́тьмо, тра́тьте, чисть, чистьмо, чистьте . . .

в) Після приголосних, що не надаються до пом'якшення (загалі або тільки в кінці складу: **б, п, в, м, ж, ч, ш, щ, р**), **ті и, і** зовсім зникають (але з закінченням **-мо, -те**): *не го́рб(ся), го́рбмо(сь), го́рбте(сь), сип, сипмо, сипте, став, ста́вмо, ста́вте, ознайо́б, ознайо́бмо* (але й *ознайо́бім*), *ознайо́бте, ріж, ріжмо, ріжте, плач, пла́чмо, пла́чте, руш, ру́шмо, ру́ште, морщ, морщмо, морщте, вір, ві́рмо, ві́рте . . .*

Примітка. Від дієслів *їсти, -вісти* наказовий спосіб *їж, їжте, розпові́ж . . .*, а іноді і старіші *їдж, їджте, розповідж . . .*

Увага 1. **г і к** перед закінченням у наказовому способі дієслів переходять на **ж, ч**: *лягти — ляж, ля́жмо, ля́жте, бігти — біжи . . . , некти — нечи . . .*

Увага 2. Усі дієслова з наростками **-ува-, -юва-** мають одноманітні форми наказового способу: *розка́зуй, просмо́лой, обмі́рюй . . .*

Увага 3. Частка **-ся (-сь)**, як і в дієсловах дійсного способу, не змінює правопису форм дієслів наказового способу: *му́ся, му́чмося, му́чтесь, тра́ться, тра́тьмося, тра́тьтєся, вино́сься . . .*

§ 51. Дієйменник.

Закінчення дієйменників **-ти**: *ходи́ти, некти́, ревти́, нести́, лізти, кину́ти, хоті́ти, ме́рти, жити́, годувати́, глибо́шати, некти́ся (некти́сь), годувати́ся (годува́тись) . . .*

Примітка. У народніх говорах української мови є й форми скорочені, коли на закінчення **-ти** не падає наголос, або перед ним немає приголосного: *каза́ть, брата́ть, хоті́ть . . .* Вживаються такі форми і в красному письменстві.

§ 52. Дієприкметник.

З дієприкметників в українській мові залишилися у повній мірі лише дієприкметники на **-ний, -не, -на** та **-тий, -те, -та**.

1. Дієприкметники на **-тий** бувають із тих дієслів, що мають **Дієприкметники на -ТІЙ** у дієйменникові перед **-ти** голосний або **р**, що належать до кореня: *ку́ти — ку́тий, бі́ти — бі́тий, грі́ти — грі́тий, жа́ти — жа́тий, відтя́ти — відтя́тий, те́рти — те́ртий . . .* (але *да́ний, зна́ний, придо́баний . . .*).

Дієприкмет-
ники на **-НИЙ**
і **-ТИЙ**

2. І **-ний** і **-тий** мають дієслова з наростком **-н-** (**-ну-**):
*кіннути — кіннений і кіннутий, усунути — усунений і усуну-
тий, вернути — вернений і вернутий, замкнути — замкнений
і замкнутий . . .*

Також деякі інші: *колоти — колений і колотий, молоти —
мелений і молотий, пороти — порений і поротий.*

Дієприкмет-
ники на **-НИЙ**

3. Від інших дієслів дієприкметники мають закінчення на **-ний**:
*писати — писаний, нагуляти — нагуляний, красти — кра-
дений, стрігти — стріжений, дарувати — дарований, малю-
вати — мальований, копіювати — копіюваний, сіяти — сія-
ний, варити — варений, купити — куплений, вразити —
вразжений, мостити — мощений, погасити — погашений, гро-
мадити — громаджений, вертіти — верчений . . .*

Увага. Від дієслів з приголосними, **-и-** (**-ї-**) або **-ну-** пе-
ред **-ти** в дієйменниках дієприкметники приймають **е** (після
голосних **є**) перед **-ний**; в дієприкметниках від інших дієслів
зберігається голосний дієйменника:

<i>скласти — складений</i>	<i>складати — складаний</i>
<i>запрягти — запряжений</i>	<i>запрягати — запряганий</i>
<i>розгребти — розгребений</i>	<i>розгрібати — розгрібаний</i>
<i>повісити — повішений</i>	<i>повішати — повішаний, пови- вішувати — повивішуваний</i>
<i>виїздити — виїжджений</i>	<i>виїжджувати — виїжджува- ний</i>
<i>розрізніти — розрізне- ний</i>	<i>розрізняти — розрізняний, розрізняючи</i>
<i>позичити — позичений</i>	<i>позичати — позичаний</i>
<i>ставити — ставлений</i>	<i>ставляти — ставляний</i>
<i>згорнути — згорнений (згорнутий)</i>	<i>згортати — згортаний</i>
<i>вигоїти — вигоєний</i>	<i>вигоювати — вигоюваний.</i>

Від дієслова *їсти* — *їдений і їдений.*

Щодо одного **н** в дієприкметниках, то див. § 18_{1г} Увага.

Про **ж, ч, ш, дж, щ, ждж** із **з, т, с, д, ст, зд** перед **-ений**
див. § 49₁ Увага 3.

§ 53. Дієприслівник.

Дієприслівники на **-чи** теперішнього часу витворюються з пня теперішнього часу дійсного способу з тим самим голосним перед закінченням **-чи**, що й у 3 особі множини дійсного способу: *беру́ть* — *беру́чи*, *ка́жуть* — *ка́жучи*, *ба́чають* — *ба́чаючи*, *сидя́ть* — *сидя́чи*, *виробля́ють* — *виробля́ючи*, *вироблю́ють* — *вироблю́ючи*, *бі́жачуть* — *бі́жачи*, *летя́ть* — *летя́чи*, *спля́ть* — *спля́чи* . . .

Дієприслівники на **-ши** минулого часу витворюються з пнів минулого часу: *ніс* — *ні́сши*, *пік* — *пі́кши*, *брав* — *бра́вши*, *купува́в* — *купува́вши* . . .

III

ПРАВОПИС ЧУЖИХ СЛІВ*)

ПРИГОЛОСНІ

Чуже Л

§ 54. Чужомовне *л* в українській мові почасти передаємо як нем'яке, себто **ле, ла, ло, лу, л**, почасти як м'яке, себто **лі, ля, льо, лю, ль**. Це пояснюється головним чином тим, що чужі слова заходили до нас із різних мов, у різні часи і різними шляхами.

Запозичення старіші, особливо до середини 19 сторіччя, більше засвоєні з нем'яким **л**, запозичення пізніші — з **л** м'яким. Точно визначити випадки з м'яким і нем'яким **л** не можливо.

Нем'яке Л

1. а) У словах грецького походження, як здавна запозичуваних з нем'яким **л**, звичайно пишемо **ла, ло, лу, л**, а також і в старих запозиченнях із інших мов:

а) **ла** — атла́нти, Атла́нтійський океа́н, атла́с, Лакедемон, лако́нізм, лати́нський, облатка, парала́кса, пла́стика, Плато́н, плато́нічний, протопла́зма, ста-ла́ктит, схола́стика, фа́була, фала́нга, філантро́пія, фісту́ла, фо́рмула, хала́т, ша́рлата́н, шкату́ла, при чім **а** завжди після подвоєного **л**: ві́лла, Ге́ллада, Сці́лла;

б) **ло** — анало́гія, (ло́гіка, катало́г, проло́г, рефлексоло́гія...), гело́ти, дипло́м, кілогра́м, коло́на, коло́нія, коло́с, Лондо́н, охло́кратія, піло́т, тало́н, трогло́дит, філоксéра, філосо́фія, хлор, цикло́н, Цікло́ни, при чім **о** завжди після подвоєного **л**: Бйонде́лло, Льонгфе́лло;

в) **лу** — луна́тизм, плуто́кратія, Поллу́кс;

г) **л** у кінці складу — адміра́л, арсе́на́л, арти́кул, ба́л (= відзначення, але ба́ль = бенкет), Ба́лка́ни, божа́л, генера́л, Далма́ція, жу́рна́л, ідеа́л, інтернаціо́на́л,

*) До чужих слів не належать переняті з якоїсь чужої мови слова, але вже цілком засвоєні народньою мовою, як от: база́р, галу́н, карто́пля, льох, мінтух, ми́сар, плуг тощо. Тим то й подані далі правила до них не стосуються.

капіта́л, капи́тул, кварта́л, меморі́ял, мінерáл, оригіна́л, офіці́ял, офталмоско́п, протоко́л, професіона́л, скандáл, скрýпул, Стамбу́л, сти́мул, талмýд, Танта́л, титýл, фалд, фалиш, февда́л, фіна́л, фуру́нкул, Халдея і деякі інші.

б) Сполучення *le* послідовно передаємо через **ле** (з «середнім л» — див. § 15_б Увага 4): *біле́т, гале́ра, делега́т, електри́чний, Каледо́нія, коле́ра, легенда́, ле́кція, Ленáв, Пале́рмо, телегра́ма, холе́ра* і т. ін., але див. § 71.

в) В англійських словах у кінці та перед приголосними не пишемо **ь**: *Албіон, біл, бул, булдог, Велз, Вілсон, Далтон, го́мрі́л, голкі́пер, Джон Милл, Мілтон, Фултон, Чарлз, Шеффі́лд* і т. ін.

2) В інших випадках новіші запозичення з західньо-європейських мов відаємо м'яким **л**:

М'яке Л

а) **ля** — *аеропля́н, балья́да, балья́нс, баці́ля, бу́ля* (хоч старе *бу́лла*), *вакуо́ля, гіпербо́ля* (у закінченнях **-ля** завіди, окрім небагатьох винятків — див. 1аа), *галля́нтерія, декляма́ція, за́ля, ісля́м, Каля́брія, капéля, капсу́ля, кляві́ш, кля́са, ляборато́рія, ля́ва, ля́вч-те́ніс, лягу́на, ля́ж, Ля-Ма́ни, Лямарті́н, лянди́афт, лятифу́ндія, ляфе́т, макуля́тура, Маля́га, Мон-Бля́н, новéля, номенкля́тура, парламе́нт, пля́н* (хоч уживається й *план*), *пльи́тація, пльи́тина, пльи́тформа, пльи́ц, пльи́карта, постуля́т, прокля́мація, ска́ля, таранте́ля, фляко́н, флямінго, фляне́ля, цифербля́т, шка́рляти́на, шля́фрок*;

б) **льо** — *бальо́н, бальотува́ти, бльока́да, віольонче́ля, кольо́квіум, Колю́мбо, колю́рит, льо́зунг, льока́вт, Льока́рно, льомба́рд, одеколю́нь* (і *одеколю́н*), *пльо́мба, сльо́, фальо́, фльо́ра, фльо́та, шабльо́н*;

в) **лю** — *блю́за, інфлюе́нця, Лю́вр, лю́за, лю́па, метало́рія, Нібелю́нги, целю́ля, целюльо́за, целюльо́д*;

г) **ль** у кінці складу — *автомобі́ль, адюльтéр, альге́бра* (завіди так у початку слова, коли це арабський член), *Альжі́р, альжого́ль, альфабе́т* (але *алфа́вит*), *альхе́мія, асфа́льт, балько́н, бензо́ль, біно́кль, бухгалтер, васа́ль, во́льт, Гвадалькві́р, гвельфи, го́льф, кальвіні́зм, опіа́ль, п'єдеста́ль, порта́ль, Сенегáль, ска́льд, фільтр, Цельсі́й* і багато інших.

Зокрема м'яким **л** віддаємо чуже і послідовно в комплексах — **-лювати, -люція, -ляндія, -ляр, -лярний . . . , -лярія-, -лятор, -ляція, -льний** (див §§ 14_{2в} та 15₅ Увага 4), **-льоз, -льоза, -льозний** і в усіх вивідних від них словах: *протоколювати, титулювати, революція, Гренляндія, Естляндія, Ляпландія, Ютляндія, циркуляр, канцелярія, регулятор, спекуляція, капітальний, скрофульбоз, целюльбоза, компіляторський, маніпулянтка* і т. ін.

Про **лі** з **лі** див. § 62_{1г}.

Чуже **h** — **g**

§ 55. Чуже **h** передаємо нашим **г**, щождо чужого **g**, то в новіших запозиченнях його треба передавати через **г**, у запозиченнях же засвоєних давніше, особливо з грецької мови, віддаємо нашим **г** (порівн. § 54): *Англія, газ, газета, гама, гегемонія, генеалогія (логіка . . .), генерал, геній, географія (граматика, програма, грамофон, діаграма, графіка, грам, кілограм . . .), Германія, гігієна, гімназія, гіпс, градус, граф, Грузія, група, дифтонг, егоїзм, організація, педагог, Рига, трагедія, фігура* й ін., але *агент, азіатія, агроном, Арабонія, бравнінг, Брюссель, Гамбург, Гесель, гідальго, гусеноти, Гюго, гарантія, Гарбнна, гвардія, Гвінея, Гергард, Гете, Геттінген, Гібелін, Гірлянда, Глявберова сіль, Глядіатор, Гнайс, Гольфштром, Гранада, Грандібозний, Гріс, Гума, Густав, диригент, елегантний, інтелігент, лінгвіст, міграція, Чикаго* і т. ін.

Чуже **Ф**

§ 56. У чужих словах пишемо **ф** (а не **хв**): *факт, француз, форма, фунт, фабрика, фанатизм, фантазія, фаховий, фамілія, фундамент, фотографія, філософія, філологія, фундатор, фалшивий, фосфор, фінанси, реферат, офіційний, професор, реформа, Гаммерфест, Фавст* і т. ін.

Грецьке **θ**
(**th**)

§ 57. Грецьке **θ** (**th**) передаємо через **т** (а не через **ф**): не тільки *театр, теологія, бібліотека, теорія, метода, атеїзм*, але й *патос, етер, катедра, міт, ортографія, арифметика, дитирамб, логаритм, етіопський, Пітагор, Атемі, Корінт, Методій* і т. ін.

Так само: *Теофан, Тебдор, Теодосій*, але *Федір* (рідше *Хведір*), *Тимофій, Афон* (рідше *Амос*), *Хомá*. Та коли ці імення відносяться до людей Західної Європи, то теж вживаємо *Томá, Тебдор*.

§ 58. Грецьке *β* у тих словах, що давно перейшли до нас безпосередньо з Візантії, передаємо через *в*: *Вавилон*, *Василь*, *Варвара*, *Візантія*, *Віфлеєм* (юдейський), *херувім*, *символ*, *диявол*, *амвон* (й *амбона*); але як ці слова перейшли до нас із Заходу, то пишемо їх через *б*: *Арабія*, *базиліка*, *біблія*, *бібліотека*, *базальт*, *альябастер*, *Бакх*, *бакханка*, *бакханалія*, *барбаризм*, *барбар* (і *варвар*), *Тэби*, *Бетлегем* (в Америці).

§ 59. Грецьке *σ* на початку слова і між голосними передаємо через *с*: *Собія*, *Василь*, *Настасія*, *філософія*, *софіст*, *теософія*, *просодія*, *семасіологія*, також *гексаметр*, *дисентерія*; але *фраза*, *фаза*, *база*, *гіпотеза*, *бальзам*, *фізика*, *фантазія*, *Азія*.

Так само з *с* пишемо й такі (романського походження) слова: *інтенсивний*, *емґльсія*, *претенсія*, *університет*, *каруселя*, але *презюмція* й под.

Еспанське *z* між голосними, еспан. *z* передаємо через *с*: *песета*, *Венесуеля*, *Вальпараїсо*, *Росаріо*, *Веляскес*.

§ 60. Англійське *w* і перед голосними передаємо через *в* (а не через *у*): *Вайлд* (не Уальд), *Вайт* (не Уайт), *Велз* (не Уельс), *Вітман* (не Уітман), *Віклев* (не Уіклев), *Вестмінстер* (не Уестмінстер), *ват*, *кіловат* і т. ін.

§ 61. У чужих словах приголосні не подвоюємо: *аккумуляція*, *апарат*, *асимілювати*, *баліст*, *белетристика*, *група*, *жирфа*, *ідилічний*, *інтелектуальний*, *коміюна*, *сума*, *територія* і т. ін.

Лише в окремих словах заховується подвоєння: *авва*, *баро́кко*, *бру́тто*, *бу́лла*, *ва́нна*, *ві́лла*, *гало́б*, *ге́нна*, *до́нна*, *мадо́нна*, *ма́нна*, *мо́тто*, *не́тто*, *оса́нна*, *ра́вві* і деякі інші та звичайно (між голосними) у чужих власних назвах: *Га́рбо́нна*, *Ші́ллер*, *Мю́ллер*, *Ні́цца*, *Андо́рра*, *Анна́м*, *Едда́*, *Ме́кка*, *Ді́ккенс*, *Маро́кко*, *Алла́х*, *Па́тті*, *Та́ссо*, *Ганно́вер*, *Страде́лла*, *Га́лла́я*, *Ці́ммерман*, *Сіє́рра*, *Еде́сса*, *Ше́ффілд* і т. ін.

Примітка. Подвоєні приголосні лишаються й у всіх вивідних словах: *галліцизм* (від *Галлія*), *марокка́нець*, *шеффі́лдський* тощо, але в прикметниках перед наростком *-ськ-* пишемо одну приголосну: *андо́рський*, *еде́ський* і т. ін.

ГОЛОСНІ

Чуже І

§ 62. Чужомовне *і* (*y*) в українській мові в одних випадках передаємо через *і*, в інших через *и*.

І (ія, іє, ію...)

1. Завсіди пишемо в чужих словах *і*:

а) У початку слова: *історія, імперія, ідея, інститут, Італія, Ісландія* і т. ін. Пор. § 32.

б) Після всіх пригол. перед голосн. та *й*, при чім чуже *іа* передаємо через *ія, іє* — через *іє, іи* — через *ію* (у загальних іменниках), але *іо* через — *іо*: *матеріал, історія, копія, Азія, соціалізм, спеціальний, мініатюрний, паліатив, амоніак, діалект* і т. ін.; *авдієнція, гієна, клієнт, пієтет, Трієст* і т. ін.; *тріюмф, тріюмфірат, радіус, консіліум, медіум*, але *Кіу-Сіу* і т. ін.; *ембріон, геліотрон, біоскоп, соціологія, аксіома, Онтаріо; критерій, радій* і т. ін.

Але іноді *і* перед голосними скорочується: *серйбзний, курйбз, бар'єр, ар'єргард, кар'єра, прем'єр, п'єдесталь, п'єса, Ф'юме* — див. іще § 68.

в) У власних назвах (імена людей, прізвища, географ. назви) після всіх приголосних: *Дізраелі, Дільман, Тільман, Тімур, Зібер, Мазіні, Мадзіні, Піцерон, Россіні, де-Бюсі, Шіллер, Чімароза, Жід, де-Нанжі, Мікель, Філіппо, Прісціан, Готфрід, Едінбург, Едінберг, Сардинія, Тіроль, Кастілія, Тільзіт, Бразілія, Лузітанія, Абесінія, Мессіна, Сіцилія, Ляйтцір, Альжир, Чікаго, Вашингтон, Дюріх, Мадрид, Брістол, Гібральтар, Бірмінгем, Вікторія, Гімалай, Пекін, Берлін, Мітава, Вінніпег, Ніцца, Піреней, Мехіко, Хіва, Капрі, Нагасаки, Гаїті, Бріндізі, Поті, Сансусі* і т. ін. (інша річ *Анди, Вогеци, Кордільєри* тощо — тут множина).

Винятково, як старі запозичення, з *и* пишемо такі слова, як *Америка, Африка, Париж, Рига, Єгипет*.

Примітка. У вивідних словах від назов із *і* це *і* зберігається: *вашінгтонський, абесінець* і т. ін.

г) У всіх інших випадках після *б, в, г, ґ, к, л, м, н, п, ф, х*, (у тім числі й у наростках *-ік, -іка, -ікум, -ічний* . . .). *білет, візієкція, гігієна, кіно, ліга, міт, нігілізм, пілот, офіцібз, архів, комуніст, утопіст, націоналіст, соціалізм, економіст, комунізм, технік, техніка, технікум, технічний, академік, академічний, публіка, тропік, тропічний, графік, графічний, бакхічний, філософічний, кубічний* і т. ін.

Примітка. Так само й у наростках при слов'янських пнях: *служобіст, україніст, боротьбізм* і т. ін.

Але в давніх запозиченнях **и**: *митрополіт, євангелік, єпископ, католик*.

Увага. Після голосних у чужих словах **і** передаємо через **ї**: *Кайн, руїна, егоїст, Енеїда, прозайк, прозаїчний, архайзм, теїн, найсний, целюльбід* і т. ін.

Але після приростків початкове **і** не змінюємо: *поінформувати, преісторичний, заінтересувати* і т. ін. Пор. § 4.

2. **и** в чужих словах пишемо у загальних назвах (не власних — див. 1в) після приголосних **д, т, з, с, ц, ж (дж), ш, ч, р**: *директор, методіст, методика, методичний, тип, тиран, університет, марксист, пропозиція, цифра, енциклопедія, режым, масажист, шифр, чичероне, речитатив, експеримент, терорист, математик, математичний, фізика, історичний* і т. ін.

Але в кінці слова **і**: *жюрі, понурі, колібри, парі, гаракірі, ефенді, мерсі*.

Примітка. Звичайно **і** не міняємо на **и**, коли воно має функціональне значіння, напр., у хемічних термінах: *хлорит* (при *хлорат*), *етін* (при *етен*), *бензіл* (при *бензил*) і т. ін.

§ 63. Чужі сполучення *ea, ua* передаємо в кінці відмінюваних Чужі *ea, ua*, слів через **ея, уя**: *ідея, алія, епопея, Псіхея, статуя, Гієнуя* *оа, уе, ео й ін.* і т. ін., але *Бенуа, Андреа, Франсуа* і т. ін.

В інших випадках сполучення *ea, ua* (франц. *oi*), а також завіди *ao, oa, ae, ue, oe, eo, ui, io* не змінюємо: *ідеальний, дуалізм, зуав, індивідуальний, вуаль, будуар, аксесуар, експлуатація, какао, каолін, Фігерба, боа, коаліція, фаєтбн, реакція, дуель, поет, дуумвірат, індивідуум, віртуоз* і т. ін.

Але: *проєкт, реєстр, геєнна*.

Щодо *іа, іє, ію, іо* з чужих *іа, іє, іи, іо*, то див. § 62₁₆.

§ 64. Грецьке **η** в словах давно запозичених передаємо через **и**: *митрополіт, псалтир, Ярина, Дмитро*, але в словах ново-запозичених із Заходу передаємо через **е**: *летаргія, критерій, телеграф, система, атлет, оркестра, арифметика, бібліотека, гегемонія* і т. ін., а так само *Атєни* (не *Афини*), *етєр* (не *єфір*), *амнестія* (не *амнистія*), *магнет* (не *магнит*), *хемія* (і *альхемія*) і т. ін.

Грецьке **η**

ігумен

Чуже *е* в по-
чатку слова

§ 65. На початку слова *е* в чужих словах передаємо через *е* (а не *є*): *Европа*, *европейський*, *Евпаторія*, *Ефрат* (не *Євфрат*), *епідемія*, *епізод*, *евакуація*, *егоїзм*, *експеримент*, *етика*, *естетика*, *ефект*, *етнографія*, *енергія*, *економія*, *екватор*, *Еспанія* і т. ін.

Але в давніх запозиченнях із грецької мови *є*: *Євген*, *єретик* (із *αιρετικος*), *Єгипет* (із *Αἴγυπτος*) і деякі інші.

Франц. *еи*,
німецьке *ѐ*,
англ. *и*

§ 66. Французьке *еи*, німецьке *ѐ* та англійське *и* (останнє в закритому складі) передаємо через *е*: *Гарфлер*, *Сент-Бев*, *Тенфер*, *Гете*, *Шлецер*, *Бернс*, *Дэфферін* і т. ін.

Франц. *и*,
німецьке *й*

§ 67. Французьке *и* та німецьке *й* передаємо через *ю*: *Бельвю*, *бюро*, *бюджет*, *бюст*, *вестибюль*, *жюрі*, *купюра*, *меню*, *ноктюрн*, *нюнс*, *увертюра*, *Жюль Верн*, *бюргер*, *Дюрінг*, *Дюссельдорф*, *Любек*, *Мюнцер*, *Шюц* і т. ін.

ГРУПИ ПРИГОЛОСНИХ ІЗ ГОЛОСНИМИ

Апостроф у
чужих словах

§ 68. Апостроф у чужих словах пишеться:

1. Після приголосних *б, п, в, м, ф, г, ґ, к, х, р, ж, ч, ш* перед йотованими голосними: *мар'яж*, *суб'єкт*, *об'єкт*, *Барб'є*, *Жюр'єн де ля Грав'єр*, *К'ю*, *Руж'є*, *Кюв'є*, *В'єн*, *Пембонт*, *Б'юкенен* і т. ін. (але не після *н, д, т, л, з, с, ц* — див. § 69). Перед йотованим *о* апостроф, розуміється, не ставиться: *Бйондєлло* і т. ін. Див. іще § 62₁₆ та §§ 6 і 15_{1,2}.

2. У таких власних іменнях, як: *д'Алямбєр*, *д'Аннунціо*, *д'Ажбєта*, *О'Коннєль*, *О'Коннор* і т. ін.

н'йО, н'ья,
л'ьє і т. ін. у
чужих словах

§ 69. Після *н, д, т, л, з, с, ц* у чужих словах ставимо *ь* перед йотованими голосними в таких випадках, як: *буль'йон*, *міль'йон*, *компан'йон*, *павіль'йон*, *медаль'йон*, *міль'ярд*, *кон'ьяк*, *віньєта*, *альянс*, *марсельєза*, *рельєф*, *імбробль'ю*, *пен'юар*, *ад'ютант*, *ад'юнкт*, *кон'юнктура*, *Таль'йоні*, *Севін'є*, *Тьєр*, *Валь'ян*, *Гарн'є*, *Вальядолід*, *Тард'є*, *Се-віль'я*, *Мольєр*, *Гот'є*, *Колін'ї*, *Лявуаз'є*, *Жюс'є* й ін. Також: *акомпан'ювати*. Але див. § 68.

Дифтонг
аи, ои, еи

§ 70. Дифтонг *аи* й *ои* передаємо через *ав* (яв) і *ов*: *Август*, *Австрія*, *авдиторія*, *авдієнція*, *автограф*, *аргонавт*, *гавит-вахта*, *ґлявберова сіль*, *льок'авт*, *бравнінг*, *навперізм*, *равт*, *фавна*, *Фавст* (не Фауст), *Гавтман*, *Павлі*, *Павльсон*,

Штраус, Макс Нордав, Австерліц, Гавф, Гавс, Кавтський, Бічер-Стов, Бернард Шов і т. ін.

Але звичайно *Ауе, Ауербах, Бауер, Шопенгауер, Гебауер, Тоуер, Соуер* і т. ін.

Дифтонг *eu* передаємо через **ев**: *неврастенія, неврологія, нестральний, нестралітет* і т. ін., але нім. *eu* через **ой**: *Нойман* (Neumann), *Ойтінг* (Euting) і т. ін., також *Фоербач* (Feuerbach).

§ 71. Німецький (і голандський) дифтонг *ei* в нових запозиченнях передаємо через **ай**, після **л—йй** (а не *ей*): *Айніштайн, Айхенвальд, Вайнгольд, Гайне, лййбгвार्дія, лййтмотів, Лййбніц, Лййтціг, Швайцарія, Штайнталь, Шляйхер, Фан Вайк, Фан Дайк, Райн, райнвайн, портвайн* і т. ін.

Німецьке *ei*

§ 72. Французькі наростки *-eur, -aître* в іменниках чоловічого роду передаємо через **-ер**: *акціонёр, антрепренёр, гувернёр, контролёр, мародёр, місіонёр, монтёр, парляментёр, партнёр, режисёр, резонёр* і т. ін.

Французьке *-eur, -aître* тощо

Так само: *офіцёр, інженёр, але дезертёр, касёр, командёр, кірасёр*.

У згоді з латинською (а не французькою) мовою пишемо: *актёр, доктор, інстрюктор, репетитор* і т. ін. (як також *секретёр, нотар* тощо).

§ 73. У закінченнях чужих новозапозичених слів пишемо **-тр, -др**: *ареометр, барометр, гігрометр, гексаметр, діаметр, динамометр, термометр, реєстр, семєстр, секвєстр, театр, цєнтр, топітр*, і т. ін., хоч подекуди (головним чином у старіших запозиченнях) і **-тер, -дер**: *Олександр, бурмістер, магістер, міністер, циліндер* і деякі інші.

Закінчення *-тр, -др і -тер, -дер*

§ 74. У початку перед голосними в чужих словах звичайно заховуємо придинове **г**: *гярфа* (частіше *арфа*), *Геллада, гістєрія, гістєрічний, гомонім, гієрогліф, гіпохондрія, готєль, гюмор, гелоти, гагіографія, галябярда, гебрайка, галло, Ганнібаль, Гамількар, Гадріян* (рим. імпер.).

Г перед голосними у початку слова

Але: *історія, ангар, омар*.

РІД У ЧУЖИХ ІМЕННИКАХ І ВІДМІНЮВАННЯ ЇХ

§ 75. Рід у чужих іменниках (загальних) звичайно визначається закінченням їх в українській мові, оскільки ті закінчення асоціюються з закінченнями українських іменників. Так, напр., всі

іменники латинського походження на **-ум (-юм)** будуть чоловічого роду (в лат. мові ніякого): *всенародний референдум, університетський колективіум, меморандум, форум* і т. ін., або такі, як *декаданс, альянс, преферанс* і т. ін. (хоч у франц. вони жіночого роду), бо в українській мові всі іменники з подібними закінченнями чоловічого роду.

Деяку неусталеність щодо роду становлять лише ті іменники чужомовного походження, що кінчаються на пом'якшений приголосний, бо таке закінчення в укр. іменниках мають іменники й чоловічого й жіночого роду (*кінь—тінь*), або ті, що в українській мові не мають цілком сталого одного закінчення, як от: *альків* чи *альківка*. Здебільшого тільки добрий словник дасть надійну вказівку щодо роду й закінчення такого чужомовного слова.

§ 76. Відмінюються чужі іменники так, як відповідні українські. Зокрема, відмінюються як іменники ніякого роду слова: *авто, бюрб, депб, кінб, мбтто, пальб, піяніно, трюмб, сáго, ціцero*. Зовсім не відмінюються такі слова:

1. Усі на **е, є**, як от: *купé, негліжé, декольтé, турнé, кольé, Гайне, Туансé* і т. ін.

2. Усі на **і**, як от: *пбні, комі, рáвві, Поті* і т. ін.

3. Усі на **у, ю**: *какадý, кенгурý, інтерв'ю, Анжý, Луну-лэску* і т. ін.

4. *брýтто, нéтто, пóрто, сóльо, тріо, фрáнко, сáльдо, рáдіо* (від *радіо* можливо й *радіом*) і т. ін.

Про власні чужі ймення, як *Золá, Інциланді, Каподістрія*, див. § 80.

IV

ВЛАСНІ ЙМЕННЯ

ПРИЗВИЩА

УКРАЇНСЬКІ ПРИЗВИЩА

§ 77. В українській мові українські прізвища звичайно відмінюються, тим то прізвища чоловічі й прізвища жіночі здебільшого розрізняються між собою закінченням, а то й окремими наростками.

1. а) Коли чоловіче прізвище іменник чоловічого роду з закінченням на приголосний або **-о** (напр., *Чуб, Ніс, Шевченко*), то відповідне жіноче прізвище (напр., для дружини, дочки) буде прикметник від тих іменників з наростком **-ова (-ева, -єва)**: *Ганна Чубова, Чубової, Чубовій, товаришка Носова, Шевченкова, Шевцева* (від *Швець*), *Палієва* (від *Палій*) і т. ін.— див. § 20₂₆.

Але, згідно з новими умовами життя, оскільки сама власниця прізвища або її батьки того бажають, від таких чоловічих прізвищ її прізвище може бути і в інших формах, напр., у формі того самого іменника, звичайно, невідмінного: *Ганна Чуб, Ганні Чуб, з Ганною Чуб, товаришка Ніс, товарищиці Ніс* і т. ін., або з наростком **-ка** (для заміжніх відповідно до деяких чоловічих): *Антоновичка, Антоновички* ... (від *Антонович*), *Воличка* (від *Волик*) і т. ін.

Примітка. Із цих форм жіночих прізвищ від чоловічих лише одна може бути за прізвище, оскільки людина повинна мати стає прізвище, змінити ж своє прізвище жінка може на загальних підставах.

б) Коли чоловіче прізвище прикметник (звичайно чоловічого роду), то жіноче (для дружини й дочки) прізвище буде той же прикметник жіночого роду, напр.:

Чоловік (батько):

Степовий

Задорожній

Жінка (дочка):

Степова

Задорожня

Жіночі
прізвища

Чоловік (батько):

*Гаврилів**Ковалів**Паліїв**Кузьмин**Надійн*

Жінка (дочка):

*Гаврилова**Ковалева**Палієва**Кузьмина**Надійна*

Примітка. Перед закінченням **-ський** у прізвищах часто бувають наростки **-ов-, -ев-, -єв-, -ів-, -їв-**: *Соколовський, Котляревський, Гавесський, Зінківський, Чугуївський* і т. ін. Із цих наростків норму для української мови становлять **-ів-, -їв-**, а решта з'явилась головним чином під впливом польської або російської мови. Взагалі ж закінчення **-овський, -євський, -євський** в українських прізвищах припускаються.

Чоловічі
прізвища

в) Коли чоловіче прізвище іменник із закінченням на **-а, -я**, то таке саме прізвище буде і жіноче (для жінки або дочки), напр.: *Іван Малинка*, з *Іваном Малинкою* і т. ін. і *Ганна Малинка*, з *Ганною Малинкою* і т. ін.; хоч, знов же з бажання власниці прізвища або її батьків, від таких прізвищ жіноче прізвище може бути і в формі прикметниковій на **-ина (-їна)**: *Малинчина*, *Малинчиної* . . . , *Гамаліїна* (від *Гамалія*) і т. ін.— див. § 20₁₉.

2. а) Коли жіноче прізвище прикметник на **-ова (-ева, -єва)** або **-ина (-їна)**, то чоловіче прізвище від нього буде або той іменник, що з нього походить прізвище-прикметник, напр., коли вона звалась *Морозова*, для сина її або чоловіка буде прізвище *Мороз*, *Андрієнкова* — *Андрієнко*, *Шевцева* — *Швець*, *Сивошанчина* — *Сивошанка* і т. ін.— порівн. 1а і 1в, або, з бажання власника прізвища чи матері його, прикметник на **-ів (-їв), -ин (-їн)**: *Морозів*, *Андрієнків*, *Сивошанчин* і т. ін., при тім тільки так, коли жіноче прізвище на **-ова (-ева, -єва), -ина (-їна)** в основі має чоловіче ймення *Петро*, *Іван*, *Кузьма* і т. ін.), напр., син *Петрової* буде *Петрів* (а не *Петро*), *Іванової* — *Іванів*, *Кузьминої* — *Кузьмин* і т. ін.

б) Коли в жінки (матері) за прізвище править інший прикметник жіночого роду, то чоловіче прізвище буде той самий прикметник із закінченням чоловічого роду (для чоловіка або сина), напр.: *Степова* — *Степовий*, *Чернявська* — *Чернявський* і т. ін.— порівн. 1б.

в) Іменникові жіночі прізвища на **-а, -я** залишаються без зміни, переходячи на чоловіка чи сина, напр.: *Оксана Майборода* — *Іван* (чоловік чи син її) *Майборода* і т. ін.— пор. 1в.

§ 78. Чоловічі прізвища з прикметниковими закінченнями на -ів, -їв, -ин, -їн відмінюються почасти як прикметники, а почасти як іменники, напр.:

Однина

Наз.	<i>Гаврилів</i>	<i>Бутвин</i>
Кл. ф.	<i>Гаврилів</i>	<i>Бутвине</i>
Род.	<i>Гаврилова</i> (не Гаврилового)	<i>Бутвина</i>
Дав.	<i>Гаврилову</i> (не Гавриловому)	<i>Бутвинові</i>
Знах.	<i>Гаврилова</i> (не Гаврилового)	<i>Бутвина</i>
Орудн.	<i>Гавриловим</i>	<i>Бутвином</i>
Місц.	<i>при Гаврилову</i> (або <i>Гаврилові</i>)	<i>при Бутвині</i> (або <i>Бутвинові</i>)

Множина (для всіх родів)

Наз. - Кл.	<i>Гаврилови</i> (не Гаврилові)	<i>Бутвині</i> (не Бутвині)
Род.	<i>Гаврилових</i>	<i>Бутвинів</i>
Дав.	<i>Гавриловим</i>	<i>Бутвинам</i>
Знах.	<i>Гаврилових</i>	<i>Бутвинів</i>
Орудн.	<i>Гавриловими</i>	<i>Бутвинами</i>
Місц.	<i>при Гаврилових</i>	<i>при Бутвинах</i>

Усі інші українські прізвища відмінюються як звичайні слова: прикметникові — як прикметники, іменникові — як іменники, напр.: *Марія Петрова*, *у Марії Петрової*, *з Марією Петровою* і т. ін., *Іван Лободюченко*, *Івана Лободюченка*, *з Іваном Лободюченком*, *Іванові Петровичеві* (Петровичу) *Лободюченкові* і т. ін.

РОСІЙСЬКІ Й ІНШІ СЛОВ'ЯНСЬКІ

ПРІЗВИЩА

§ 79. Найважливіші правила щодо правопису російських, білоруських, польських, чеських та інших слов'янських прізвищ такі:

1. Апостроф ставимо після тих самих приголосних, що і в українських словах (див. § 6), після ж **н, д, т, л, з, с, ц** перед йотованими голосними зберігаємо **ь**: *Зінов'єв*, *Прокоф'єв*, *Юр'єв*, *Лук'янов*, *Ульянов*, *Полоз'єв*, *Дьяконов* і т. ін.

Перед **йо**, звичайно, апострофа не ставимо: *Воробйов*, *Соловйов*.

Примітка. Сполучення пом'якшених губних із голосними в таких прізвищах, як *Вяльцева*, *Пясецький*, *Пяст*, пишемо без апострофа.

Апостроф і ь
перед є, я,
ї, ю

Г — г 2. Російське, сербське, болгарське **г**, польське **й** ін. **g** передаємо українським **г**, чеське **h**, білоруське **г** — українським **г**: *Тургенев, Гастев, Герош, Гловацький, Яріч* і т. ін., але *Гавлічек, Багдановіч* і т. ін.

**-ський,
-цький**

3. Закінчення російських прізвищ **-ський, -цький**, білор. **-скі, -цкі**, польських **-ski, -skі, чеських -ský, -cký** передаємо українськими **-ський, -цький**: *Карський, Троцький, Кринський, Палацький (Palacký)* і т. ін.

Але російські прізвища на **-ской, -цкой** так і передаємо: *Донской, Трубецкой (Донского . . .)*.

**-іч, -ін, -ік
-ич, -ин, -ик**

4. Закінчення російських прізвищ **-іч, -ин, білоруських -іч, польських -icz, сербських -ić, чеських -ik** тощо передаємо через **-іч, -ін (-їн), -ік**: *Засуліч, Яріч, Міцкевіч, Караджіч, Пушкін, Чаплигін, Державін, Ленін, Пупін, Софїїн, Ільїн, Льюсік, Гавлік, Славік* і т. ін.

Але після **ж, ш** в російських прізвищах, звичайно, **-ин**: *Гаршин* і т. ін.

-ек

5. Закінчення **-ек** пишемо в таких слов'янських прізвищах, як *Іречек (Іречка), Гавлічек* і т. ін.

-ов, -ев, -ев

6. Закінчення російських, болгарських прізвищ **-ов (-ёв, -ьов)** та **-ев** передаємо через **-ов (-ьов, -йов)** та **-ев, -ев**: *Крилов, Плетньов, Хрущов, Чернишов, Пугачов, Муравйов, Некрасов, Татищев, Цонев, Мірчев, Аракчев, Порфїр'єв, Князєв, Голубєв* і т. ін.

-ий, -и

7. Закінчення прикметникових російських прізвищ **-ый, -ий** передаємо українським **-ий**: *Белый, Горький* і т. ін., білор. **-ы**, польськ. **-у**, чеськ. **-ў** звичайно через **-и**: *Гартни, Бяли* (пол.), *Біли* (чех) і т. ін.

Примітка. Російські закінчення **-ой** так і передаємо: *Толстой, Полсвой* і т. ін., змінюючи їх як прикметники (*Толстого . . .*), як і інші (*Бялого . . .*).

є — Е, і — и

8. Російське **й** білоруське **-е**, польське **-іє** в м'яких складах здебільшого передаємо українським **є**, особливо під наголосом, напр.: *Бєдний, Рєпін, Грибєвдов, Авдєєв, Рилєєв, Турєнєєв, Нєдзєльський* і т. ін., але також і українським **е** у прізвищах, що відповідають українським, напр.: *Воскрєсенський, Весєловський, Преображенський, Плетньов, Петров, Третьяковський* і т. ін.

Аналогічно передаємо й російське **и**, польське тощо **і**: *Радіщєв, Чіріков, Нікітін, Міклошіч, Міцкевіч, Пілсудський* і т. ін., хоч *Данилевський, Малиновський, Васильєєв* і т. ін.

ЧУЖОМОВНІ НЕ СЛОВ'ЯНСЬКІ ПРИЗВИЩА

§ 80. Щодо правил написання в українській транскрипції чужомовних (не слов'янських) прізвищ, то їх треба шукати в розділі «Правопис чужих слів» (див. §§ 54—76).

Відмінюються чужі прізвища в українській мові тільки чоловічі і то лише тоді, коли вони закінчуються на приголосний: *Гартман, Шекспір, Павль* і т. ін. — *Гартманом, Шекспіра* і т. ін. При жіночих же йменнях вони звичайно невідмінні: *Роза Люксембург* — *без Рози Люксембург* і т. ін.

Чужомовні прізвища з закінченням на голосний звичайно не відмінюються й при чоловічих іменах: *Паганіні, Мірабо, Гайне, Гете, Стенлі, Золя, Реклю, Коцебу* і т. ін., навіть на *-а* здебільшого не відмінюються: *Бора, Борджа, Бенуа* і т. ін.

ГЕОГРАФІЧНІ НАЗВИ

УКРАЇНСЬКІ ГЕОГРАФІЧНІ НАЗВИ

§ 81. Українські географічні назви взагалі треба віддавати на письмі в їх народно-історичній формі, напр.: *Берестя* (а не Брест-Литовський), *Ромén* (а не Ромни), *Прилу́ка* (а не Прилуки) *Лубні́* (а не Лубни), *Вовча* (а не Вовчанськ), *Санджа́р* (а не Сенжари), *Замоб́стя*, *Миропі́лля*, *Рі́вне*, *Підкарпа́ття*, *Поді́лля*, *Ков'я́ги*, *Підгі́рна*, *Вінни́ця*, *Черні́гів*, *Галичи́на*, *Прип'я́ть* і т. ін.

Зокрема щодо закінчень в українських назвах міст і селищ, то треба дотримуватися таких правил:

1. У назвах міст уживаємо тільки нарістка *-ів*, а не *-ов* (після голосних та *'*, звичайно, *-їв*): *Харкі́в, Льві́в, Крилі́в, Зблочи́в, Рогачі́в, Хвасті́в, Седні́в, Бердичі́в, Улані́в, Хмелі́в, Киї́в, Чугу́їв, Миколаї́в, Змії́в, Млії́в* і т. ін. У відкритих складах твердих пнів *-ов-*, у всіх інших *-ев-* (після голосних *-єв-*): *Харкова́, Золочеву́, у Рогачеві́* і т. ін. — див. § 20₂₆.

Відмінюються такі назви як звичайні іменники: *під Харковом*, за *Чугуєвом* і т. ін.

У назвах слобід і станцій закінчення *-івка* (після голосних та *'* *-ївка*): *Карпівка, Карлівка, Попівка, Оленівка, Левківка, Горлівка, Вербівка, Кахівка, Миколаївка* і т. ін. У сполученнях із іншими нарістками також здебільшого буває нарісток *-ів* (*-їв*), напр.: *Петрівський (хутір), Гльківський, Андріїв-*

-ів, -івка, -івський

ський, *Павлівське (село), Василівське, Миколайівська (слобода), Озівське море* і т. ін., хоч *Покровська (слобода)* і деякі інші.

-СЬКЕ, -ЦЬКЕ 2. Назви міст кінчаються на **-ське, -цьке** (а не **-ськ, -цьк**): *Волочиське, Старобільське, Пинське, Зінов'ївське, Луцьке* і т. ін.

Відмінюються такі назви як прикметники: *із Старобільського, під Волочиським* і т. ін.

-ОВА, -ИНА, -ОВЕ, -ИНЕ, -ІВ, -ИН 3. Назви станцій і селищ кінчаються на **-ова, -ева, -ина**, або **-ове, -еве, -ине, або -ів, -ин** за місцевою вимовою (а не **-ово, -єво, -ино**): *Шляхова, Демурина, Сталіне, Синельників, Виповзів, Святшин* і т. ін.; на **-а** відповідно до російських на **-ая**: *Лозова, Весела, Попасна* і т. ін. Відповідно до російських назв на **-ое** вживаються закінчення на **-е (-є)**: *Погоріле (село), Кругле, Копане, Красне, Жовте, Веселе, Підгородне* і т. ін.

Усі такі назви, крім тих, що на **-ин** (див. 5), відмінюються як звичайні прикметники: з *Лозової, у Погорілому* і т. ін.

-ПІЛЬ 4. У назвах міст закінчення **-піль** (а не **-поль**): *Тернопіль, Ольвіопіль, Мелітопіль, Томашипіль, Олександропіль, Вишнопіль, Ямпіль* і т. ін., але у відкритих складах, звичайно, **-пол-**: з *Тернополя, під Ольвіополем* і т. ін.

-ИН 5. Назви на **-ин** (*Кобрин, Чигирин, Гайсин* і т. ін.) відмінюються як іменники: з *Кобрина, під Чигирином, Гайсином* і т. ін.

СЛОВ'ЯНСЬКІ ГЕОГРАФІЧНІ НАЗВИ

§ 82. Російські, польські, чеські й інші слов'янські географічні назви передаємо аналогічно до слов'янських прізвищ (див. § 79), напр.:

1. *Калуга, Беград, Разград* і т. ін., хоч більш засвоєні із **г**: *Волга, Новгород* тощо.

2. *Скопін, Бжезін, Колін, Землін, Дубровнік, Угліч, Лятовіч, Требіч* і т. ін.

3. *Саратов, Осташков, Августов, Цеханов, Грабов, Гельчев, Брудзев, Гельньов, Сміхов, Юр'єв, Тамбов, Балашов* і т. ін.

4. *Курськ, Томськ, Сімбірськ, Троїцьк, Вітебськ, Мєнськ, Глуськ* (польське *Głusk*), *Плоцьк, Конськ* (польське *Końsk*), *Каменськ, Єдлінськ, Липськ* і т. ін.

5. *Пулжово, Ртіщево, Іваново, Тирново, Сарасво, Нікуліно* і т. ін. (відмінюються як іменники: з *Пулжова, під Пулжовом* і т. ін.).

6. *Юр'євці, Єлці, Повєнці, Болєславці, Старіца, Бже-зніца, Подгорица, Маріца, Струміца, Столац, Шабац, Ло-вац* і т. ін.

7. *Пенза, Мезєнь, Вєтлуга, Нєсєвіж, Рибінськ, Жіліна, Братіслава* і т. ін., хоч *Петрозаводськ, Челябінськ* і т. ін.

8. Географічні слов'янські назви, що вживаються тільки у мно-жині, віддаємо відповідними українськими: *Кімри* (рос. Кимры), *Боровичі* (рос. Боровичи), *Кошиці* (ч. Košice), *Домбровиці* (п. Dąbrowice), *Біскупиці, Бялобжеги* і т. ін.

9. Російські географічні назви на пом'якшені **губні, шелесні** або **р** передаємо з **ь**: *Обь, Пермь, Кємь, Кєрчь, Тверь* і т. ін. і відмінюємо як відповідні українські іменники: *над Об'ю, до Твері* і т. ін.

10. Описові географічні назви при потребі перекладаємо: *Пів-нічна Двіна* (Северная Двина), *Льодовий океан* (Ледовитый океан), *Фінська затока* (Финский залив) і т. ін.*).

Крижани

ЧУЖОМОВНІ НЕ СЛОВ'ЯНСЬКІ ГЕОГРАФІЧНІ НАЗВИ

§ 83. Чужомовні неслов'янські географічні назви передаємо на загальних основах, визначених у розділі «Правпис чужих слів» (§§ 54 — 76), але до того слід додати, що оскільки які чужомовні географічні назви ще не мають в українській мові сталих графічних форм, то їх треба транскрибувати по можливості з автохтонних (тубільних) назв, а не з сторонніх джерел**, напр., *Маніля* (а не Манілья), *Тегран* (а не Тегеран), *Тічіно* (а не Тессін), *Лісбона* (а не Ліссабон), *Льєж* (а не Люттіх), *Мехіко* (а не Мексіка) і т. ін.

*) Як також і з інших мов: *Ріг Доброї Надії* (Cape of the Good Hope, Cap de Bonne Espérance) і т. ін.

**) У згоді з побажанням міжнародних географічних конгресів.

V

ПУНКТУАЦІЯ ТА ІНШІ ПОМІЧНІ ПРИ АЛЬФАБЕТІ ЗНАКИ Й НОРМИ УЖИВАННЯ ЇХ

КРАПКА [.]

§ 84. 1. Крапка ставиться в кінці речення-розповіді, а також у кінці інших (більших чи менших) словосполучень і слів, коли їх треба читати з інтонацією речень-розповідей (обниження голосу в кінці й павза):

А я ходжу. Рівним, розміреним кроком, через усю хату, з кутка в кутку. З кутка в кутку. Я не чую своїх ніг, не керую ними, вони носять мене сами, мов заведений механізм, і тільки голова моя, мов павук павутиння, снує мерехтливо думок. (М. Коцюбинський).

Примітка. З декоративною метою на обгортках книг, на вивісках тощо після написів крапки часто не ставлять.

2. Крапка ставиться як знак недокінченого на письмі (звичайного, відомого) слова, при чім в середині слова скорочуються тільки на приголосних: *5 м. (метрів), 4 карб. (карбованці), і т. ін. (таке інше).*

3. Крапка ставиться після цифр, коли вони визначають рядові числівники: *1. раз (= 1-ий раз або перший раз) і т. ін.*

ЗНАК ОКЛИКУ [!]

§ 85. Знак оклику ставиться в кінці речення-оклику, а також і інших (більших чи менших) словосполучень і слів, коли їх треба читати з інтонацією речень-окликів (підвищенням голосом):

Так! Я буду крізь сльози сміятись! (Л. Українка).
Земле! Як тепло нам із тобою! (М. Рильський).

Примітка. Підвищена супроти звичайної окликової інтонації окликова інтонація віддається знаками !! або й !!!

ЗНАК ПИТАННЯ [?]

§ 86. Знак питання ставиться в кінці речення-питання, а також інших (більших чи менших) словосполучень і слів, коли їх треба читати з інтонацією речень-питань (дуже підвищеним голосом на одному слові):

*Так ти кажеш,
Що бачив криницю Москалеву? Що ще й досі
Беруть з неї воду?* (Т. Шевченко).

Примітка 1. Підвищена супроти звичайної питальної інтонації питальна інтонація віддається знаками ?? або й ???

Примітка 2. Складна інтонація оклику-питання віддається знаками !? або ?!

КОМА [,]

§ 87. 1. В межах речення:

а) Кома ставиться поміж однорядними членами речення, тобто такими, що вимовляються однаковим типом тону з протягом і запинками поміж ними:

Гнутьсь, гнутьсь, гнутьсь верби. (О. Олесь).
Гармидер, галас, гам у гай. (Т. Шевченко).
Витанцювують, сміються дзвінко, дзвінко молотки.
(М. Хвильовий).

*І вперше очима іншими поглянув на небо, на землю,
на себе.* (П. Тичина).

*Затремтіло щось людське, м'яке в старім серці про-
рока.* (Ів. Франко).

Якщо поміж однорядними членами речення є сполучник і (й) або та (=і), то коми поміж ними не ставиться; коли сполучники ці повторюються, то кома ставиться або ні як до вимови; коли ж і або та вживаються більш двох разів між однорядними членами речення, то кома ставиться:

А десь гармати б'ють тривожно і невпинно. (В. Сосюра).
Наносіли землі та й додому пішли. (Т. Шевченко).
І там, і тут, і скрізь погано. (Т. Шевченко).

Перед іншими сполучниками (а, аж, але, або, ба, бо, та (=але), то, то й, чи, ні, хоч, як тощо) майже завжди ставиться кома, як того вимагає вимова:

Нехай ні жар, ні холод не спинить вас. (Ів. Франко).
Душею він дитя, хоч голову схилив. (Ів. Франко).

Били, а не вчили. (Т. Шевченко).

Як не їв, то й не облизуйся. (Нар. присл.).

А дядько летить, аж спотикається. (С. Васильченко).

Село, наморене то бійкою, то дивовижною, втихомирилось: ніде ні крику, ні гук. (П. Мирний).

Родився на Підгір'ї, ба і ріс в Підгір'ї. (О. Федькович).

б) Відокремлені (голосом) члени речення відділяються комами:

А хто ж, могутній, заборонить встати й нам од сна? (Г. Чупринка).

Щоб нас, безборонних, скеля не давила. (В. Гренджа-Донський).

По дворах, навантажени всяким збіжжям, стоять вози, готові в дорогу. (С. Васильченко).

Ясне сонце, тепле й приязне, ще не встигло наложити палючих слідів на землю. (П. Мирний).

На самому краю села, од вигону, стояла невеличка хатка, вікнами на широкий шлях. (П. Мирний).

в) Прикладка відділяється комами, якщо вимовляється тоном відокремлених членів речення:

Та й йому, Климові, на старість добре б було. (С. Васильченко).

Там жайворонок, лірник одинокий, зайняв відраду серцю вишину. (П. Куліш).

Прикладка з сполучними словами **або, чи, тобто, як от (от як)** заведи відділяється комами:

Глитай, або пасук. (М. Кропивницький).

г) Вставні слова (не зв'язані з членами речення) здебільшого відділяються комами:

А під лісом край дороги, либонь, курінь мріє. (Т. Шевченко).

Ви десь, мабуть, не з наших сіл. (П. Тичина).

Звичайно, крадене. (Т. Шевченко).

Вставні слова з ознаками речення (дієслово, назовний відмінок іменника) заведи відділяються комами:

Прийшлося сусідові, мовляв, хоч сядь та й плач. (Є. Гребінка).

В недолю, кажуть, звільна час минає. (Ів. Франко).

Між ними, звісна річ, і Антонович. (С. Єфремов).

г) Кличні форми іменників із залежними від них словами виділяються комами (коли не знаком оклику — див. § 85):

Хлопни нам, море, свіжії лави!

О земле, велетнів роди! (П. Тичина).

Тісніше станьте, сильні духом, під прапором одним.

(П. Тичина).

д) Вигуківі слова виділяються комами (коли що не знаком оклику — див. § 85):

Гей, рубали ворогів та по всіх фронтах! (П. Тичина).

О, не втечеш ти нікуди без мене. (О. Олесь).

Примітка. Коли вигуківі слова тісно в'яжуться (у вимові) з дальшими словами, то й комою не розділяються — (див. приклад під г).

е) Дієприслівникові сполучення виділяються комами, бо вони звичайно й вимовою відокремлюються:

А сам, вернувшись в будинки, своє лашміття позбирав.

(Ів. Котляревський).

Не спитавши броду, не лізь у воду. (Нар. присл.).

Також після сполучників, коли вони відносяться не до дієприслівникових словосполучень, останні виділяються комами:

Прислухались ї, не вірячи сами собі, одхилили сінешні двері. (М. Коцюбинський).

Але комами не виділяються дієприслівникові словосполучення в таких випадках, як:

Те ж він сказав і повернувшись із школи.

Не виділяються звичайно й дієприслівники без додаткових слів:

Співають ідучи дівчата. (Т. Шевченко).

Примітка. Коли підмет буває поміж членами дієприслівникового сполучення, то кома ставиться лише в кінці сполучення, як того вимагає вимова:

Розбивши вітер чорні хмари, ліг біля моря одпочить.

(Т. Шевченко).

2. Поміж реченнями:

а) Речення від речення при всякій вимові й інтонації відділяється комою, коли не іншим знаком (див. §§ 84, 85, 86):

Заспівують на колишній голос кобзарі, і затужають у розпущі матері. (В. Поліщук).

І день іде, і ніч іде. (Т. Шевченко).

Сичі в гаю перекликались, та ясен раз-у-раз скрипів.

(Т. Шевченко).

І світає, і смеркає. (Т. Шевченко).

б) Додаткові підрядні речення з характерним підвищенням голосу на кінці головного й павзою перед сполучними словами (**бо, аж, хто, що, щоб, де, коли, відкіля, як, який** та ін.) відділяються комою, як також і тоді, коли підрядне речення стоїть перед головним:

І спішить туди, де дніс. (Ів. Франко).

Квартири їхньої добре не знають, бо вони недавно переїхали сюди, а коли побачать замкнені віконниці, то подумують, що дім порожній. (М. Коцюбинський).

Щоб жити, він життя і волю власну й силу за хліба кусник продав. (Ів. Франко).

Що робив, те робив я до краю. (Б. Грінченко).

Я це зробив тому, що інак не міг вийхати.

Я це зробив, тому що інак не міг вийхати.

в) Неповні речення з сполучниками **мов, немов, наче, неначе, ніби, як, ніж, буцім, що** (= **наче**) відділяються комами:

Доц по листі, як спогад, шумить. (М. Рильський).

Над містом зойки і плачі, немов з перини пір'я. (П. Тичина).

Над товстими, як у негрів, губами стирчали руді вуси. (Ів. Нечуй-Левицький).

СЕРЕДНИК [:]

§ 88. Середник ставиться поміж поширеними реченнями або поширеними частинами речення як знак менший за крапку й більший за ко́му (див. §§ 84 і 87):

З неба, як розтоплене золото, ллється на землю блискучий світ сонця; на ланах грає соняшна хвиля; під хвилею спіє хліборобська доля... Буяє вона вгору; зеленіє, як рута... Легенький вітрець подихає з теплого краю; перебігає з нивки на нивку, живить, освіжає кожну билінку... (П. Мирний).

ДВОКРАПКА [:]

§ 89. Двокрапка звичайно ставиться після речення перед чужими словами або поясненням як знак ніби не зовсім докінченого речення-розповіді (з дещо меншим супроти крапки обниженням голосу, павзою й характерною інтонацією недокінчення).

Пишуть двокрапку й після будь-якого слова в реченні, коли треба означити таку саму інтонацію:

Стрепенулась згряя, закричала біла: „Тут гниле повітря, тут вода гнила!“ (О. Олесь).

За скелями починало ясніти: світало вже. (С. Васильченко).

Мені все сниться: сонце, співи і ви, і день весняний. (П. Тичина).

Благословенні: матерія і просторонь, число і міра. (П. Тичина).

Більше логічне значіння двокрапки в таких випадках, як:

Ах! що зрівняється з мукою тою: жити на людях зовсім самотою? (А. Кримський).

РИСКА [—]

§ 90. Риска ставиться поміж реченнями й членами речення (в середині речення), коли треба відзначити дуже піднесений і раптом обірваний голос між ними й довгу павзу. Часто це буває, коли в реченні пропускається якесь слово.

Рисками виділяються й відокремлені та вставні слова й речення, коли вони різко відокремлюються голосом:

Книга — морська глибина. (Ів. Франко).

Замість квіток — шаблі, списи виблискують в долині. (П. Тичина).

І хоч не раз — признаюся — ставати

Я на котурни модній любив,

Але тепер... (М. Рильський).

А за ґратами та замками стиха шуміло — гула там підборжана молода сила. (С. Васильченко).

Див. іще § 93₁ Примітка.

ДУЖКИ [()]

§ 91. У дужки беруться вставні слова, словосполучення й речення, коли що їх треба читати обниженим тихим голосом і прискороно (також уваги, підзаголовки, пояснення):

І гавкав Рябо, щоб москалі (а їх тоді було до хріна на селі), щоб москалі, мовляв, не вбрались до комори. (П. Гулак-Артемівський).

В Західній Україні (Галичині) звісні кілька випадків такого похорону, але вже без могильних насипів (такі звісні й далі в Західній Європі). (М. Грушевський).

КРАПКИ [...]

§ 92. Крапки ставляться на місці перерваної або недокінченої мови :

Музики... танці... і Бердичів... кайдани брязкають... Москва... бори, сніги і... Єнісей... (Т. Шевченко).

Примітка. Коли наводять цитату з середини речення чи уступу, то крапки ставлять перед цитатою.

ЛАПКИ [„ “]

§ 93. В лапки береться :

1. Чужа пряма мова, при чім крапка ставиться після лапок, інші знаки (!?...) перед лапками. У перерваній вставним реченням чужій мові лапки ставляться лише в початку й на кінці :

І сон-трава не проспала, словечко сказала: „Він з дурною головою не має покою“. (Л. Глібів).

Альта плаче: „Тяжко жити. Я сохну, сохну...“

(Т. Шевченко).

„Хай чабан — усі гукнули — за отамана буде!“ (П. Тичина).

Примітка. Коли записується розмова двох чи більш осіб, то лапок звичайно не пишуть, а мову однієї особи від других відділяють рискою.

2. Власні назви літературних творів, фабрик, пароплавів тощо, особливо коли треба відзначити ті слова як власні :

На сімнадцятому році Марко прочитав „Кобзаря“.

(Б. Грінченко).

3. Ті слова, що їх не вважають за свої, як от наведення з книг, іронічні вирази, малопоширені новотвори :

А „патріот, убогих брат“ дочку й теличку однімає у мужика. (Т. Шевченко).

Зграї гарній проклятих, що звуться „навіщо“, „куди“, мою душу жеруть. (М. Вороний).

Примітка. У наведеннях тощо можна ставити й спрощені лапки , ‘ : „навіщо“.

РОЗДІЛКА [-]

§ 94. Розділка (дефіс) є знак проміжного письма між письмом нарізно й укупі.

З розділкою пишуться:

1. Складені слова типу *селянин-незаможник, дівч-вечір, багат-вечір, любви-мене, кінець-кінцем, сяк-так, вряди-годи, будь-що-будь, раз-у-раз, помалу-малу, одним-одна, хліб-сіль, батько-мати, сам-самісінький, сумний-невеселий, грає-виграє, білий-білий, дзвенить-сміється, Австро-Угорщина, Чехо-Словачина, соціально-економічний, робітничо-селянський* і т. ін.

Примітка 1. На випадок сумніву щодо напису складеного слова (вкупі чи з розділкою) добре оглядатися на наголос: коли складене слово вимовляється з одним наголосом, то це вказує на тісний зв'язок частин, і писати таке слово слід укупі. Коли ж у складеному слові два наголоси, то й писати його краще з розділкою, напр.: *першорядний, красномовний, жовтогорячий, золототерсний, але сільсько-господарський, архітектурно-будівельний, історично-філологічний* і т. ін.

Примітка 2. не звичайно пишеться окремо, коли що значить заперечення, або (зрідка) вкупі, якщо увиходить у склад слова: *ненавидіти, необачний, знестяму, знестоя, невже, невля, неохайність, нілюб, нерухомо, нещодобно, нездужати, недобрый, немає* (прислівн.), *але не має* (дієслово), *недобачати* („недобачаю тріхи“), *але не добачати* („не добачаю в цім помилки“) і т. ін.

2. Приростки в таких випадках:

а) *По-нашому, по-вашому, по-своєму, по-німецькому, по-п'яному, по-дурному* і т. ін.

б) *З-над, з-під, з-поміж, з-за (із-за), з-понад, з-посеред (але поміж, поза, понад, поперед, посеред, задля, заради).*

Примітка 1. В інших випадках *з, по, в, під*... вживаються то як прийменники (з білою, по хаті...), то як приростки (з дієсловами й прислівниками). Отже треба писати: *зокрема, почасти, попросту, заввишки, відкрито, відтоді, відразу, уперше, удруге, вдесятеро, удвоє, віднині, дотепер, відсьогодні, понині, надовго, згорда, змалку, згерцька, знімецька, стіха* і т. ін.

Щодо розрізнення прислівників та іменників з прийменниками, себто таких написів, як *укупі* (прислівник) і *укупі* (іменник), *насилу* — *на сілу*, *добому* — *до дому*, *спочатку* — *з початку*, *догорі* — *до горі* тощо, то треба брати на увагу таке: коли відчувається, що в подібному сполученні іменник загубив первісне значіння (особливо матеріальне), то це вже буде прислівник (тобто прийменник тут уже буде приростком), напр., *підняв голову догорі* — *підїхав до горі, жили ми поді вкупі* — *жили ми жили*

в куні хмізу, він насілу дійшов до хати — не покладайся на сілу, повернувся з Німеччини додому (не значить обов'язково «дім») — *підійшов до дому* (тобто «до хати»), *спочатку я нічого, не розумів — з початку вересня іде дощ*.

Яскравою ознакою іменника з прийменником супроти схожого прислівника виступає те, що з іменником можуть в'язатися додаткові слова, напр., *під'їхав до горі — під'їхав до крутої горі, підійшов до дому — підійшов до дому свого сусіди* і т. ін.

У сумнівних випадках краще писати окремо: *не до смаку* і т. ін.

Примітка 2. Разом пишуться приrostки у таких прислівниках, як *поперше, подріже, потріте* . . . (але *по-1, по-2* . . .).

3. Деякі інші формальні слова (частки): *ось-як, їн-як, он-як, от-як, ось-який, їн-який, от-який, будь-який*.

Примітка. Але разом треба писати *аби-, -будь, -небудь, де-, як-, що-* *що: аби́хто, аби́що, аби́де, аби́куди, аби́який, хтобу́дь, що́бу́дь куди́бу́дь, хтоне́будь, дене́будь, де́хто, де́котрий* (див. § 45), *якнайкращий, цонайдужчий, щодня, щоріку, щомісяця, щоне́ділі, абощо, то́що, по́кищо* і т. ін.

Навпаки, окремо пишемо *бо, но, таки, то, же (ж), би (б)* в таких випадках, як: *іди́ть бо, кажи́ но, та́м таки, він би то, ка́зали б то, ка́зав же, ка́зали же* і т. ін., хоч разом у таких словах: *отже, адже, майже, ніже, теж* (сполучник, не плутати його з займенником *те ж*), *також* (прислівник *так же*), *авжеж* (не плутати з *а вже ж*), *атож* (не плутати з *а то ж*), *тож, отож, бож, абож, аніж; аби, се́бто, це́бто, то́бто, що́б* (сполучник, не плутати його з займенником *що б*), *якби* (спол., не плутати його з прислівником *як би*), *якщо, ніби, нібито, щодо, щождо*.

4. Українські закінчення до неукраїнських слів, у таких випадках, як із *Prześląd-a Polsk-ogo, у Times-i* і т. ін.

ЗНАК НАГОЛОСУ [']

§ 95. Знак наголосу треба ставити тоді, коли слово може вживатися з двома наголосами, міняючи своє значіння:

Ми сходили на гору. — Ми сходи́ли на гору.

Слід ставити знак наголосу й на маловідомих словах, як наприклад, на льюкалізмах.

ЗАГАЛЬНА УВАГА ДО РОЗДІЛОВИХ ЗНАКІВ

§ 96. Вже з накреслених правил уживання розділових знаків не раз було видно, що правила ці часто базуються на суб'єктивних підставах, що часто в тій самій фразі може бути то кома, то середник; то двокрапка, то риска; то в комах якесь слово, то без них і т. ін.

Отже таким чином і не всі ці правила в усіх подробицях являються загальнообов'язковими.

Це треба мати на увазі, видаючи чужі твори, особливо поетичні, де пунктуаційний суб'єктивізм авторів повинен стояти вище за правописний педантизм.

ЯК ПЕРЕНОСИТИ СЛОВА

§ 97. Переносити з рядка в рядок можна кожен склад або групу складів: *о - бід, на - дія, наді - я, сно - вида, снови - да, гай - ком, пов - ний, роз - битий, Дніпр - ельстан, най - активніший, пере - йшов, ве - сти (або вес - ти), на - збирати (або наз - бирати)* і т. ін.

Переносячи, не можна розривати **дз** і **дж**, коли вони значать один звук, а також **йо**, **ьо**: *відро - дження, кукуру - дза, га - йок, пе - ньок*.

VI

ЕЛЕМЕНТАРНА ГРАМАТИЧНА ТЕРМІНОЛОГІЯ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКА

А

Азбука. *Абетка*.
Алфавит. *Альфабет*.
Апостроф. *Апостроф, протинка*.
Ассимиляция. *Асиміляція, уподібнення*.
Аффикс. *Афікс*.
Аффриката. *Африката*.

Б

Беглый (звук). *Випадний (звук)*.
Безличный. 1. (глагол). *Неособовий (дієслово)*.
2. (предложение). *Безпідметовий (речення)*.
Бесформенный. *Безформний*.
Благозвучие. *Доброзвучність*.
Будущий. *Майбутній*.
Буква. *Літера, буква*.
Буква прописная. *Велика літера, велика буква*.
Буква строчная. *Мала літера, мала буква*.

В

Вводный (слово, предложение). *Вставний (слово, речення)*.
Вещественный. *Матеріальний*.
Взаимный. *Взаємний*.
Взрывной. *Проривний*.
Вид. *Вид*.
Винительный. *Знахідний*.
Винословный. *Причиновий*.
Возвратный. *Зворотний*.
Вопрос. *Питання*.

Вопросительное предложение. *Речення-питання, питальне речення*.
Вопросительный. *Питальний*.
Вопросительный знак. *Питальник, знак питання*.
Восклицательное предложение. *Речення-оклик, окличне речення*.
Восклицательный знак. *Окличник, знак оклику*.
Восходящий (ударение). *Підносний (наголос)*.

Время. *Час*.
Временной. *Часовий*.
Вспомогательный. *Помічний*.
Вставка. *Вставка*.
Вставной. *Вставний*.
Второстепенный. *Другорядний*.
Выпадение. *Віпад*.

Г

Главный. *Головний*.
Глагол. *Дієслово (мнж. дієслова)*.
Глагольный. *Дієслівний*.
Гласный. *Голосний, голосівка*.
Глухой. *Глухий*.
Гортанный. *Гортанний*.
Грамматика. *Грама́тика*.
Грамматический. *Грама́тичний*.
Губной. *Губний*.

Д

Давнопрошедший. *Передмину́лий*.
Дательный. *Дава́льний*.
Двоеточие. *Двокра́пка*.
Двойственное число. *Дво́йна*.
Двугласный. *Дво́звук, дифто́нг*.

Двусложный. *Двоскладбовий*.
 Двучленный. *Двочленбовий*.
 Деепричастие. *Дієприслівник*.
 Деепричастный. *Дієприслівниковий*.
 Действие. *Дія*.
 Действительный (залог). *Прямий (стан)*.
 Диссимиляция. *Дисиміляція, розподі-
 нення*.

Дифтонг. *Див*. Двугласный.
 Длительный. *Протяжний*.
 Долгий. *Довгий*.
 Дополнение. *Іменниковий додаток*.
 Дополнительный. *Додатковий*.
 Дробный. *Дробовий*.

Е

Единственное число. *Однина*.

Ж

Женский род. *Жіночий рід*.

З

Зависимость. *Залежність*.
 Заднебный. *Задньопіднебінний*.
 Заднеязычный. *Задньоязиковий*.
 Закрытый. *Закритий*.
 Залог. *Стан*.
 Запятая. *Кома*.
 Звательный (форма, падеж). *Кличний
 (форма, відмінок)*.
 Звонкий. *Дзвінкий*.
 Звук. *Звук*.
 Звукоподражание. *Звуконаслідування*.
 Звукоподражательный. *Звуконаслідний*.
 Зияние. *Роззів*.
 Знак. *Знак*.
 Знак вопроса. *Див*. Вопросительный знак.
 Знак восклицания. *Див*. Восклицательный знак.
 Знак переноса. *Див*. Черточка.
 Знак прерывания. *Розділовий знак*.
 Знаменательный. *Знаменний*.
 Зубной. *Зубний*.

И

Изменение. *Зміна*.
 Изменение по падежам. *Відміна, відмі-
 новання*.
 Изменяемый. *Змінний*.

Изъявительное наклонение. *Дійсний спосіб*.

Именительный. *Назовний*.

Именной. *Іменний*.

Имя. *Ім'я*.

Интонация. *Інтоніція*.

Исключение. *Виняток*

К

Кавычки. *Ланки*.

Качественный. *Якісний*.

Количественный. *Кількісний*.

Конечный звук. *Кінцевий звук, візвук*.

Конкретный. *Конкретний*.

Корешной. *Корінний*.

Корень. *Корінь* (род. *кореня*).

Косвенный (падеж, вопрос, речь). *Непря-
 мий (відмінок, питання, мова)*.

Красная строка. *Новий рядок*.

Краткий. *Короткий*.

Л

Ласкательное имя. *Пестливе ім'я*.

Лицо (первое, второе, третье). *Особа (пер-
 ша, друга, третя)*.

Личный (глагол, местоимение). *Особовий
 (дієслово, займенник)*.

М

Мгновенный. *Раптовий*.

Междометие. *Вігук*.

Местоимение. *Займенник*.

Множественный. *Многоразбовий*.

Многосложный. *Многоскладбовий*.

Многоточие. *Крапки*.

Множественное число. *Множини*.

Монофтонг. *Однозвук, монофтонг*.

Морфология. *Морфологія*.

Мужеский род. *Чоловічий рід*.

Мягкий. *М'який*.

Мягкий знак. *Єрчик, знак м'як-
 шення*.

Н

Надстрочный. *Надрядковий*.

Наклонение. *Спосіб* (род. *способу*).

Наречие. 1. *Наріччя* (діалект) 2. *При-
 слівник*.

Нарипательное имя. *Загальне ім'я*.

Настоящий. *Теперішній*.
Начальный звук. *Початковий звук, назвук*.

Начинательный. *Починальний*.
Небо, -ный. *Піднебіння, -ний*.
Недостаточный. *Недостатний*.
Неизменяемый. *Незмінний*.
Неодушевленный. *Неживий*.

Неопределенная глагольная форма (наклонение). *Дієйменник*.

Неопределенный (член, местоимение). *Неозначений (член, займенник)*.

Непереходный (глагол). *Неперехідний (дієслово)*.

Нераспространенный. *Непоширений*.

Несклоняемый. *Невідмінюваний*.

Неслоговой. *Нескладовий*.

Несовершенный. *Недокобнаний*.

Неспрягаемый. *Невідмінюваний*.

Неударяемый. *Ненаголобшений*.

Нисходящий (ударение). *Спадний (наголос)*.

Носовой. *Носовий*.

О

Оборот. *Зворот*.

Обособленный. *Видокремлений*.

Образование (слов, форм). *Творення або утворення (слів, форм)*.

Обстоятельство (образа действия, места, времени, цели). *Прислівниковий додток (чину, місця, часу, цілі)*.

Однократный. *Одноразовий*.

Однородный. *Однорядний*.

Односложный. *Односкладовий*.

Одушевленный. *Живий*.

Окончание. *Закінчення*.

Описательный. *Описовий*.

Определение. *Прикметниковий додток*.

Определенный (член, местоимение). *Означений (член, займенник)*.

Определительный. *Означальний*.

Орфография. *Правопис (род. правопису), ортографія*.

Орфоэпия. *Ортоепія*.

Основа. 1. *Пень*. 2. *Основа*.

Отвлеченный. *Абстрактний*.

Отглагольный. *Віддієслівний*.

Отименный. *Відіменний*.

Открытый. *Відкритий*.

Относительный. *Віднобсний*.

Отрицание. *Заперечення*.

Отрицательный. *Заперечний*.

П

Падеж. *Відмінок*.

Пауза. *Павза, запинка*.

Первообразный. *Первобсний*.

Перенос. *Перенесення*.

Перестановка. *Переміщення, перестанова*.

Переходный. *Перехідний*.

Перечислительный. *Перелічний*.

Плавный. *Пливкий*.

Повелительное наклонение. *Наказовий сбсб*.

Повествовательное предложение. *Речення-розповідь, розповідне речення*.

Повествовательный. *Розповідний*.

Повторительный (о глаголе). *Наворотный (про дієслово)*.

Повышение. *Підвищення, піднесення*.

Подлежащее. *Підмет, суб'єкт*.

Подстрочный. *Підрядковий*.

Подчинение. *Підрядність, упідрядженість*.

Подчиненный. *Підрядний, упідряджений*.

Подчинять(ся). *Підряджувати(ся), упідряджувати(ся)*.

Полногласие. *Повноглас*.

Положительная степень. *Перший або звичайний ступінь (род. ступеня)*.

Порядковое числительное. *Рядовий числівник*.

Порядок. *Порядок*.

Последовательность. *Послідовність, наступність*.

Правильный. 1. *Правильний*.

2. *Поправний*.

Правописание. *Правопис*.

Празык. *Прамова, праязык*.

Превосходная степень. *Третій або найвищий ступінь (род. ступеня)*.

Предлог, -жный. *Приймєнник, -бвий*.

Предложение. *Речення*.
Предложный (падеж). *Місцевий*
(*відмінок*).

Представка. Див. Приставка.
Придаточное предложение. *Підрядне*
речення.

Придыхание, -тельный. *Прідих, -бвий*.
Признак. *Ознака*.
Прилагательное. *Прикметник*.
Приложение. *Прикладка*.
Примыкание. *Прилягання*.
Приставка (представка). *Пріросток*,
префікс.

Притяжательный. *Присвійний*.
Причастие. *Дісприкметник*.
Производный. *Вивідний*.
Производство (слов). *Творення* або *утво-*
рення (слів).

Произношение. *Вимова*.
Простой. *Простий*.
Противительный. *Протиставний*.
Прошедший. *Минувий*.
Прямая речь. *Прямá мова*.
Пунктуация. *Пунктуація*.

Р

Разделительный. *Розділовий*.
Раз'единительный. *Розлучний*.
Распространенный. *Поширений*.
Расчленить, -енный. *Розчленувати*,
-ований.

Род. *Рід*.
Родительный. *Родовий*.

С

Свистящий. *Свистовий*.
Связка. *Зв'язка*.
Связь. *Зв'язок*.
Синтаксис. *Синтакса, складня*.
Синтаксический. *Синтаксичний*.
Сказуемое. *Присудок* (род. *присудка*),
предикат.
Склонение. 1. *Відміна* (*тверда, м'яка*
відміна) 2. *Відмінювання*.
Склонять(ся). *Відмінювати(ся)*.
Скобки. *Дужки*.
Слитное предложение. *Стягнене речення*.
Слово. *Слово*.

Словоизменение. *Словозміна*.
Словообразование. 1. *Словотвір*. 2. *Сло-*
вотворення.

Словосочетание. *Словосполучення*.
Слог. *Склад*.

Слоговой. *Складовий*.
Сложный. *Складний*.
Служебный. *Службовий*.
Смягчение. *М'якшення*.
Собирательный. *Збірний*.
Собственный. *Власний*.
Совершенный. *Докбнаний*.
Совершенный вид. *Докбнаний вид*, часом
докбнаність.

Согласный (звук). *Пріголосний (звук)*,
пріголосівка.

Согласование. *Згбдження, узгбдження*.
Согласовывать(ся). *Згбджувати(ся)*,
узгбджувати(ся).

Соединительный. *Сполучний*.
Соподчиненный. *Супірядний*.
Сослагательное наклонение. *Умовний*
спосіб.

Составная часть. *Складовина*.
Составной. *Складений*.
Сочетание. *Сполучення*.
Сочинение (предложений). *Сурядність*
(*речень*).

Сочиненный. *Сурядний*.
Союз. *Сполучник*.
Спрягать(ся). *Відмінювати(ся)*.
Спряжение. *Дієвідміна, відмінювання*
дієслів.

Сравнительная степень. *Другий* або *ви-*
щий ступінь (род. *ступеня*).

Средний род. *Ніякий рід*.
Степень сравнения. *Ступінь порівняння*
(род. *ступеня*).

Страдательный (залог). *Перебмний*
(*стан*).

Строка. *Рядок*.
Строчный. *Рядковий*.
Суффикс. *Наросток, суфікс*.
Существительное (имя). *Імєнник*.

Т

Твердый. *Твердий*.
Творительный. *Орудний*.

Тире. *Ріска.*

Тон. *Тон.*

Точка. *Крапка.*

Точка с запятой. *Середник.*

У

Увеличительное имя. *Збільшене, згуб-
біле ім'я.*

Ударение. *Наголос.*

Удвоение. *Подвобня.*

Указательный. *Вказівний.*

Уменьшительное имя. *Зменшене, здрі-
нїле ім'я.*

Уничжительное имя. *Зневажливе ім'я.*

Управление. *Керування.*

Управляющий. *Керівний.*

Усилительный. *Підсильний.*

Условный. *Умовний.*

Уступительный. *Допустовий.*

Утвердительный. *Ствердний.*

Ф

Фонетика. *Звучня, фонетика.*

Фраза. *Фраза.*

Фрикативный. *Протиснений, фрика-
тивний.*

Ч

Частица, -чный. *Частка, -бий.*

Часть речи. *Частина мови.*

Чередование. *Чергування.*

Черточка (дефис, знак переноса). *Розділка.*

Числительное (имя). *Числівник.*

Число. *Число.*

Член. 1. Член. 2. *Артікул
або родівник*

Членораздельный. *Розчленований.*

Ш

Шипящий. *Шелесний.*

Шумный. *Шумкий.*

Я

Язык. *Мова, язык.*

Языковедение. *Мовознавство, языко-
знавство.*

Языковой. *Мовний, языковий.*

Язычный. *Языковий.*

УКРАЇНСЬКО - РОСІЙСЬКА

А

Абетка. Азбука.
Абстрактний. Отвлеченный.
Альфабет. Алфавит.
Апостроф. Апостроф.
Артікул (родівник). Член.
Асиміляція. Ассимиляция.
Афікс. Аффикс.
Африката. Аффриката.

Б

Безпідметовий (речення). Безличный
 (предложение).
Безформний. Бесформенный.
Буква. Див. *Літера.*

В

Велика літера, буква. Буква про-
 писная.
Взаємний. Взаимный.
Вивідний. Производный.
Вісук. Междометие.
Вид. Вид.
Вісук. Див. *Кінцевий звук.*
Вимова. Произношение.
Виняток. Исключение.
Випад. Выпадение.
Випадний (звук). Беглый (звук).
Віщий ступінь. Див. *Другий сту-
 пінь.*

Віддієслівний. Отглагольный.
Відіменний. Отименный.
Відкритий. Открытый.
Відміна. 1. Склонение (первое, второе...)
 2. Изменение по падежам.
Відмінок. Падеж.
Відмінювання. 1. Склонение, изменение
 по падежам. 2. Спряжение.

Відмінювати(ся). 1. Склонять(ся),
 2. Спрягать(ся).

Відносний. Относительный.
Відокремлений. Обособленный.
Вказівний. Указательный.
Власний. Собственный.
Вставка. Вставка.
Вставний (слово, речення). Вводный
 (слово, предложение).
Вставний. Вставной.

Г

Глухий. Глухой.
Головний. Главный.
Голосівка. Див. *Голосний.*
Голосний. Гласный.
Гортанний. Гортанный.
Граматика. Грамматика.
Граматичний. Грамматический.
Губний. Губной.

Д

Давальний. Дательный.
Двозвук. Двугласный.
Двоїна. Двойственное число.
Двокрапка. Двоеточие.
Двоскладовий. Двусложный.
Двочленовий. Двучленный.
Дзвінкий. Звонкий.
Дисиміляція. Диссимиляция.
Дифтонг. Див. *Двозвук.*
Дієвідміна (відмінювання дієслів).
 Спряжение.
Діємісник. Неопределенная глагольная
 форма (наклонение).
Дієприкметник. Причастие.
Дієприслівник. Деепричастие.
Дієприслівниковий. Деепричастный.

Дієслівний. Глагольный.
Дієслово (мн. *дієсловá*). Глагол.
Дійсний спосіб. Изъявительное наклонение.

Дія. Действие.
Доброзвучність. Благозвучие.
Довгий. Долгий.
Додатковий. Дополнительный.
Докінаний. Совершенный.
Докінаність. Совершенный вид.
Допустовий. Уступительный.
Дробовий. Дробный.
Другий ступінь. Сравнительная степень.
Другорядний. Второстепенный.
Дужий. Скобки.

Є

Єрчик. Мягкий знак.

Ж

Живий. Одушевленный.
Жіночий рід. Женский род.

З

Загальне ім'я. Нарисательное имя.
Задньопіднебінний. Заднебный.
Задньоязиковий. Заднеязычный.
Займєнник. Местоимение.
Закінчення. Окончание.
Закритий. Закрытый.
Залежність. Зависимость.
Заперечення. Отрицание.
Заперечний. Отрицательный.
Зáпинка. Див. *Пáвза*.
Зб́льшене ім'я. Увеличительное имя.
Зб́рний. Собирательный.
Звичáйний ступінь. Див. *Пéрший ступінь*.

Зворот. Оборот.
Зворотний. Возвратный.
Звук. Звук.
Звуконаслідний. Звукоподражательный.
Звуконаслідування. Звукоподражание.
Звучн́я. Фонетика.
Зв'язка. Связка.
Зв'язок. Связь.
Згб́дження. Согласование.
Згб́джувати(ся). Согласовывать(ся).

Зерубіле ім'я. Див. *Зб́льшене ім'я*.
Здрі́бні́ле ім'я. Див. *Зме́ншене ім'я*.
Зме́ншене ім'я. Уменьшительное имя.
Змі́на. Изменение.
Змі́нний. Изменяемый.
Знак. Знак.
Знак м'я́кшення. Див. *Єрчик*.
Знак оклику. Див. *Окли́чник*.
Знак пита́ння. Див. *Пита́льник*.
Знаме́нний. Знаменательный.
Знахі́дний. Внимательный.
Знева́жливе ім'я. Уничжительное имя.
Зубний. Зубной.

І

Іме́нний. Именной.
Іме́нник. Существительное (имя).
Іменникóвий додáток. Дополнение.
Ім'я. Имя.
Інтонáція. Интонация.

К

Керівний. Управляющий.
Керува́ння. Управление.
Кі́лькісний. Количественный.
Кінце́вий звук. Конечный звук.
Клі́чний (фо́рма, відмінок). Звательный (форма, падеж).
Ко́ма. Запятая.
Конкрéтний. Конкретный.
Корі́нний. Коренной.
Ко́рінь (род. ко́реня). Корень.
Короткий. Краткий.
Кра́пка. Точка.
Крапкі. Многоточие.

Л

Ланкі. Кавычки.
Лі́тера. Буква.

М

Майбу́тній. Будущий.
Мала́ лі́тера, бу́ква. Буква строчная.
Матеріа́льний. Вещественный.
Мину́лий. Прошедший.
Місце́вий (відмінок). Предложный (падеж).
Многору́звий. Многократный.

Підрядне речення. Придаточное предложение.

Підрядний. Подчиненный.

Підрядність. Подчинение.

Підсильний. Усилительный.

Пливкий. Плавный.

Повноглас. Полногласие.

Подвоєння. Удвоение.

Помічний. Вспомогательный.

Поправний. Правильный.

Порядок. Порядок.

Послідовність. Последовательность.

Початковий звук. Начальный звук.

Починальний. Начинательный.

Поширений. Распространенный.

Правильний. Правильный.

Правопис (род. правопису).

Правописание, орфография.

Прамова. Праязык.

Праязык. Див. *Прамова*.

Предикат. Див. *Присудок*.

Префікс. Див. *Приросток*.

Приголосівка. Див. *Приголосний*.

Приголосний (звук). Согласный (звук).

Приди́х, -о́вий. Придыхание, -тельный.

Прийме́нник, -о́вий. Предлог, -жный.

Прикла́дка. Приложение.

Прикме́тник. Прилагательное.

Прикметниковий до́даток. Определение.

Приля́гання. Примыкание.

При́росток. Приставка (представка).

Присві́йний. Притяжательный.

Прислі́вник. Наречие.

Прислі́вниковий до́даток (чину, місця, часу, цілі). Обстоятельство (образа действия, места, времени, цели).

Присудок (род. присудка). Сказуемое.

Причино́вий. Винословный.

Проривний. Взрывной.

Простий. Простой.

Протинка. Див. *Апостроф*.

Протиснений. Фрикативный.

Протистівний. Противительный.

Протяжний. Длительный.

Прямá мо́ва. Прямая речь.

Прямий (стан). Действительный (залог).

Пунктуа́ція. Пунктуация.

Р

Раптовий. Мгновенный.

Речення. Предложение.

Речення-о́клик. Восклицательное предложение.

Речення-пита́ння. Вопросительное предложение.

Речення-ро́зповідь. Повествовательное предложение.

Риска. Тире.

Рід. Род.

Родівник. Див. *Артикул*.

Родовий. Родительный.

Розді́лка. Черточка (дефис, знак переноса).

Розді́ловий. Разделительный.

Розді́ловий знак. Знак препинания.

Роззі́в. Зяние.

Розлучний. Разъединительный.

Розповідне речення. Див. *Речення-ро́зповідь*.

Розповідний. Повествовательный.

Розподі́бнення. Див. *Дисиміляція*.

Розчлено́ваний. Членораздельный.

Розчленува́ти, -о́ваний. Расчлени́ть, -енный.

Рядковий. Строчный.

Рядовий числі́вник. Порядковое числительное.

Рядо́к. Строка.

С

Свистовий. Свистящий.

Середник. Точка с запятой.

Синта́кса. Синтаксис.

Синтаксі́чний. Синтаксический.

Склад. Слог.

Складений. Составной.

Складний. Сложный.

Складня́. Див. *Синта́кса*.

Складовий. Слоговой.

Складовина́. Составная часть.

Сло́во. Слово.

Словозмі́на. Словоизменение.

Словосполу́чення. Словосочетание.

Словотві́р. Словообразование.

Словотво́рення. Словообразование.

Службівий. Служебный.

Спадний (наголос). Нисходящий
(ударение).

Сполучення. Сочетание.

Сполучний. Соединительный.

Сполучник. Союз.

Спосіб (род. способу). Наклонение.

Стан. Залог.

Ствердний. Утвердительный.

Ступінь порівняння. Степень сравне-
ния.

Стягнене речення. Слитное предложе-
ние.

Суб'єкт. Див. *Підмет.*

Супорядний. Соподчиненный.

Сурядний. Сочиненный.

Сурядність (речень). Сочинение (пред-
ложений).

Суфікс. Див. *Нарісток.*

Т

Твердий. Твердый.

Творення (слів, форм). Образование,
производство (слов, форм).

Теперішній. Настоящий.

Тон. Тон.

Третій ступінь. Превосходная степень.

У

Узгодження. Див. *Згодження.*

Узгоджувати(ся). Див. *Згоджува-
ти(ся).*

Умовний. Условный.

Умовний спосіб. Сослагательное накло-
нение.

Упідряджений. Див. *Підрядний.*

Упідрядженість. Див. *Підряд-
ність.*

Упідряджувати(ся). Див. *Підря-
джувати(ся).*

Уподобнення. Див. *Асиміляція.*

Утворення (слів, форм). Див. *Тво-
рення.*

Ф

Фонетика. Див. *Звучня.*

Фраза. Фраза.

Фрикативний. Див. *Протиснений.*

Ч

Час. Время.

Часовий. Временной.

Частина мови. Часть речи.

Частка, -вий. Частица, -ный.

Чергування. Чередование.

Числівник. Числительное (имя).

Число. Число.

Член. Член.

Чоловічий рід. Мужеский род.

Ш

Шелесний. Шипящий.

Шумкий. Шумный.

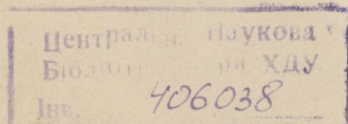
Я

Язык. Див. *Мова.*

Язиковий. 1. Язычный. 2. Языковой.

Язикознавство. Див. *Мовознавство.*

Якісний. Качественный.

1. *Phylloscopus collybita* L.
2. *Phylloscopus sibilatrix* L.
3. *Phylloscopus trochilus* L.
4. *Phylloscopus bonelli* B.
5. *Phylloscopus intermedius* B.
6. *Phylloscopus montanus* B.
7. *Phylloscopus collybita* L.
8. *Phylloscopus sibilatrix* L.
9. *Phylloscopus trochilus* L.
10. *Phylloscopus bonelli* B.

11. *Phylloscopus intermedius* B.
12. *Phylloscopus montanus* B.
13. *Phylloscopus collybita* L.
14. *Phylloscopus sibilatrix* L.
15. *Phylloscopus trochilus* L.
16. *Phylloscopus bonelli* B.

17. *Phylloscopus intermedius* B.
18. *Phylloscopus montanus* B.
19. *Phylloscopus collybita* L.
20. *Phylloscopus sibilatrix* L.
21. *Phylloscopus trochilus* L.
22. *Phylloscopus bonelli* B.
23. *Phylloscopus intermedius* B.
24. *Phylloscopus montanus* B.
25. *Phylloscopus collybita* L.
26. *Phylloscopus sibilatrix* L.

27. *Phylloscopus trochilus* L.
28. *Phylloscopus bonelli* B.
29. *Phylloscopus intermedius* B.
30. *Phylloscopus montanus* B.

31. *Phylloscopus collybita* L.
32. *Phylloscopus sibilatrix* L.
33. *Phylloscopus trochilus* L.
34. *Phylloscopus bonelli* B.

35. *Phylloscopus intermedius* B.
36. *Phylloscopus montanus* B.
37. *Phylloscopus collybita* L.
38. *Phylloscopus sibilatrix* L.
39. *Phylloscopus trochilus* L.
40. *Phylloscopus bonelli* B.
41. *Phylloscopus intermedius* B.
42. *Phylloscopus montanus* B.
43. *Phylloscopus collybita* L.
44. *Phylloscopus sibilatrix* L.

45. *Phylloscopus trochilus* L.
46. *Phylloscopus bonelli* B.
47. *Phylloscopus intermedius* B.
48. *Phylloscopus montanus* B.
49. *Phylloscopus collybita* L.
50. *Phylloscopus sibilatrix* L.

51. *Phylloscopus trochilus* L.
52. *Phylloscopus bonelli* B.
53. *Phylloscopus intermedius* B.
54. *Phylloscopus montanus* B.
55. *Phylloscopus collybita* L.
56. *Phylloscopus sibilatrix* L.